

*Але закони повинні такою самою мірою відповідати
принципу кожного уряду, як і його природі.
Отже, потрібно знайти цей принцип.
Що і буде предметом цієї книги.*

Шарль Луї Монтеск'є.
Про дух законів

Розділ 9

Інноваційна стратегія побудови політичної влади в Україні

9.1. Модернізація сучасної демократії і Україна:

теоретико-політологічний аналіз.

*9.1.1. Концептуальна неспроможність неоліберальної моделі
побудови демократії на пострадянському просторі.*

*9.1.2. Основні інноваційні виклики українській державності:
від міфів до реалій.*

9.2. Політологічні інновації в контексті загальносоціологічного підходу.

9.2.1. Влада як система: методологічні засади.

*9.2.2. Універсальні принципи самоорганізації влади у
соціологічному вимірі.*

9.3. Українська влада і політичне новаторство.

*9.3.1. Поділ влади як синтез функціонально-ін-
ституціональних парадигм сучасної демократії.*

*9.3.2. Системно-цивілізаційний аналіз української
влади.*

Розділ 9

Інноваційна стратегія побудови політичної влади в Україні

9.1. Модернізація сучасної демократії і Україна: теоретико-політологічний аналіз

9.1.1. Концептуальна неспроможність неоліберальної моделі побудови демократії на пострадянському просторі

З моменту становлення незалежної української державності, як у галузі економіки, так і політики, як це не парадоксально на перший погляд, у цілому запанувала антиінноваційна стратегія реформування. Це було не що інше, як реакція на попередню радянську історію нескінченних руйнівних соціальних експериментів, «великих стрибків», мобілізаційних надривів та тоталітарно-ідеологічного обоження марксистської тези про революцію, як локомотив історії, про нерозривний зв'язок світової революції та світової війни, першість політики над економікою та примітивний прогресистський телеологізм у дусі наздоганяння і переганяння Радянським Союзом і світовою системою соціалізму США і розвинених країн Заходу.

Саме в цей період почали особливо голосно лунати тези про те, що нам нарешті необхідно припинити «вигадувати велосипед», намагатися будувати життя на засадах якихось чергових «ізмів». А оскільки начебто ринок і демократія «і в Африці ринок», то на першому етапі головним завданням побудови демократичного ринкового суспільства як в Україні, так і в усьому пострадянському просторі, вважалося «вийти з тупика історії», «розпочати все з чистого аркуша» і, «побачивши світло наприкінці тунелю», нарешті почати будувати нормальне цивілізоване життя, припинивши нескінченне новаторство, яке часто закінчувалось відвертим революційним екстремізмом, за який протягом радянської історії було заплачено воістину страшну ціну.

Оскільки ж, за започаткованою ще *А. Смітом* ліберальною парадигмою, на яку спирались *К. Понпер*, *М. Фрідмен*, *Ф. Гайєк* та інші видатні представники так званого неоконсервативного курсу, сучасне економічно розвинене суспільство функціонує в режимі самоорганізації та взаємного пристосування окремих індивідів і соціальних груп, що реалізують у політиці свої економічні інтереси через політичні партії, за принципом так званого розумного егоїзму («живи і давай жити іншому», «свобода одного індивіда обмежується лише свободою іншого»), то основним ноу-хау проголошувалась попперівська стратегія «малих кроків», поступового намацування оптимального шляху еволюції методом спроб і помилок, підлаштовування під саморозвиток ринкових механізмів, за принципом «не нашкодь», «краще ворог гарного». *Карл Понпер* справді пропонував відмовитись від стратегічного планування і прогнозування, так чи інакше пов'язаного з ідеєю можливості фундаментального перетворення соціальною системою самої себе за принципом так званої соціальної інженерії, яка між іншим була засадовою ідеєю німецького ордолібералізму — «лібералізму порядку», покладеного *Людвігом Ерхартом* в основу німецького «економічного дива».

У цьому випадку фактично можна говорити про зародження в межах неоліберальної, лише позірно антиідеологічної, парадигми концептуальних установок майбутнього постмодерністського дискурсу, з його акцентом на запереченні всіх раціональних стратегій побудови суспільства, зятятою суб'єктивістською налаштованістю на щось схоже на неонтологічне розчинення окремого суб'єкта в потоці буття, розгляді будь-яких владних стратегій консолідації суспільства, базованих на засадах креативного лідерства (тут консерватизм неолібералізму змикається з консерватизмом класичного психоаналізу, з його традицією ототожнення авторитарної влади з тоталітарною)¹.

За такого підходу традиційне ліберальне бачення влади як так званого «нічного сторожа», покликаного слідкувати за дотримання правил гри тими маргінальними соціальними групами, які не входять до середнього класу (вкрай зацікавленого не стільки в соціальній мобільності, скільки в соціальній стабільності), у перспективі має перетворитись на владу-регулювальника, точніше, владу-оператора, що відстежує механізми функціонування в автоматичному режимі сучасного постіндустріального суспільства і коригує їх натисненням кнопки, застосовуючи новітні інформаційні та електронні технології без жодного втручання суб'єктивного чинника в особі специфічних політичних

еліт і політично консолідованих спільнот: «утвердження економічного лібералізму відбиває глибоке прагнення — створення громадянського суспільства, що є неопосередкованим і саморегульованим. Така інтерпретація — аполітична у строгому сенсі цього слова — перетворює ринкове суспільство на архетип нового розуміння соціального: справжнім регулятором суспільства (а не тільки економіки) є (економічний) ринок, а не (політичний) договір. ... Ринок і правова держава вдаються до однієї й тієї самої відмови: відмови від певної форми впливу інститутів влади на індивідів. У кожній з цих двох царин утверджується один і той самий принцип: принцип індивідуальної автономії, що ґрунтується на запереченні будь-якої форми абсолютної влади»².

Така система повинна чимось нагадувати іграшку «ванька-встанька»: завдяки потужному середньому класу центр ваги її настільки низький, що будь-які екстремістські ідеологічні відхилення в процесі хитання «політичного маятника» відразу компенсуються протилежно спрямованим вектором іншої політичної сили в бік конструктивного поміркованого центризму (двопартійна система, в якій партії змінюють одна одну майже в автоматичному режимі поперемінно — чи то даючи простір для гранично ліберальної економічної ініціативи — американські і англійські консерватори, — чи то посилюючи соціальний захист і зменшуючи економічну нерівність — американські демократи, англійські лейбористи).

Але, як це не дивно, подібного роду стратегічна парадигмальна установка нерозривно пов'язана з по суті марксистським принципом базисної домінанти економічної сфери над будь-якими політичними і тим більше духовними процесами, тому головна інноваційна настанова в неоліберальній стратегії розвитку західного суспільства, яка поступово стала домінантою після Другої світової війни, полягає в максимальній прагматизації, раціоналізації сфери політичного життя, не просто намаганні максимально підпорядкувати її діяльність чітко визначеним виборчим процедурам та інституціональним механізмам, а й в розробці методологій прямої екстраполяції ринкових конкурентних механізмів на політичну царину. Це виявляється, зокрема, переважно у ринково-конкурентному трактуванні самого поділу влади, як форми перш за все демонополізації політичного життя за принципом взаємного контролю політичних агентів (так звана система стримувань і противаг), намаганні розробити об'єктивні індикатори та критерії ефективності діяльності політичних інститутів та окремих суб'єктів політики, прорахувати витрати і безпосередню рентабельність діяльності політичних

інститутів, максимально звести мотивацію будь-яких політичних акторів до їх групового та індивідуального економічного інтересу.

Тому зовсім не випадково, що реформи державного управління, як у розвинених західних, так і в посткомуністичних країнах Східної Європи, були зосереджені на переорієнтуванні діяльності різноманітних державних інститутів за моделлю приватних фірм та зниження державних витрат на утримання державного ж апарату, перетворення інституту західної бюрократії, який, за Вебером, функціонує на засадах своєї корпоративної честі³.

Втім, враховуючи те, що сучасна західна демократія формувалась як мінімум двісті років, для пострадянських країн було зроблене певне послаблення. Враховуючи повну відсутність традиції громадянського суспільства, справді демократичних політичних інститутів, реального середнього класу, пропонувалось на певний час зберегти так званий конструктивний авторитаризм, владу «сильної руки», який би не допустив процес трансформації і переформатування радянської влади до ситуації виходу з-під контролю і перетворення на хаос гігантської соціальної катастрофи, а й допоміг, так би мовити, спустити тоталітарний режим «на гальмах», придушуючи найменші вияви діяльності люмпенських антисоціальних елементів. Тим більше, що вирішувати безпрецедентне за складністю завдання переходу від тоталітарного ладу до ладу не просто демократичного, а саме постіндустріального, доводилось прискореними темпами у країнах, нехай і з неефективним, але потужним промисловим потенціалом, наявністю ядерної енергетики і ядерної зброї. (Свого часу найбільш послідовно концепцію певною мірою конституційного, або просвітницького, вже не монархізму, а авторитаризму в процесі дискусій про суть політичного ладу «залізної руки» обґрунтував відомий російський політолог Андронік Мігранян)⁴.

Водночас і західні, і вітчизняні дослідники в галузі теоретичної політології підкреслювали вимушеність і тимчасовість таких кроків, зокрема встановлення в багатьох країнах пострадянського простору так званих суперпрезидентських моделей авторитарної влади (Росія, Україна, Беларусь) взірцем для яких начебто була П'ята французька республіка *III. де Голля*, посилаючись на досвід Франції, яка на відміну від класичних демократій англосаксонського типу, надто довго перебувала в режимі напівтоталітарної етатистської влади, що начебто було зумовлено розвиненістю у Франції феодальних абсолютистських традицій і, відповідно, спорідненою з радянською моделлю державного капіталізму.

Насправді, на думку цих фахівців, будь-які авторитарні режими, як, у кращому випадку, лише пом'якшена форма тоталітаризму, котрі тяжіють до так званої мобілізаційності, за якою немає нічого, окрім мілітаризації не тільки економіки, а й усього суспільного життя в дусі військового комунізму *Л. Троцького* (режими *Франко*, *Сукарно*, *Піночета*, грецьких «чорних полковників»), нескінченних авралів, надривів, «трудових фронтів» тощо, які, до речі, ріднять між собою нацизм, радянський комунізм, маоїзм часів «культурної революції», і є вкрай неефективними, пов'язаними з реформами за принципом «крок вперед — два кроки назад». Вони начебто зумовлені недостатньою кількістю висококваліфікованої робочої сили⁵, і завдання, які ставилися ними, значно ефективніше вирішуються в межах справжньої економічної і політичної демократії⁶.

Тому, мовляв, посилення на досвід економічних реформ східних країн (Китаю, Японії, Південної Кореї), які спирались на авторитарні режими, є недостатньо переконливим аргументом проти ліберальної демократії. Яскравим прикладом подібної концептуальної установки є позиція одного з найвидатніших західних теоретиків геополітичної політології *С. Гантінгтона*, який у фундаментальній праці «Політичний порядок у перехідних суспільствах» принаймні визнавав певну доцільність існування авторитарних режимів у слабозвинених перехідних країнах, що знаходяться за межами західного «світосистемного ядра», в процесі їх модернізації⁷.

Пізніше він разом із *Ф. Фукуямою* та іншими західними дослідниками сформулював концепцію так званих наздоганяючих хвиль демократії, згідно з якою політичний і ринковий лібералізм поступово, але неухильно заповнює весь соціальний простір ойкумени, що врешті-решт приведе до так званого кінця історії, яка остаточно перейде в режим незмінного самовідтворення⁸.

Більше того, головною вадою авторитаризму за ситуації панування в країні протягом багатьох десятиліть тоталітаризму, на думку лібералів, є небезпека рецидивів одноосібної диктатури, про які весь час сьогодні попереджають українські ультраліві — комуністи та ультраправі — лідери Партії регіонів. Тому напрошується знову-таки антиінноваційна стратегія за принципом «тихіше їдеш — далі будеш», «береженого бог береже» тощо. Тобто краще повільно розбудовувати демократію, ніж намагатися провадити формовані мобілізаційні заходи, гратись в якісь там «економічні дива» (все-таки в Німеччині і Японії, які здійснювали подібні форсовані економічні реформи, спираючись

на владу «залізної руки», тоталітаризм існував значно менше, ніж у Радянському Союзі, і в останніх двох країнах не мав такої еталонної класичної форми). Врешті-решт, особиста свобода громадян як ціна за економічне зростання для справжнього ліберала є ціною неприпустимою, бо говорячи про тимчасовість авторитарних режимів на перехідних етапах не можна забувати про відому тезу: «немає нічого більш постійного за тимчасове».

Адже реальний досвід пострадянських економічних і політичних «реформ» у режимі копіювання ринку і демократії незаперечно засвідчив: навіть якщо при владі перебувають прозахідно налаштовані демократи, їх «чомусь» дуже швидко «заносить» із алгоритму наслідування і запозичення західного досвіду до компрадорської налаштованості й статусу колоніальної демократії при черговому сировинному додаткові Заходу. З'ясувалося, що трансформації суперпрезидентських режимів із авторитарних у тоталітарні можливі навіть тоді, коли на чолі виконавчої влади стоять ліберальні або навіть ультраліберальні політичні й економічні еліти. Їх представники дуже швидко починали вдаватися до необільшовицької логіки затягнення силою «несвідомих» жителів пострадянського простору у світле, тепер уже капіталістичне, майбутнє, пропагування кавалерійських атак тепер уже не «на капітал», а за «капітал», а логіка все тих самих «великих стрибків» зберігалась.

Але проблема полягає в тому, що це «потім», принаймні в Україні, обернулось не кінцем історії, а майже кінцем державності — безпрецедентним за мирного часу руйнуванням економічних продуктивних сил, культури, величезною депопуляцією та еміграцією населення. Стало очевидним, що антиінноваційна концептуальна установка на відтворення «добрих старих часів» «нормального капіталізму» за біблійним принципом «святе місце порожнім не буває» знову значною мірою замістилась тепер уже неоліберальним ультраревольюціонізмом тоталітарного типу⁹. Неоліберальна політологічна модель показала повну неспроможність і вкотре довела справедливність *Марксової* тези про те, що «гарному меж немає», а процес збагачення може перетворюватись на наркотик, формуючи фетишистський викривлений менталітет, жагу до нагромадження капіталу за принципом «гроші не пахнуть».

Насправді ми живемо в епоху граничної динаміки соціальних процесів, де як ніколи актуальний принцип «хто запізнився — той програв». Від темпів економічного розвитку і залучення України до наукомісткої економіки постіндустріального світу, врешті-решт, залежить і можливість створення в нашій країні реальної правової держави. Ад-

же взагалі не зрозуміло, чи можливе впровадження демократії на більшій частині пострадянського простору, де загальний рівень життя і, зокрема, споживання на одну особу, все ще практично на порядок поступається стандартам західної якості та рівня життя. Адже це питання не тільки наявності вільного часу для участі у політичному житті у людей, зациклених на власному виживанні, а й появи у них тієї колективної економічної мотивації, на основі якої структуруються політичні партії та з'ясовуються ідеологічні переваги. Нарешті, без наявності певного рівня економічної свободи і правового захисту важко розраховувати і на такий рівень політичної активності, в тому числі й різноманітних форм громадянської непокори, який би унеможливив прихід до влади і правління сучасних антиеліт.

Як правило, наші прибічники олігархічного капіталу пропонують свій шлях виходу з подібного зачарованого кола: вони говорять, що оскільки країна багата багатими людьми, які мають бути соціальною базою, «локомотивом реформ» або свого роду «революційним класом», диктатура якого забезпечить встановлення ліберальної демократії, що ототожнюється з демократією справжньою, то саме багаті люди мають зайняти «командні висоти» не тільки в економіці, а й в політиці, бо, мовляв, збагатились настільки, що вже зможуть подумати і про державу як про «країну базування» (аналогія з керівництвом сучасних ТНК). Висувається нова гіпотеза про те, що, мовляв, необхідно за будь-яку ціну, формально розбудувавши власні політичні інститути за аналогією з європейськими (переважно парламентськими системами), інтегруватися в інститути глобального світового товариства, насамперед НАТО і ЄС, які «візьмуть нас на поруки», підтягнуть до свого рівня, допоможуть наповнити реальним сенсом поки що значною мірою формальні демократичні парламентські інститути та виборчі механізми.

Але проблема полягає в тому, що, як усередині сучасного західного «світосистемного ядра», так і в загальнопланетарному масштабі, попри прогнози поступового становлення у всесвітньому масштабі вже не влади рад, а ліберально-ринкової однорідності, насправді неухильно наростає поляризація між першим і тепер уже не другим, а другосортним світом, збільшується рівень соціального катастрофізму. А такі організації як СОТ у кращому разі можуть виступати тимчасовим паліативом, який не тільки не розв'язує світових геополітичних та геоекономічних проблем у стратегічній перспективі, а й значною мірою заганяє їх усередину, збільшуючи небезпеку ще більшої катастрофи

загальнопланетарного масштабу (каталізатором якої вже сьогодні виступають глобальні екологічна, демографічна та продовольча кризи, взаємопов'язані між собою). Сам *С. Гантінгтон*, який є одним з головних розробників концепції «хвиль демократії», у своїх працях з красномовними назвами «Конфлікт цивілізацій» та «Хто ми?» формує достатньо песимістичний, якщо не трагічний, погляд як щодо майбутнього перебігу загальнопланетарних тенденцій, так і щодо рівня внутрішньої консолідованості та антикризового потенціалу західного суспільства, передусім США. А той самий *Ф. Фукуяма* спочатку був вимушений визнати, що за екстремальних ситуацій авторитарні режими мають право на існування¹⁰, а потім навіть написав одну з останніх праць із вельми символічною, в цьому контексті, назвою «Сильна держава»¹¹.

Тобто проблема починає звучати так: навіть якщо нам і вдасться достатньо швидко інтегруватись в об'єднану Європу, то чи здатна буде ця Європа допомогти нам форсовано розбудувати демократію та ринок і разом з НАТО захистити нас? І взагалі, наскільки життєздатним виявляться сам ЄС і США в їх нинішньому цивілізаційному форматі?

За подібного підходу стає зрозумілим те, що довгий час приховувалось за новітньою, скоріше навіть не ідеологією, а формою сучасної міфології, яку в душі *Ф. Бекона* можна назвати «ідолологією», що абстрактні штампи типу «ліберальна демократія», «права і свободи людини», «громадянське суспільство», «середній клас», «правова держава», і ширше — «суспільство масового споживання», «сталий розвиток» тощо за певних обставин можуть бути нічим не кращими, і лише зовні протилежними таким тоталітарно-міфологічним продуктам, як «загальнонародна держава», «провідна роль робітничого класу», «влада рад», «соціалістична демократія», «авангардна роль комуністичної партії», «ленінське Політбюро», «розвинений соціалізм» тощо.

Панування подібних парадигмальних установок у західній політології і соціології останніх десятиліть призвело до певного затемнення ряду проблемних ситуацій, а отже, і усвідомлення необхідності нестандартних інноваційних шляхів їх розв'язання. Саме звідси виросла концептуальна установка на те, що «в загальному і цілому» західна демократія і ринкова економіка — вища форма оптимальної самоорганізації, а тому, як-то кажуть, «від добра добра не шукають». Фахівці не даремно звертають увагу на те, що самі терміни «постіндустріальне суспільство», «інформаційне суспільство», «технотронне суспільство» справді не містять у собі ознак, що мають загальні стадіально-світоглядні ха-

рактистики й орієнтують на уявлення про інноваційне удосконалення суспільства як базоване на новітніх технологіях, в тому числі безпосередньо використовуваних у тій самій політичній царині — феномен так званої «електронної демократії» тощо. Саме тому ідеалом демократії, зведеної до лібералізму, є правова держава, тобто верховенство, або, як інколи навіть кажуть, диктатура Закону, який захищає стабільність і, головним чином, приватну власність у державі.

Таким чином, цілком логічно припустити, що саме законодавча гілка влади має бути такою, що немовби акумулює всі інші гілки влади. Звідси і культ парламентаризму, який свого часу проголосив основоположник лібералізму *Дж. Локк*. З одного боку, один з основоположників лібералізму саме в «Трактаті про державне правління» зазначав, що «...великою і головною метою об'єднання людей є збереження власності»¹². А з іншого — законодавча влада «не тільки є верховною владою в державі, а й священною, незмінною в руках тих, кому спільнота її одного разу довірила»¹³.

Але за такого підходу дивовижним чином найбільшими західними демократами в Україні виявляються представники партії комуністів, які пропонують проект нової Конституції, згідно з яким Верховна Рада якраз і буде осередком всіх гілок влади, зосередить у собі центр прийняття доленосних для країни рішень. Причому все це цілковито перебуває в руслі ідеї радянського «народовладдя», яке взагалі заперечувало поділ влади як витівку буржуазії і начебто залишало всю повноту законодавчої, виконавчої і судової влади за з'їздами рад. Та найцікавіше, що наші затяті олігархоліберали цілком на боці своїх начебто ідеологічних ворогів і також відстоюють парламентаризм в Україні. Всі ці парадокси теж потребують прояснення.

Проблему ускладнює принципово консервативна установка на завершеність, унормованість і майже юридичну кодифікованість теорії держави і права, що з необхідністю впливає із завдання конституціоналізму як такого: забезпечити максимальну спадковість і алгоритмізованість функціонування політичних інститутів, гранично виключити елементи невизначеності й навіть не регламентованості в галузі конституційної теорії як методологічної бази сучасної політології. Подібне тяжіння до свого роду неосхоластичного ригористичного стилю в теорії держави і права, зведення альтернативних концепцій до установлених моделей, матриць форм правління, немовби приховує наростаючу проблемність та ускладнює пошук нестандартних шляхів розв'язання накопичених за останні десятиліття проблем.

9.1.2. Основні інноваційні виклики українській державності: від міфів до реалій

Отже сам перебіг подій спростував згадану ліберально-консервативну еволюційну стратегію. Стало очевидним, що і в галузі політики, і в галузі економіки необхідно знайти ефективні інноваційні стратегії системно-інституціональної трансформації, пов'язані із запровадженням не стільки вже існуючої «перевіреної» еталонно західної моделі ринкової економіки і демократичної влади, а нового суспільного ладу, контури якого, між іншим, надзвичайно болісно і навіть трагічно майже все ХХ ст. «проступають» на тому самому Заході.

Власне кажучи, на об'єктивній потребі у впровадженні подібного роду політичних і економічних ноу-хау значною мірою паразитувала так звана політреформа, яка ризикує перетворитись у нас на «перманентну революцію» за *Л. Троцьким*, а не на еволюцію «хвиль демократії» за *С. Гантінгтоном*, *Ф. Фукуямою*. Можна сміливо стверджувати, що від стратегії запозичення ззовні готових еталонів влади і економіки (подібно до того, як Японія на етапі подолання тоталітарного минулого запозичувала готові західні технології) наша квазіполітична еліта в останні п'ять років перейшла до режиму не просто реформаторства, а свого роду ультраінноваційності: експериментаторства неობільшовицького типу, внаслідок якого можна сміливо стверджувати, що сьогодні в Україні з'явилась модель влади, безпрецедентна як з погляду теорії, так і практики сучасного світового державотворення.

Водночас ефективному розв'язанню проблеми пошуку нових інноваційних стратегій як на рівні національних, так і наднаціональних політичних інститутів, як уже зазначалось, заважає і ціла низка вкрай небезпечних міфів, які викривлюють сприйняття соціальної реальності не тільки у більшості пересічних громадян, у тому числі в розвинених країнах, а й у представників політичних еліт і провідних фахівців з теоретичної політології. Назву деякі з цих міфів. Спробую чітко визначити ті міфологеми, що звужують свідомість громадян, роблять її, за психіатричною термінологією, присмерковою.

Міф перший: про успішно проведену політреформу, завдяки якій в Україні начебто нарешті було створено модель справді демократичної влади європейського парламентського взірця і яку необхідно якомога швидше завершувати реформою місцевого самоврядування. Насправді політичної реформи в Україні взагалі не було, а була лише відчайдушна спроба шляхом прийняття змін до Основного Закону залиши-

ти при владі створену ще за часів *Л. Кучми* так звану партію влади, єдину, попри всю внутрішню конфліктність, у своєму прагненні не допустити до влади «свіжу кров» — нових людей та ідеї, що, власне, поки що і вдається зробити.

Отже, йдеться про специфічну форму політичної боротьби, яка точиться шляхом «підгонки» під інтереси тієї чи іншої політичної сили Основного Закону, що надає їй діям позірної легітимності, ускладнює, або навіть унеможлиблює відсторонення антинародної влади від влади за формально-юридичними підставами.

Подібний феномен переписування Конституції «під себе» має чимало історичних прецедентів. Досить згадати лише Францію, де протягом майже ста років відбувалась калейдоскопічна зміна Основних Законів, причому прийняття кожної наступної Конституції дуже часто завершувалось антиконституційним переворотом і кривавою загальнополітичною катастрофою.

Міф другий: про те, що започаткований в Основному Законі 1996 р. варіант так званого інституту «суперпрезидентства» «не спрацював», яскравим прикладом чого, мовляв, є діяльність, а точніше бездіяльність, усіх трьох президентів. Насправді в Україні ще ніколи не було повноцінного інституту президентської влади. А форма політичного правління, започаткована за правління *Л. Кучми*, яка пізніше отримала різноманітні назви типу «поставторитарний режим», «автократія», «олігархія», «керована демократія», «авторитарна демократія» і навіть «бандократія», в професійній політології визначається як монархія — тобто своєрідна неомонархія, або формально конституційний, але практично необмежений, президентський абсолютизм, що функціонує за старовинним принципом «король править але не відповідає».

Для характеристики подібних політичних режимів вживається і визначення «дуалістична монархія»; дуалістична у тому розумінні, що такий політичний режим є тиранічним за змістом і демократичним лише за формою, точніше за проформою (наявність поділу влади, точніше її переділу, «організованих» загальних виборів тощо).

Тому, до речі, періодично реанімується антиінноваційна стратегія під гаслом «нове — гарно забуте старе»: мовляв, Конституція 1996 р. один із найкращих Основних Законів, змодельований за взірцем деґоллівської П'ятої Французької Республіки, а тому не потрібно було її змінювати взагалі. Насправді автор розділу неодноразово писав у ЗМІ про те, що перший Основний Закон незалежної української держави став результатом не просто компромісу, а кулуарної змови, ко-

ли за форс-мажорних обставин, парламентська і президентська гілки, повністю проігнорувавши проект Конституції, що вже пройшов всенародне обговорення, «доопрацювали» його так, що вихолостили всі новації справді перспективного варіанту президентського правління в Україні, конституційно гарантувавши одна одній практично повну недоторканність (президент не може розпустити недієздатну Верховну Раду, крім випадків, коли вона взагалі не може почати працювати, а за теперішнім суто декоративним механізмом імпічменту главу держави і поготів неможливо притягти до відповідальності)¹⁴.

Що ж до «сильного», тобто саме дієвого, ефективного президентства, то насправді воно характеризується граничною взаємозалежністю між повноваженнями і персональною відповідальністю глави держави, яких не було не тільки у попередньому, «кучмівському», а й у «пореформеному» варіанті нашого інституту президента.

Тож зовсім не випадково, що коли ще під час обговорення і ухвалення «найдемократичнішої у світі» Конституції СРСР 1936 р. виникла ідея створення інституту президентства, *Й. Сталін* (як пізніше і *М. Хрущов*) виступили категорично проти цього, вважаючи цю посаду не менш «буржуазною», притаманною «гнилій західній демократії», ніж «буржуазний парламентаризм». «Вождь народів» у кращих макіавеллівських традиціях політичного цинізму, спираючись на старовинну тезу «коли відповідають всі — не відповідає ніхто», висунув ідею «колективного президента», домігся «обрання» першого секретаря вузьким колом партійного колегіального органу.

Принагідно нагадаємо, що в різний час інститут президентства існував в усіх країнах соцтабору — Угорщині, НДР, Польщі, колишній Югославії, а також у В'єтнамі — і був скасований саме через його безпосередній зв'язок з антирадянськими виступами, а точніше національно-визвольними рухами (до 1989 р. інститут президентства у гранично «орадянщеному» вигляді дожив лише у Румунії, Чехословаччині та Югославії).

Міф третій: про те, що завдяки так званій політреформі, ініційованій *Л. Кучмою* і впровадженій *О. Морозом*, начебто відбувся перехід від президентсько-парламентської республіки до республіки парламентсько-президентської, яка після прийняття Закону «Про Кабінет Міністрів України» таки максимально наблизилася до парламентської республіки європейського взірця типу німецького канцлерства. Намагаються довести, що отримана внаслідок цих змін форми правління, за якої не президент, а саме Прем'єр-міністр фактично очолює вико-

навчу гілку влади типологічно споріднена з «міністеріалізмом» або «системою кабінету».

Насправді перехід від так званої монократичної квазіпрезидентської республіки до республіки псевдопарламентської відбувся в Україні після декількох брутальних маніпуляцій із Конституцією. Згадаймо хоча б голосування буквально обома руками «за» «парламентську республіку» у відкритому режимі без попереднього обговорення в останні дні 2003 р. Верховною Радою. Далі ж під тиском насамперед інституцій ЄС, покликаних контролювати рівень розвитку демократії і громадянського суспільства у країнах-членах, зокрема Парламентської асамблеї Ради Європи, відбулося повернення до всенародного обрання глави держави, і нарешті, засуджене Радою Європи і міжнародними організаціями контролю за дотримання норм демократичного суспільства, таких як «Фрідом хаус», проведене з безпрецедентними порушенням і букви, і духу Основного Закону, «пакетне» внесення неконституційних змін до Конституції, яке *О. Мороз* чомусь називає цілком законним.

До цього слід додати прийняття Закону «Про Кабінет Міністрів України», який укотре змінив форму політичного правління країни і був ухвалений вже не за ускладненою процедурою конституційних змін, як це, хоча і з відвертими порушеннями, відбулось із «політреформою», а за процедурою прийняття звичайного законодавчого акта!

Згідно з цим законодавчим актом, який нещодавно знову ситуативно в суто кон'юнктурних цілях скориговано на користь послаблення президентських повноважень, не тільки Прем'єр-міністр, а й окремі міністри отримують безпрецедентне в конституційній практиці правових систем із всенародно обраним главою держави, який до того ж має право першочергової законодавчої ініціативи, право окремих міністрів і прем'єра на відмову контрасигнувати президентські укази; при цьому знов таки Прем'єр-міністр значно збільшує свої повноваження, звичайно, за умови введення «солідарної відповідальності» Кабінету за свої прорахунки.

Таким чином, і автор розділу пише про це вже більше п'яти років, внаслідок усіх цих маніпуляцій було започатковано своєрідну, не менш антидемократичну, ніж попередня кучмівська монократія, форму правління так званого «роздільного» біцефального, або дослівно «двоголового», типу виконавчої влади, за якого подвоюються і фактично стають самостійними прем'єрський і президентський її центри державного управління. В нашому ж варіанті ця біцефальність набу-

ла фактично вигляду біцефалопатичності — навіть не роздільності, а розірваності управлінської вертикалі, з приводу якої автори авторитетного довідника «Порівняльна політологія сьогодні. Світовий огляд» зазначають, що яскравими прикладами конфліктних так званих роздільних або розділених багатопартійних системи з неефективними коаліційними урядами є Франція, Італія і Веймарська Німеччина, що врешті-решт і призвело ці країни до політичних катастроф, прямо попереджаючи, що саме подібні політичні устрої є особливо небезпечними безпосередньою «загрозою громадянської війни» для пострадянських держав, особливо тих, які, подібно до України, розколоті за мовною та етнічною ознаками¹⁵.

Тому знову-таки абсолютно утопічними є заклики, що лунають останнім часом, оголосити принаймні тимчасовий мораторій на будь-які конституційні нововведення, а навчитись жити за цією Конституцією, поважати Основний Закон, який мовляв є цілком придатним для тих, хто має власну політичну культуру і поважає право як таке. Ще раз підкреслимо: подібного «суперінноваційного» «змішаного» президентства, за якого президент, якому народ на загальних виборах довірив владу, виступає в статусі «олімпійця», котрий всім керує (насправді керувати всім, як відомо, насправді не керувати нічим), і при цьому ні за що не відповідає (тут відверто проглядається реальний замовник моделі тотально безвідповідального і водночас вимогливого президентства — *Л. Кучма*, який, намагаючись зберегти себе при верховній владі у полі арбітражного суду, що вирішує міжолігархічні «трудові конфлікти» і порушення «трудових угод», дій «не за поняттями», і започаткував інституціональні політичні новації, найзапеклішим адептом яких виступив *О. Мороз*), а прем'єр за прийнятих конституційних поправок вимушений керувати країною, не маючи достатніх важелів для проведення єдиної стратегії (за квотою Президента признаються міністр закордонних справ і міністр оборони, йому підпорядковані губернатори тощо), не знають світова конституційна теорія і практика. *Отже, проблема полягає не в тому, що ми занадто захопились інноваціями, а в тому, що наші «нововведення» насправді мають принципово реакційний, гальмівний щодо справжньої реформи характер і скоріше цілком слушно можуть бути названі антиінноваціями.*

Міф четвертий: про те, що перехід до гранично радянського варіанту так званої парламентської республіки з суто декоративним президентом за пропозицією соціалістів (або взагалі без нього, за конституційним проектом комуністів) начебто дозволить ліквідувати всі пе-

рекози існуючої моделі правління, уникнути зайвої «концентрації влади». Насправді вже у Новий час про такі недоліки парламенту, як уповільненість і усередненість, зумовлені конфліктністю фракційних передусім інтересів або, як казав *М. Вебер*, партійних клік і, відповідно, неефективність у прийнятті важливих законодавчих актів за принципом «ні вашим, ні нашим», схильність до лобювання, а то й корупції, граничну анонімність (аж до узурпації влади всілякими експертними комісіями, комітетами, підкомітетами, робочими президіями або просто кулуарними групами впливу), а отже, і граничну безвідповідальність, перетворення функції розподілу бюджету на його «дерібан» олігархічно-клановими угрупованнями, що мімікують під політичні партії, писали такі видатні представники теорії еліт, як *Н. Макіавеллі*, *Т. Гоббс*, *Ж. Боден*, *Болінброк*, *В. Парето*, *Г. Моска*, *Р. Міхельс*, і політики-консерватори *Т. Карлейль*, *Е. Берк* та ін. Останній, якому належить точний метафоричний вислів «тиранія багатьох — помножена тиранія», дав жорстку і вичерпну характеристику псевдопарламентаризму, який, на превеликий жаль, запанував сьогодні у нас. «Головним інструментом, що здійснює всі зміни і наповнює їх особливою отрутою, — писав *Е. Берк*, — є партія. Зовсім не важливо, які принципи такої партії або які її наміри. Дух, що рухає всіма без винятку партіями, — один і той самий: дух марнославства, корисливості, пригноблення, шахрайства. Цей дух перетворює на повну протилежність ті принципи, якими нас наділила природа, що до нас благоволить: чесність, справедливість і навіть природні пристрасті, — з'єднуювальні скріпи Природного Суспільства»¹⁶.

У зв'язку з цим ще один західний дослідник *Б. Леоні* справедливо зазначає, що системною вадою парламенту як інституту є не тільки те, що прийняття рішення формально більшістю часто є менш компетентним, ніж позиція меншості, на це звертав увагу вже *Й. Шумпетер*, а й у тому, що подібна процедура прийняття рішення неминуче веде до внутрішнього розколу законодавчого органу, провокує нестабільність його діяльності. А тому про так звану загальну волю законодавчого органу, на думку автора, можна говорити вельми умовно¹⁷.

Ці самі ідеї неодноразово повторювали такі видатні патріотично налаштовані політичні діячі сучасності, як *Теодор* та *Франклін Рузвельти*, *Уїнстон Черчілль*, *Шарль де Голль*, зазначаючи, що безвідповідальність — системна вада «партійного феодалізму», адже, і ми це постійно спостерігаємо в нашій Верховій Раді, народні обранці під заклики «не виходити за межі правого поля», «поважати закон і Кон-

ституцію», «дотримуватися букви закону» завжди мають змогу ухвалювати антинародні закони, ловлячи рибу в каламутній воді і водночас ховаючи в ній кінці: якщо законопроект і має авторство декількох розробників, він голосується всім законодавчим органом і часто в анонімному режимі. Причому після проведення пропорційних виборів з'явилися додаткові «аргументи» на користь цієї безвідповідальності: посилення на фракційну дисципліну. Нарешті, не так уже важко прорахувати ситуацію, за якої навіть у випадку, коли якась фракція у суто популістських цілях не підтримає певний законопроект, наприклад постанову про приватизацію останніх залишків стратегічних об'єктів, він все одно буде прийнятий більшістю голосів.

Що ж до можливого зауваження про критику парламентської демократії *А. Гітлером*, який, до речі, прийшов разом з *Б. Муссоліні* до влади цілком легітимним парламентським шляхом, то він лише повторював сказане стосовно недоліків парламенту видатними фундаторами сучасної саме ліберальної (!) демократії.

Зокрема дуже важливо, що фундатор сучасної західної демократії *Томас Джефферсон* вже на етапі її зародження застерігав про небезпеку ототожнення парламентаризму з демократією, абсолютизації локківської ідеї про необхідність зосередження всіх трьох гілок влади у законодавчому органі. Немовби прочитавши «інноваційні» ідеї наших «лівих», він попереджав про небезпеку законодавчого тоталітаризму: «Всі гілки влади — законодавча, виконавча і судова — зосереджуються у законодавчому органі. Зосередження їх в одних і тих самих руках якраз і визначає деспотичне правління. Анітрохи не буде легше, якщо вся ця влада перебуває в руках багатьох, а не когось одного. ...Що з того, що вони нами обрані? Виборний деспотизм — це не та форма правління, за яку ми боролися»¹⁸.

Алексіс де Токвіль: «Виконавча влада в нашому національному державному устрої — це не єдина й навіть не головна моя турбота. Нині й ще впродовж багатьох років найбільшу небезпеку становитиме тиранія законодавців. Законодавча влада також може стати тиранічною...»¹⁹.

Джеймс Медісон: «Нестійкість, несправедливість і метушня у справах, якими заражені суспільні представництва, воістину є смертельними хворобами, що всюди призводять народні уряди до загибелі ..., за ворожнечею партій-суперниць забувають про суспільне благо і що заходи, яких вони вживають, надто часто грішать проти правил справедливості та прав меншості, тим паче, що вводяться вони переважною силою зацікавленої і владної більшості»²⁰.

Джон Стюарт Міл: «Парламент, якщо суспільні настрої цієї миті узгоджуються з тими заходами, до яких він вдається, — дарма, що ці настрої аж безоглядні бо навмисне спровоковані, — вважає себе... цілковито безвинним, хоч якими жахливими будуть наслідки його постанов. Окрім того, парламент ніколи не відчуває на собі тих негативних наслідків, що їх породили вжиті ним заходи, — аж доки ці наслідки не перетворяться на національне лихо»²¹.

Бенджамен Констан: «Якщо не поставити кордонів представницькій владі, депутати від народу стануть не захисниками свободи, а кандидатами в тирані; коли ж тиранія встановилась, вона може бути значно жахливішою завдяки тому, що кількість тиранів величезна... зборами оволодіває той партійний дух, що примушує обирати між полярностями, той дух корпоративний, що дає сили лише для узурпації; ...відсутність будь-якої моральної відповідальності, впевненість, що завдяки численності йому вдається уникнути ганьби боягузтва або небезпек відваги, — такі пороки цих зборів. Зібрання, чия могутність безмежна, більш небезпечне, ніж народ»²².

Ось чому дуже важливо для нашої ситуації, коли написавши Основний Закон для себе, вітчизняні парламентарі в ньому ж передбачили право зміни Конституції лише за собою, замкнувши зачароване коло, за межі якого, як крізь кордон, не може прорватись жоден народний контроль над владою, ось що: проаналізувавши на рівні теорії ймовірностей можливість маніпулювання вибором виборця і депутата завдяки визначенню послідовності внесення кандидатур чи законопроектів, *М.-Ж. Кондорсе*, який загинув від рук тих самих «безпосередніх демократів» — яacobінців, якими пишався симоненківський ідеал видатного політика *В. Ленін*, виступав категорично проти того, щоб приймати Конституцію парламентом, наполягаючи на установчих зборах. Він зазначав: «П'ятою частиною законодавства є сама конституція. Було б очевидним абсурдом надавати законодавчому корпусові, яку б форму він не мав, можливість змінювати її. Адже тоді нація реально втратила б щит супроти замірів законодавчого корпусу... зловживати своїм становищем»²³.

Основоположники сучасної правової держави чудово розумілись на системних вадах будь-яких форм колегіальності, та, ще за ситуації, коли фракційні угруповання, сформовані партіями — кланами на основі економічних приватних інтересів і «за визначенням» мають право через основний економічний закон — бюджет країни, та лобіювання інших законів і вплив на уряд перерозподіляти загальнонаціональні ресурси на свою користь.

А це означає, що за кризової ситуації на зразок нашої неминуче поляризуються політичні сили, які намагаються продовжувати ділити між собою згадані ресурси, які стрімко зменшуються подібно до шагреневої шкіри, що своєю чергою призводить до падіння рівня так званої консенсусності — здатності різних фракцій домовлятися з ключових питань державотворення, і врешті-решт настає взаємний клінч, параліч законодавчої влади, який, за великим рахунком, відбувається вже не перший рік.

Узагалі гіпертрофована демократія завжди сприяє перетворенню представницьких зборів на нескінченний балаган, появи затятих демагогів з наступним їх переродженням на тиранів. Саме тому про такі недоліки парламентаризму, як схильність до охлократизації влади, тобто перетворення її на владу натовпу, писали вже видатні мислителі античності. Зокрема у геніальній «Політиці» *Арістотель* зазначав: «Гранична демократія — та сама тиранія».

Саме так відбулось із Законодавчими зборами Першої Французької Республіки: під тиском зовнішньої і внутрішньої реакції депутати зрештою були вимушені делегувати свої повноваження тимчасовій інституції — Конвентові. У свою чергу, цю напівлегальну структуру вже без проблем замінила «організація професійних революціонерів» (типу КДБ) під назвою «Комітет суспільного порятунку». А далі пішло-поїхало — відчайдушні й щирі спроби якобінців стабілізувати ситуацію за відсутності ефективної легальної виконавчої влади (хоча вже тоді лунали пропозиції запровадити інститут повноцінного президентства), вже нелегітимним шляхом підсилити виконавську вертикаль призвели до виникнення інституту «комісарів» та «революційного трибуналу», який невдовзі запустив механізм «революційного терору» (недаремно *В. Леніну* якобінці завжди правили за взірць).

Ось чому, спостерігаючи за згаданими вище подіями, *Дж. Вашингтон* прогнозуючи розвиток подій за політичної ситуації, дуже близької до нашої сьогоденної, спростовує міф парламентського стримування тиранії і застерігає співвітчизників: «Побутує думка, нібито партії у вільних країнах сприяють плідному врядуванню і покликані зберегти Дух Свободи. Це, певною мірою, мабуть, правильно: в урядах монархічного типу патріоти, можливо, й споглядають Партійний Дух, якщо не схвально. Але в народних, цілком виборних урядах цей Дух не слід заохочувати... Поперемінне домінування однієї фракції над іншою, загострене духом помсти, що завжди породжується партійними звадами і в різний час у різних країнах спричинилося до

найогидніших злочинів, вже є потворною деспотією. І воно врешті-решт веде до деспотії більш оформленої і постійної. Лиха й безладдя, що не забаряться, спонукають людську свідомість шукати безпеки і спокою під абсолютною владою Особистості. І рано чи пізно ватажок якоїсь домінуючої фракції, здібніший чи спритніший за своїх суперників неминуче оберне такий стан речей на потребу самозвеличення на уламках Громадянської Свободи»²⁴.

Самі більшовики, як відомо, прийшли до влади на тлі затяжної парламентської кризи вічно Тимчасового уряду, а вже під час становлення радянського «народовладдя» після перших же невдалих спроб встановлення прямої або безпосередньої демократії, до якої нас знову фактично закликає *Петро Симоненко*, внаслідок принципової некерованості з'їздів «депутатів від народу», «трудових колективів» реальна влада неминуче спочатку тимчасово перейшла до «робочих президій» та «секретаріатів», які готують проекти рішень, потім звичайні секретарі перетворюються на «ленінський ЦК», і, нарешті, — за відсутності механізмів волевиявлення опозиції — під гаслом «хто не з нами, той проти нас!» «служби народу» усувають «ворогів народу», а далі «обирається» «генеральний секретар» з надзвичайно широкими повноваженнями і цілковито керовані вічові «з'їзди рад», утворені з «представників трудових колективів», надалі одноставно підтримують «лінію партії».

Зауважу: у варіанті як соціалістичного, так і комуністичного проєктів нової Конституції Верховна Рада знову перетворюється на подобу новітнього ЦК, найпотужніші олігархи з усіх фракцій — на своєрідне політбюро, відповідно голова Верховної Ради отримує реальну тінюву владу «а ля» генеральний секретар, що особливо і не приховується, за взірць тут виступає радянське «колективне керівництво». Парламентаризм у формі прорадянської безпосередньої демократії став настільки привабливим для наших так званих лівих і по суті був ототожнений ними із західною демократією саме завдяки своїй здатності до тоталітарного викривлення, за якого він функціонує в режимі закритого акціонерного товариства з гранично обмеженою відповідальністю.

Нарешті, слід нагадати і про те, що саме на тлі неперервної парламентської кризи багатопартійної коаліції, недієздатності коаліційного уряду, коли в режимі в. о. керували фактично призначені так звані кабінети меншості, а також декількох поспіль розпусків парламенту і повної апатії вже фактично недієздатного здатного президента *П. Гінденбурга*, до влади цілком легітимним шляхом прийшов, обійнявши

канцлерську посаду *Адольф Гітлер*, який з посади канцлера стрибнув у фюрери (за близькою схемою наростаючого паралічу парламентських монархій в Іспанії та Італії владу отримали *Беніто Муссоліні* та *Франціско Франко*).

Вкрай нагальною є також деміфологізація уявлень щодо головної передвиборчої «фішки» про зняття депутатської недоторканності, яку вважають своїм ноу-хау практично всі основні політичні гравці, що, як і задум скасування імперативного мандату, яке перетворить парламентські фракції, за словами *М. Вебера*, на «партійні машини для голосування» на угоду «партійним босам». Ця ідея нерозривно пов'язана саме з необільшовицькою міфологією про так звану пряму або безпосередню демократію, зведення функції депутата до звичайного делегата від «трудових колективів», а насправді раніше партійного, а тепер олігархічного начальства. Той самий *М. Вебер* у програмній статті «Політика як покликання і професія» категорично застерігав з цього приводу: поява чистої пропорційної системи типу нашої, попри «формально широку демократизацію», спричиняє поступове перетворення керівництва партії на замкнений клан або корпорацію професіоналів-бюрократів, які керують партійною машиною. Причому бюрократичне ядро керівників дедалі більшою мірою починає нав'язувати електорату свої кулуарно затверджені кандидатури людей, м'яко кажучи, дуже далеких не тільки від програми цієї партії. «Фактично, — наголошує політолог, — влада перебуває в руках тих, хто неперервно веде роботу всередині партійного підприємства, або тих, від кого його функціонування перебуває у фінансовій... залежності». Коротко кажучи, «вождем стає лише той, кому підкоряється машина», яку бізнес фактично бере на утримання.

Причому найнебезпечнішим є те, що ця партійна верхівка, яка відмежовується від власного народу, неухильно втрачає індивідуальність, моральні й бійцівські якості політичного лідерства, поступово саме внаслідок панування пропорційної системи парламент перетворюється на зібрання «професійних політиків без покликання, без харизми, абсолютно байдужих до будь-яких національних інтересів». Видатний мислитель немовби застерігає наших сьогоднішніх аферистів від політики, які декілька років волали про те, що саме чиста пропорційна система дозволить створити повноцінні політичні партії і утворити професійний високоморальний парламент: «...пропорційне виборче право в його нинішній формі — типове явище для демократії, позбавленої вождів, не тільки тому, що воно сприяє закулісним клановим змовам

поважних людей, а й тому, що пізніше дає союзам претендентів можливість наполягти на занесенні своїх чиновників до списків і таким чином створити неполітичний парламент, в якому немає місця справжнім вождям. Єдиною віддушиною для потреби у вожді міг би стати рейхспрезидент, якщо обирати його буде не парламент, а плебісцит»²⁵.

Особливо хочу наголосити, що наші комуністи, які весь час ведуть боротьбу із жупелом українського націоналізму, якого, на превеликий жаль, як політичної організованої сили насправді сьогодні в Україні не має, даремно вважають себе піонерами в критиці олігархічного пропорціоналізму. Ось що з цього приводу зазначав видатний націоналіст *М. Сціборський* в своїй «Націократії»: «Зростаюча боротьба політичних — класових і господарських інтересів привела до створення чисельних партій, груп і фракцій. Використовуючи політичну свободу демократії і часто являючись відображенням егоїстичних інтересів різних, іноді *виразно антисоціальних*, груп, всі вони намагаються впливати через парламенти на державне керування, часом дуже мало оглядаючись на *загальні національні інтереси*».

...Сучасний парламентаризм витворює свого роду «спеціалістів» від політики, цілком відірваних від народного ґрунту. Партійні комітети стають «торгівельними бюроми», де можна купити-продати суспільний інтерес по вподобі. Це давно вже привело до скупчення в проводі партій різних неморальних суспільних покидьків, а смій політичній діяльності надало в народній opinio характеру несумлінного і своє корисного гешефтмахерства. Внаслідок — найкращі, здібні, творчі елементи суспільства з відразу відвертаються від політики»²⁶.

Насправді, згідно з фундаментальними принципами сучасного демократичного представництва, депутат повинен не просто бути захищеним від переслідування за політичними мотивами, а представляти не інтереси певного економічного класу, не жителів виборчого округу і навіть не партії, за списками якої він обирається, а відстоювати загальнонаціональні пріоритети, для чого і вводиться гарантія його недоторканності. Тому, між іншим, зовсім не випадково і цілком доцільно депутатський імунітет зафіксовано на рівні Основного Закону: згідно із статтею 80 Конституції України «народним депутатам гарантується недоторканність».

Для конструктивного вирішення проблеми делюмпенізації кадрового складу депутатського корпусу потрібно було б нарешті скасувати пропорційну систему обрання «кота в мішку» за закритими партійними списками, яка, крім усього іншого, порушує конституційне право

громадянина обирати і бути обраним до вищого законодавчого органу. Саме завдяки збереженню цього виборчого механізму «виборів без вибору» в Україні відбувається змагання не програм та ідей, неодноразово обіцяли автори «пропорційки», а так званих політичних брендів, фактично торговельних марок лідерів ще більш ідеологічно аморфних політичних мегаблоків.

Не додають оптимізму і заклики *Ю. Тимошенко* винести питання про доцільність президентської чи парламентської республіки в Україні на всенародний референдум і синхронізувати його з достроковими виборами. Навіть якщо відкинути суто піарівські мотивації подібної пропозиції, все це схоже на сумнозвісну більшовицьку революційну нетерплячку. Адже тому самому народу, в ім'я якого начебто має проводитись референдум, так і не пояснили, наприклад, чим асамблейна багатопартійна парламентська республіка відрізняється від міністеріалістської, прем'єр-парламентської або системи кабінету і яка з цих форм правління є більш доцільною для України. (Водночас, за дослідженнями сучасних політологів, тільки в розвинених країнах нараховується більше двадцяти так званих змішаних «напівпрезидентських» систем, які багато хто з фахівців, у тому числі й автор розділу, вважає найбільш перспективними з погляду забезпечення ефективності стратегічного і тактичного політичного управління.)

Особливо небезпечно, що головні архітектори нових квазіінноваційних конституційних химер вже виступили зі своїми альтернативним моделями зміни політичного ладу в країні, який претендують обговорювати як мінімум паралельно з оприлюдненим президентським проектом. Виникає реальна небезпека розчинення можливої моделі національної влади у хаосі конституційних чернеток, за якими знову «на коліні», «в останню ніч» будуть ліпити абсолютно нежиттєздатний гібрид політичного устрою, а будівля української влади так і залишиться свого роду політичною Вавилонською вежею.

Як же насправді адаптувати західні моделі ліберальної, насамперед парламентської, демократії до наших реалій? Адже ось уже багато років ми спостерігаємо як формальне застосування демократичних виборчих процедур і впровадження демократичних економічних і політичних інститутів дуже легко обертається їх повною імітацією, а тоталітарний устрій, подолання якого ми весь час декларуємо у всіх сферах суспільного життя, демонструє величезну здатність до мімікрії.

Усі ці реалізовані та пропоновані на майбутнє політологічні квазіінновації стали можливі лише завдяки цілій низці міфів, які, з одно-

го боку, свідомо розповсюджуються в ЗМІ «зацікавленими особами», тобто тими соціальними силами в країні, завданням яких було і залишається таким чином «реформувати» українську владу, щоб і надалі зберігати в своїх руках головні важелі остаточно кримінального перерозподілу загальнонаціональних багатств на користь компрадорської налаштованої «п'ятої колони», а з іншого — і надалі забезпечувати собі недоторканність і непідсудність у процесі кримінального нагромадження капіталу, що аж ніяк не сприяє зрощенню банківського капіталу з промисловим, формуванню реального національного ринку і, тим більше, реальній політичній демократії в Україні.

Спробуємо в послідовності від більш загальних і фундаментальних до більш конкретних і ситуативних сформулювати принципові проблеми, які так і не були поставлені протягом багатьох років дискусій «щодо найбільш оптимального політичного устрою в Україні», розв'язання яких як на теоретичному, так і на безпосередньо практично-інституціональному рівні, вимагає якісно нових, творчих, у повному розумінні цього слова, інноваційних підходів. Причому за подібної ситуації навіть адекватна постановка проблеми, так би мовити, її «очищення» від тягаря інерційності мислення, неправильних стереотипів, що склались на рівні цивілізаційної політології у розумінні еволюції демократії в постіндустріальному суспільстві, містифікацій, зумовлених заангажованістю зацікавлених у тих чи інших моделях влади олігархічних груп, вже є повноцінним ноу-хау, якого давно потребує державотворча теорія і практика.

У найзагальнішому плані, як це не дивно, залишається остаточно нерозв'язаною проблема не тільки розуміння суті та принципу поділу влади, як однієї з найфундаментальніших засад сучасної демократії, а й самої кількості гілок влади, чому дуже заважає стереотипно-хрестоматійне уявлення про сучасну демократію як про механізм взаємоконтролю законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Справа в тому, що з початку свого виникнення концепція поділу влад наголошувала не стільки на їхньому взаємному стримуванні, скільки на взаємному доповненні як системно важливих функцій політичної самоорганізації. Вже знаменитий римський історик *Тім Лівій* зазначає: «Коли про сили вже не було чого тривожитись, Ромул надає силі мудрість і засновує сенат, ... вибравши сто старійшин... Батьками їх прозвали, звичайно ж, згідно з наданою честю, потомство їхнє отримало ім'я «патріціїв»²⁷. Функціональну особливість Самодержавства в особі Консулів, аристократії в особі Сенату і народу в

особі Трибунів підкреслює великий *Н. Макіавеллі*: «Царська влада... ніколи не була повністю знищена задля передачі її Оптиматам, а влада Оптиматів не була зменшена задля передачі її Народу. Змішуючись одна з одною, вони зробили республіку досконалою»²⁸. *Полібій*, автор концепції «змішаної держави», хоча і підкреслював значення взаємного стримування влад, знов-таки, писав про самодержавство, аристократію і демократію: «Лікурґ... встановив форму правління не просту та єдино подібну, але з'єднав в ній разом всі переваги форм правління, для того, щоб жодна з них не прививалась понад міру і внаслідок цього не збочилась до подібної їй зворотної форми, для того, щоб всі вони стримувались в проявах властивості взаємної протидії і жодна не тягла в свою сторону, не переважала інших, щоб таким чином держава завжди перебувала в стані рівномірного коливання і рівноваги, подібно до корабля, що йде проти вітру»²⁹. Те ж саме можна сказати і про *Цицерона*. Розглядаючи Сенат як перш за все моральну опозицію сваволі царській владі без якої «воля народу немічна» він підкреслює значення не суду, а саме Сенату, зазначаючи, що Лікурґ надав геронтам «найвище право дорадчого голосу, тоді як найвищий імперій належав цареві. Наші предки за прикладом Лікурґа і переклали на нашу мову введену ним назву: тих кого він назвав старійшинами, вони назвали сенатом»³⁰.

По суті теж саме пише *Плутарх*: «Із багатьох перетворень, введених Лікурґом, найпершим і найважливішим було заснування ним Ради старійшин (герусії), яка... слугувала, за виразом Платона, і якорем спасіння, і доставляла державі внутрішній мир. Досі вона не мала під собою міцного ґрунту, — то зміцнювалася влада царя, що переходила у деспотизм, то влада народу в формі демократії. Влада старійшин (геронтів) була поставлена всередині і немов би урівноважувала їх, забезпечуючи повний порядок і її міцність»³¹.

Парадоксально, але традиційне для підручників з політології обґрунтування поділу влад на законодавчу, виконавчу і судову, шляхом посилання на авторитет геніальної праці *Ш.-Л. Монтеск'є* «Про дух законів», також некоректне.

Досить сказати, що уявлення про класичну систему поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову просто не відповідає реальності. Геніальний основоположник політологічної соціології абсолютно чітко виклав своє розуміння системи поділу влади як в інституціональному, так і у функціональному аспектах. Не вдаючись у деталі, зазначимо, що в першому випадку він вважає: «В кожній державі є три роди вла-

ди: влада законодавча, влада виконавча, котра опікується питаннями міжнародного права, і влада виконавча, що відає питаннями права громадянського»³².

Що ж до інституціонального аспекту, то *Ш. Монтеск'є*, в кращих традиціях античної політичної думки, пише також абсолютно недвозначно: «Таким чином, ось основні начала способу правління, про який ми ведемо мову. Законодавчі збори складаються із двох частин, які взаємно стримують тут одна одну правом скасування, що їм належить, позаяк обидві вони пов'язуються виконавчою владою, яка своєю чергою пов'язана із законодавчою владою. Здавалося б, ці три гілки влади повинні прийти в стан спокою і бездіяльності, але позаяк необхідний плин речей примусить їх діяти, то вони вимушені будуть діяти узгоджено»³³. Отже, у якості гілок влади виступають палати парламенту і жодного поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову! Більше того, Монтеск'є зазначає: «З трьох влад, про які ми говорили, судова влада певним чином взагалі не є владою»³⁴. І попри те, що концепція поділу влади і місця в її структурі влади судової (*Ш.-Л. Монтеск'є* виокремлює Сенат як Верховний Суд, наділений правом імпичменту) у видатного французького мислителя вкрай складна. Неупереджені політологи вимушені визнати, що в основоположників сучасної демократії немає згаданого поділу влади: «...Джон Локк виокремлював законодавчу, виконавчу та федеральну владу, тобто владу держави на міжнародній арені і нічого не писав про судову владу... *Ш.-Л. Монтеск'є* докладно розробив систему стримувань і противаг між різними гілками влади, проте судовій владі місця в ній не знайшлося... тільки в американській версії теорії поділу влади, розробленій батьками-засновниками Конституції США Джорджем Вашингтоном, Томасом Джефферсоном, Александром Гамільтоном, Джеймсом Медісоном та іншими, судова влада стала повноправною гілкою влади в системі поділу влади»³⁵.

Хоча заради справедливості слід зазначити, що той самий *Александр Гамільтон* також відзначав слабкість судової влади, що сама по собі не має ні засобів реалізації прийнятих рішень, постанов і вироків, ні належної легітимності для прийняття доленосних для країни рішень, а тому, так чи інакше, повинна бути пов'язана із Сенатом (як це, до речі, і передбачено сучасними політичними системами США і Великої Британії). Але й це ще не все. Наші політичні діячі, дискутуючи питання про введення в Україні класичного президентського правління, як на еталон подібної моделі влади завжди поси-

лаються на американську Конституцію. Про те, що саме американська модель президентства є класичною, також можна прочитати в будь-якому підручнику з політології. Але насправді вона не виконує декларованої функції забезпечення ефективності діяльності глави держави. Ось що з цього приводу пише про форму політичного правління відомий дослідник *Дж. Сарторі*: «Той факт, що протягом тривалого часу американська система справляється із своїми проблемами, не зменшує того факту, що структура поділеної влади призводить до паралічу системи і безвихідних ситуацій частіше, ніж будь-яка інша. Справді, чи працює американська система дотепер? ... За іронією долі, переконання в тому, що президентські системи є сильними системами, призводить до найгіршої (з можливих) структурної організації — поділеної влади, беззахисної перед поділенням урядом»³⁶.

Сам *Дж. Сарторі* ратує за модель так званого французького напівпрезидентства, проте якщо говорити про президентську модель П'ятої Французької Республіки, то й стосовно неї все не так однозначно. Ряд механізмів французького так званого напівпрезидентства виявились недостатньо досконалими і були скориговані вже після смерті її видатного засновника. Деякі з наявних механізмів, які так чи інакше, поки що працюють у французькій моделі влади, з низки причин, які мають бути обговорені окремо, або взагалі не спрацюють в Україні, або потребуватимуть серйозної адаптації.

Нарешті, і це найважливіше, форма правління П'ятої Французької Республіки залишилась недореформованою за низкою сутнісних параметрів, інноваційний характер яких, здається, до кінця не усвідомили навіть сучасники *Ш. де Голля*. А ця проблема також потребує серйозного осмислення на науково-політологічному, а зовсім не на піарівсько-кон'юнктурному рівні.

Але й це ще не все. Не забуваймо, що ті самі парламентські системи Німеччини та Італії, Японії значною мірою створювались під тиском окупаційних військ, а тому в них ретельно заблоковані механізми появи сильної виконавчої влади, яка б очолила владну вертикаль. Іспанська парламентська монархія — це взагалі екзотичний витвір *Франсіско Франко*, який «провів» кандидатуру нинішнього «улюбленця нації» *Хуана Карлоса* фактично не за династичними принципами, а за власними диктаторськими вподобаннями, попередньо поставивши вимогу перед майбутнім монархом здобути дві вищі університетські, гуманітарну і природничу, освіти, а також закінчити військово-морське та військово-повітряне училища³⁷.

Що ж до класичних парламентських монархій, то, по-перше, традиції таких політичних устроїв в Україні немає, а по-друге, в контексті наростаючої глобалізації і космополітизації населення, наприклад, Великої Британії, викликає великий сумнів, що їй вдасться зберегти державотворчий потенціал заснованої за *М. Вебером* традиціоналістської харизми, що апелює перш за все до культурно-історичних традицій своїх громадян.

Отже, насправді можна сміливо стверджувати, що не тільки для України, а й для практично всіх розвинених західних країн проблема ефективної політологічної інноваційності є вкрай нагальною і актуальною! Тому тим більше недоречними є заклики замість того, щоб знову винаходити велосипед, запозичити в Європі, в яку ми бадьоро «йдемо» ось уже котрий рік, те саме німецьке канцлерство, чеський або італійський варіанти парламентаризму.

Саме такі концептуальні засади задекларовані в монографії *Світлани Паречиної*³⁸. Вона вважає, що оскільки за подібними моделями президент покликаний як арбітр об'єднувати всі гілки влади, виступаючи посередником, який виводиться за межі інших гілок влади й не має чіткого закріплення своїх юридичних повноважень, а президентські повноваження надзвичайно великі, творчою знахідкою, яку винайшли у пострадянських країнах і яка увійде у скарбницю світової політології, є те, що інститут президентства, по суті, став особливою четвертою гілкою влади! Цікаво, що ця теза не нова. Як зазначає в змістовній узагальнюючій монографії *Ростислав Павленко* ідея про те, що інститут президентства у президентській формі правління виступає як окрема гілка влади, вже неодноразово звучала у світовій і пострадянській політології: «...У конституційній доктрині та практиці піддається сумніву традиційний «триподіл» влади. Крім законодавчої, виконавчої і судової, в деяких країнах Латинської Америки, Східної Європи і Середньої Азії визнаються «установча», «контролююча», «виборча» та інша гілки влади. Крім того, широкі повноваження президентів деяких пострадянських країн щодо законотворчості та формування й відповідальності уряду дають підстави деяким дослідникам обстоювати існування окремої «президентської гілки» влади», з чим, утім, не погоджується сам автор, коментуючи дискусії з цього приводу західних фахівців³⁹.

Тому *С. Паречина* для обґрунтування доцільності закріплення інституту президентства як особливої четвертої гілки влади звертається не до сучасної конституційної теорії та практики демократичних кра-

їн, а до творів одного з фундаторів сучасної політології та ідеолога лібералізму *Бенжамена Констана*: «Зазначимо, що ідея необхідності конституювання четвертої гілки влади не є новою. Її родоначальником є французький політичний діяч *Б. Констан*, який розробив вчення про чотири гілки влади з метою перегляду і розвитку уявлень про поділ влади в конституційній монархії. Суть концепції зводиться до того, що три класичні гілки влади (законодавчу, виконавчу і судову) потрібно доповнити ще однією, яка б піклувалась про безконфліктне, узгоджене функціонування інших гілок влади. «Четверту владу» він вважав необхідним надати королю для того, щоб усунути конфлікти й пом'якшити зіткнення між трьома іншими гілками влади»⁴⁰.

Але насправді в цьому випадку політолог під приводом обґрунтування доцільності модернізації системи білоруського і російського напівпрезидентства, яке вона також називає змішаною системою із сильним президентом, «оскільки в напівпрезидентській республіці (Росія, Білорусь) Президент винесений за рамки поділу влади, йому наданий «позавладний статус», дає опис класичної дуалістичної монархії, прибічником якої був, попри свій політичний лібералізм, французький мислитель. Адже *Б. Констан* ще просто не знав досконаліших форм особистої влади демократичного типу, які стали продуктом довгої еволюції від тієї самої дуалістичної монархії до сучасного напівпрезидентства.

Справді, *Б. Констан* у класичній праці «Принципи політики, придатні для будь-якого правління» зазначав, що в дуалістичній конституційній монархії глава країни виступає не як людина, а як абстрактний символ влади. Причому спроба розглядати його як простого смертного руйнує гіпотезу, на якій у суспільній думці ґрунтується його непогіршеність. Звідси й принцип всевладності та одночасно безвідповідальності глави держави: «Відповідно до цього принципу за діями влади завжди потрібно бачити лише міністрів; вони існують для того, щоб відповідати за ці дії. Монарх розташовується в башті, яка стоїть окремо і є священною. Вона недосяжна ні для ваших поглядів, ні для ваших сумнівів. Монарх не має ні намірів, ні вразливих місць, він не може бути одностайним з міністрами, тому що він не є людиною, це — нейтральна й абстрактна влада, вища від усіх мирських буревіїв»⁴¹.

Проте чи припустимо будувати модель сучасної влади на засадах конституційного анахронізму, за яким президент фактично виступає «непідсудним суддею» в наш час? Очевидно, це питання суто риторичне.

Цікаво, що авторка аналізованої монографії фактично визнає, що в цьому випадку аж ніяк не йдеться про вдосконалення сучасної демо-

кратії. Вона солідаризується з типологічними оцінками аргентинського політолога *О'Донелла*, згідно з якими Беларусь і Росія є країнами так званої делегативної демократії, за якої уряд уже обирається на загальних виборах, але для затвердження реальної демократії в межах цього фактично недемократичного режиму потрібний ще один перехід до режиму власне демократичного.

Невизначеною в західній політології залишається і типологія політичних моделей⁴². Наприклад, відомий дослідник *Е. Шілс* постулює існування п'яти основних моделей політичних систем: «політичні» демократії, «демократії під опікою», «олігархії, що самооновлюються», «тоталітарні олігархії», «традиційні олігархії», які внаслідок свого емпірично-класифікаційного характеру породжують більше запитань, аніж дають відповідей⁴³.

До того ж, залишається незрозумілим, як ставитись і до тези, яка неодноразово лунала останнім часом, про те, що будь-які змішані форми політичного устрою є змішуванням взаємно несумісних політичних інститутів, які, відторгаючи один одного, породжують неминучі конфлікти, а тому потрібно зупинитись на класичних формах політичного правління. Причому у зв'язку з тим, що інститут президентства в Україні себе не виправдав унаслідок його швидкого регресу до тих чи інших форм політичного тоталітаризму начебто більш доцільною є чиста парламентська республіка (*Ю. Тимошенко*).

Які відомо, комуністи пропонують заради чистоти політичного мнізму відмовитись від інституту президенталізму взагалі, мотивуючи це тим, що посада президента — рудимент архаїчної націоналістичної держави, яка в епоху глобалізму взагалі вичерпала свій потенціал державотворення, а тому будь-яка президентська республіка неминуче трансформується у так звану націоналістичну диктатуру, з якою наші комуністичні борці «за щастя народу», а також багато представників Партії Регіонів ототожнюють діяльність *В. Ющенка*.

Цікавим є варіант співвідношення конституційного устрою і форми правління в американській моделі влади. Так звана класична американська президентська республіка за своєю конституцією, що передбачає жорсткий контроль Конгресу над президентом, обмеження його можливостей втручання у законодавчий процес і навіть позбавлення права безпосередньої законодавчої ініціативи і права розпуску законодавчих зборів, насправді, швидше є парламентсько-президентською, за якої глава держави має скоріше своєрідний статус прем'єр-президента. Звідси термінологічна плутанина, яка сьогодні дуже шкодить

порівняльному аналізу, а подекуди й елементарному розумінню одних авторів іншими. Бо реальні конституційні повноваження президента у так званій напівпрезидентській республіці французького взірця значно більші, ніж у «класичній».

Що ж до США, то узгодження конституційної моделі і реальної політичної практики тут відбулось у режимі так званої «живої конституції», коли реальний статус глави держави протягом двохсот років неухильно збільшувався за мовчазної неофіційної згоди, неформальної легітимізації цих повноважень де-факто більшістю нації (не випадково обрання американського президента колегією виборщиків вже давно стало анахронізмом, що інколи навіть викривлює всенародний вибір). Отже, попри всі декларації про наявність загальносвітової тенденції до демократизації, потребує пояснення сам факт неухильного зростання ролі виконавчої влади не тільки в перехідних, а й у розвинених країнах.

З іншого боку, провідні західні політологи констатують, що партійна система в західних країнах переживає якщо не кризу, то принаймні дуже складну і болісну трансформацію. Адже історично сучасні політичні партії виникали за часів, коли партійні ідеології віддзеркалювали насамперед монопольні економічні інтереси певних класів, до того ж налаштованих якщо не на революційно-руйнівну, то, в усякому разі, на радикальну перебудову суспільства. В епоху ж переходу від традиційного індустріального суспільства до цивілізації, в якій основним «товаром» стають інформація та послуги, не простежується чіткий поділ між представниками капіталу і найманої праці, зокрема, дедалі більше скорочуються потужні виробництва і цілі галузі традиційної «пролетарської» промисловості, а процес навіть виробничої праці стає все більш «індивідуалізованим». За цих умов партії неминуче перестають відігравати провідну роль у формуванні стратегії розвитку суспільства.

Спроба ж різкого розширення соціальної бази політичних партій через включення до їхніх програм загальносвітоглядних положень (цим шляхом свого часу пішли європейські партії християнсько-демократичного та соціал-демократичного спрямування, а потім і «зелені») «аморфізує» партійні ідеології, робить їх невиразними і схожими між собою, що знову-таки прийнятне лише для стабільних суспільств, де електоральний вибір орієнтується скоріше на нюанси циклічного посилення соціальної чи ліберальної складової в загальнодержавній політиці.

Що ж до карликових партій — своєрідних клубів за інтересами, до яких тяжіє сучасне суспільство, то вони мають позапарламентський характер і якщо їй ставлять якісь політичні цілі, то вельми «специфічні» (наприклад, боротьба за права сексуальних меншин). Ні для кого не секрет і явище масового абсентеїзму виборців, тобто їх масової неявки на вибори, що зумовлено об'єктивною тенденцією значної вичерпаності потенціалу партійної системи в її традиційних формах.

Більше того, як гранична неконструктивна лише позірно протилежна (за В. Гегелем, абстрактно тотожна) реакція на наростаючу системну кризу і неефективність економічних і політичних інститутів, начебто створених за класичними взірцями сучасних розвинених країн, останнім часом виникає все більше екзотично-етноцентричних моделей влади, які у своїх концептуально-методологічних засадах спираються на різноманітні автаркічно-фундаменталістські політичні режими та форми правління, що відверто протиставляють себе політичним системам ліберальної західної демократії, пропагуючи начебто органічно притаманні українській державотворчій традиції форми напівмонархічного-напівтеократичного поділу влади. Зокрема, останнім часом у ЗМІ широко пропагується скоріше політміфологом, аніж політологом І. Каганцем, так звана модель «третього гетьманату», яка цілком описується вищезгаданими характеристиками⁴⁴.

Залишаються принципово нерозв'язаними і, на перший погляд, більш локальні проблеми українського політичного реформування, які насправді мають надзвичайно важливий теоретико-методологічний підтекст і можуть стати доленосними з погляду порятунку української держави. Йдеться перш за все про доцільність введення в структуру влади і механізми формування двопалатного парламенту, зокрема концептуальне обґрунтування виборчої системи до нижньої палати, яка б одночасно стимулювала становлення повноцінної партійної системи, підконтрольної електорату, пошук найбільш оптимального й ефективного механізму імпичменту як стосовно глави держави, так і вищих посадових осіб, побудову ефективної судової системи і з'ясування місця в її структурі і функцій Конституційного Суду, розробку і впровадження ефективних механізмів адміністративної реформи та реформи місцевого самоврядування.

Безпосереднім завданням цього дослідження є максимальна деміфологізація уявлень про найбільш ефективні механізми сучасної західної демократії та механізмів їх адаптації до українських реалій, формулювання реальних проблем у галузі перш за все політичної сфери су-

спільного життя, які потребують свого нагального розв'язання, обґрунтування необхідності та формулювання інноваційних механізмів функціонування та змісту політичних структурних новацій, справді необхідних для модернізації політичної системи України, підвищення її мобілізаційного потенціалу та рівня реальної демократичності.

Деякі з цих інновацій пов'язані з проблемами, актуальність яких не викликає жодного сумніву. Йдеться про необхідність підвищення відповідальності всіх гілок влади, розробку і впровадження більш ефективних виборчих процедур, адекватне розв'язання проблеми двопалатності в Україні, справді демократичну модель самоврядування, яка б максимально активізувала активність пересічних громадян і водночас не підривала територіальної цілісності країни.

У цілому погоджуючись з тезою великого *Ф. Бекона*, який справедливо зазначив, що «скільки не було родів державної влади — для нації існує тільки один — таким завжди було і назавжди залишиться вільна держава», потрібно з'ясувати, яка все-таки політична система принаймні найбільше сприятиме реальній реалізації прав і свобод українських громадян.

9.2. Політологічні інновації в контексті загальносоціологічного підходу

9.2.1. *Влада як система: методологічні засади*

Якщо говорити про ситуацію, що склалась із конституційною реформою в Україні, то, на превеликий жаль, не тільки незчисленні наймані «пропагандисти і агітатори» від політології, які проштовхують ті чи інші псевдоінноваційні проекти політичного реформування країни, виходячи з компрадорських інтересів своїх замовників, а й фахівці, що намагаються займатися проблемою реального вдосконалення політичної влади в Україні, часто-густо зациклюючись на процедурно-нормативні рутині та схоластичних дискусіях про переваги президентсько-парламентської форми правління над парламентсько-президентською, видається, не усвідомлюють реального масштабу і складності цієї проблеми. Спробуємо усвідомити масштаб проблеми запровадження нового Основного Закону на системно-політологічному рівні.

Окрім формального класичного трьохелементного поділу влади, відомого вже з античності, існує не менш важливий і ще більш

складний шестиелементний її поділ за принципом взаємодоповнення і водночас стримування цих «гілок», виходячи не з хрестоматійного положення про конфлікт протилежних інтересів носіїв верховної влади, що належать до різних політичних інститутів, *а в режимі об'єктивного протікання політичного процесу*. Справді, будь-яка сучасна державна влада, як певна система, що самоорганізується, *обов'язково складається із шести базових компонентів, або функціональних підсистем, що існують за будь-якої форми політичного правління і перебувають у складному режимі стримувань і противаг незалежно від бажань і прагнень окремих політиків і навіть цілих політичних еліт*.

Гранично коротко проаналізуємо зміст цих політичних інституціональних структур за наростанням у напрямі від інститутів, максимально пов'язаних з орієнтацією на об'єктивні чинники, що детермінуються усередненим вектором масової свідомості, або менталітету, до домінантно суб'єктивізованих форм політичної самоорганізації, ефективність або принаймні специфіка яких насамперед обумовлена професійними, моральними і, врешті-решт, психологічними особливостями політиків, що займають ключові пости в державному апараті або (рідше) як «лідери нації» суттєво впливають на прийняття найважливіших рішень щодо державного управління.

Очевидно, невід'ємною складовою будь-якого державного устрою і навіть суспільного ладу будь-якої країни обов'язково є її економічний лад, що детермінується такими об'єктивними чинниками, як кількість і якість природних ресурсів і корисних копалин, вигідність географічного положення держави (а тепер уже і надкрайніх державних утворень), що дозволяє їй отримувати транзитну гео економічну ренту; розміри території, кількість населення і рівень його кваліфікації, що дає змогу досягати ефективності й конкурентоспроможності; нарешті особливості клімату, ступінь екологічної небезпеки і наявність зовнішніх військових загроз.

Зрозуміло, що економічний лад не може не впливати на зміст Основного Закону країни або її конституційний устрій. Адже від нього безпосередньо залежать ступінь декларативності гарантованих в Основному Законі прав і свобод, реальність соціального захисту громадян, особливості виконавчої і законодавчої влади, спрямовані більшою мірою на побудову новітньої матеріально-технічної бази сучасної ринкової економіки чи підтримання в максимально сталому режимі досягнутого рівня виробничих сил.

Але за будь-яких обставин економіка, що ефективно функціонує, за своєю природою з об'єктивною необхідністю зацікавлена у стабільності існуючих правил гри, чіткості законодавчих приписів, оптимізації розпоряджень з боку влади і ступеня їх директивності чи індикативності залежно від тих завдань, які стоять перед народногосподарським комплексом (на етапі масштабних реформ навіть у ринковій економіці виконавчий дирижізм неодмінно збільшується). Адже як невизначеність, непрописаність законодавчої бази, так і її надмірна регламентованість ускладнює роботу національного бізнесу, збільшує те, що в сучасній економічній теорії називається трансакційними витратами.

Отже, економічний лад, економічні еліти найбільш тісно пов'язані з писаним Основним Законом, зацікавлені у його кодифікації та підтриманні у незмінному вигляді, що, власне, є важливою засадою ефективної роботи законодавчої влади, насамперед парламенту, який постійно працює законодавчу базу, необхідну для забезпечення безперебійного функціонування економіки. Більше того, саме для капіталу, в тому числі національного, дуже важливою є прив'язка національного права до міжнародного, а в сучасну епоху глобалізації — і принцип верховенства міжнародного права над національним (вже проголошений в Основних Законах переважної більшості країн).

Власне з кодифікованою частиною політичного процесу, перекладом його мовою формально-юридичних процедур і алгоритмізованих мотивацій, що перш за все віддзеркалюється саме у процедурі прийняття і дотримання Основного Закону держави, пов'язаний другий базовий елемент політичного процесу — конституційний устрій, тобто особливості політичного, і, ширше, суспільного життя. Не випадково поняття «конституція» має важливий смисловий відтінок «будова», «особливості організації» тощо. Навіть у традиції британського острівного звичаєвого або прецедентного права, офіційно не оформленого у кодифіковану конституцію, є ціла низка основоположних базових документів, які мають назву конституційних актів і визначають, так би мовити, ідеологію процесу державотворення в країні⁴⁵.

Утім, виступаючи як другий базовий системний елемент політичної системи, конституційний устрій або конституційний лад, попри свою відносно більшу, порівняно з політичним або державним ладом, динамічність, внаслідок надто жорсткої кодифікованої регламентації суспільної поведінки все-таки надто зарегаментовує, унормовує суспільне життя, у зв'язку з чим відбувається його відставання від динамічних змін, що проходять в суспільстві, а тим більше у вкрай складному

суспільстві постіндустріальному. Між іншим, надмірна кількість законів, пов'язана з міфом про можливість створити нормативну базу на всі випадки життя і прагненням заформалізувати всі суспільні відносини, зовсім не є свідченням справді правової держави. Ще *Тацит* зазначав: «Чим більше в державі законів, тим ближча вона до падіння».

Спочатку нові реалії, які не «вписуються» в існуючу Конституцію, виглядають лише як певні нюанси, винятки, що тільки підтверджують правило; потім вони поступово починають переростати в особливості, окремі випадки, які стає дедалі важче враховувати за допомогою різноманітних підзаконних актів, пояснень і тлумачень судових органів. Спроба ж урегулювати ці окремі випадки на законодавчому рівні призводить до поступового наростання невідповідності законодавчої бази Основному Закону. До того ж самі Основні Закони у формі Святих Писань, вибитих на сторінках із чистого золота скрижалей, диктують боги лише у релігіях, а запроваджують легендарні герої лише у міфах. У реальності їх пишуть якщо не прості, то все ж смертні особистості, що нерідко керуються викривленими уявленнями про оптимальні механізми бажаної політичної організації, стереотипами масової свідомості, яка чинить тиск на законодавців, забобонами і, нарешті, приватними інтересами, як власними, так і клановими.

Врешті-решт, навіть судді конституційних судів у випадку, коли вони насправді щиро прагнуть бути максимально неупередженими, як-то кажуть, теж люди, які не можуть не вносити елемента суб'єктивності, а то й суб'єктивізму в зміст законодавчих актів, свідомо чи підсвідомо вкладати додаткові смисли у норми і правила, вже не тлумачачи їх, а фактично перетлумачуючи, подекуди достатньо радикально видозмінюючи, чи навіть спотворюючи до невпізнанності.

Саме процес неухильного морального старіння навіть найбільш досконалого Основного Закону рано чи пізно призводить до неможливості обмежитись лише поправками до нього з метою його уточнення і доповнення, а в деяких випадках вимагає зміни не тільки політичного ладу, а й суспільного. (Є й унікальні випадки, які можна віднести до винятків, а не правил, коли, як це відбулось у США в режимі того, що американські державники називають «живою конституцією», а також мінімальних поправок до Основного Закону — переобрання лише на один термін глави держави — країна перейшла від дуже специфічної президент-прем'єрської конституційної моделі, за якої, наприклад, президент безпосередньо очолює уряд, має право вето, але не має офіційного права законодавчої ініціативи і, суворо кажучи, не обира-

ється всенародно і, що дуже важливо, позбавлений можливості самостійно здійснювати урядові призначення і розпускати палати конгресу, до де-факто майже класичної президентської форми правління.)

Власне саме цією невідповідністю зумовлене виникнення третього надзвичайно важливого виміру інституту політичного життя держави — форми політичного правління, або просто форми правління, яка, з одного боку, спирається на Основний Закон, а з іншого — саме її виникнення зумовлене існуванням «зазору» між духом закону і його буквою, який може бути майже непомітним, коли форма правління практично зливається із конституційним устроєм, а може сягати граничних позначок: згадаймо наприклад найдемократичнішу радянську конституцію і реальну політичну практику «влади рад»⁴⁶. Важливо врахувати, що форма політичного правління зазнає впливу не тільки з боку конституційного устрою і не тільки з боку об'єктивних процесів, що так чи інакше впливають на бачення політикумом історичної реальності. Адже закони потрібно не тільки приймати, а й втілювати в життя, контролювати хід їх виконання. Все це перш за все покликана робити частина політичної еліти, що формує владну виконавчу вертикаль.

Причому знову-таки видані нею так звані підзаконні акти, з одного боку, конкретизують існуючі закони, діяльність законодавчої гілки влад, а з іншого — у реальному виконавчому процесі нерідко не просто доповнюють їх, а й конкурують або навіть конфліктують з ними. Цю неузгодженість зумовлено надто загальним характером законодавчих актів, що пишуться «на всі випадки життя», процедурною неповільненістю законодавчого процесу, функціональною неоперативністю і неминучим популізмом і лобізмом законодавчої гілки влади, нарешті, наростаючою складністю постіндустріальних суспільств, що неминуче підвищує значення поточного контролю за перебігом суспільних процесів і оперативного коригування «операторами» з числа високопрофесійної бюрократії всіх небажаних відхилень у режимі ручного керування в гарному розумінні цього вислову. Адже, навіть незалежно від конституційного устрою і певною мірою форми правління, «здійснення», «впровадження», «забезпечення», «організація», «сприяння», «спрямування», «координація», тобто процес політичного управління на відміну від механізму парламентської колегіальної узгодженості, передбачає режим одноосібної відповідальності, свого роду єдиноначальності, коли так чи інакше перша особа в особі глави уряду або держави і доручає, і контролює виконання постанови, декрету, ордонансу, ухвали тощо.

Отже, реальна форма правління у зв'язку із самим характером у чомусь «підзаконної» діяльності виконавчої влади в режимі оперативного поточного керівництва, що так чи інакше пов'язана з коригуванням змісту законів, в тому числі Основного, створює так звані правові прецеденти або традиції, особливо там, де положення Конституції мають неминуче загальний характер або не дуже чітко прописані. Тому особливості цього інституту визначаються перш за все діяльністю урядової команди на чолі з «верховним бюрократам» — прем'єр-міністром або канцлером.

Але якщо урядові постанови, розпорядження та ухвали і приписи можна розглядати як службово-допоміжні інструктивні акти, що лише роз'яснюють механізм застосування законів, то вже президентські укази, декрети й ордонанси мало чим відрізняються від законів, у деяких випадках переважають звичайні законодавчі акти як широтою сфери застосування, так і ступенем впливу на суспільство. Функції законодавства у сучасній конституційній практиці все більше передаються сучасними парламентами урядам. Президент має можливість зі свого боку впливати на політичну форму правління, дедалі збільшуючи «зазор» між законом і постановою, ухвалою, приписом, наказом і навіть усним розпорядженням.

Усе це з об'єктивною необхідністю породжує складний і неоднозначний характер взаємодії між базовими інститутами політичного життя — конституційним устроєм, політичним ладом і політичним режимом, які функціонально взаємодоповнюють один одного, разом із тим можуть діяти асинхронно, а в деяких випадках і розбалансовано (що є об'єктивним процесом і зовсім не зводиться до так званої системи стримувань і противаг).

Причому зрозуміло, що концентрація влади в одних руках неминуче накладає на посаду, яку обіймає глава держави, неповторні особливості його особистого стилю політичного лідерства; тобто знову-таки об'єктивною закономірністю, навіть до певної міри незалежно від формального конституційного устрою (президентського чи парламентського), реальна влада визначається особистісними рисами (ідеологічними пріоритетами, професійними навичками, навіть психологічними рисами характеру і вподобаннями) глави держави, що створює неповторний почерк його керівництва, який своєю чергою може дуже впливати і навіть значною мірою змінювати реальну форму правління, а інколи (як це, наприклад, сталось у випадку з обома — «першим» і «третім» Наполеонами) і конституційний устрій.

Зокрема, за часів *Перікла* в супердемократичних Афінах панував відвертий режим особистої влади, коли офіційна посада стратега-автократора, яку він обіймав, відповідала не формі, а духу особистості лідера, видатного державного керманіча не за посадою, а за покликанням. Саме завдяки своїм непересічним лідерським якостями *Теодор* і *Франкін Рузвельти* створили повноцінний інститут президентства в США, де панувала олігархічна, майже парламентська, за формальним трактуванням Конституції, республіка; міністр *Буланже*, займаючи посаду військового міністра, фактично був повноважним президентом у чисто парламентській Третій Французькій республіці; *М. Тетчер* і *У. Черчілья* звинувачували у тому, що вони в неформальному режимі перетворили британський парламентаризм на потужний неофіційний президенталізм. У формально змішаній парламентсько-президентській республіці *Ш. де Голль* створив політичний режим потужного президентства (за що його навіть звинувачували у монархізмі) тощо.

У цілому значення політичного режиму може бути настільки важливим, що весь державний устрій країни часто визначають як похідний від імені її глави. Отже, не випадково часто форма політичного правління отримує назву за тим, хто формує політичний режим: маоїзм, сталінізм, гітлеризм. Причому мова йде зовсім не тільки про антидемократичні або навіть тоталітарні одноосібні форми влади: голлізм, тетчеризм, навіть гандізм, або «новий курс» *Ф. Рузвельта*, або епоха *Петра I* (стародавні узагальнені визначення одноосібних політичних режимів, такі як цезаризм і бонапартизм, взагалі стали синонімами авторитарних політичних режимів і в наш час).

І це не випадково, адже саме авторитарно-особистісний елемент інституту президенталізму є винятково важливим для забезпечення максимальної ефективності всієї системи влади. Справа в тому, що в будь-якому політичному процесі неминуче виникають ситуації принципової нерегульованості тих чи інших питань на законодавчому рівні, тобто проблема полягає не просто в тлумаченні закону на рівні Конституційного Суду або його конкретизації на рівні урядової постанови, а в принциповому виході політичної або економічної ситуації за межі правового поля. Це відбувається внаслідок того, що законодавча база або взагалі відстає від реальної практики, або якість законів є недостатньою і вони в принципі не можуть бути виконані, або, нарешті, їх виконання через їх неефективність лише зашкодить справі (падіння якості законів може статись унаслідок як недостат-

ньої компетентності законодавчого органу, так і надто лобістськи орієнтованого характеру самого змісту закону чи його компромісності, зумовленої поляризацією інтересів політичних сил, які конфліктують у парламенті).

Саме тому, до речі, згідно зі статтею 37 чинної французької Конституції «питання, що не входять до галузі законодавства, вирішуються в адміністративному порядку». Тобто на практиці президент, як найбільш уповноважена у легітимному плані посадова особа, покликаний врегульовувати питання, що не потрапили у правове поле. І хоча формально згідно з тією самою статтею ці акти можуть бути переглянуті та додатково врегульовані після відповідної постанови Державної ради, але знову-таки вони уточнюються декретами самого президента⁴⁷. Французький президент не тільки «в питаннях, що не покриті законодавством, видає декрети, підготовлені Державною радою (ордонанси)», а й «за пропозицією уряду або обох палат парламенту він має право представити на референдум будь-який законопроект, що стосується організації державної влади, соціально економічних реформ або ратифікації міжнародної угоди, що здатна вплинути на функціонування державних інститутів»⁴⁸.

До того ж згідно зі статтею 5 саме «президент республіки стежить за дотриманням Конституції. Він забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування державних органів, а також спадковість держави»⁴⁹. Крім того, сама Конституційна рада проголосила себе некомпетентною щодо законів, які прийняті згідно з ініціативою глави держави на референдумі⁵⁰.

Взагалі, як свідчить історія навіть розвинених країн, сам по собі законодавчий акт не є «священною коровою». Він може мати по суті й антидемократичний характер, тобто свідомо бути сформульованим так, щоб дозволити тим чи іншим політичним силам узурпувати владу і зберегти свій контроль над відчуженням загальнонаціонального багатства. Наприклад, в Україні, про що автор писав неодноразово, саме подібну мету ставили як внесені у 2005 р. в ході так званої конституційної реформи поправки до Основного Закону, так і закони, спрямовані на чергову зміну конституційного устрою на рівні органічних (вже згадуваний Закон «Про Кабінет Міністрів України»)⁵¹. Тому, наприклад, поради на зразок «для того, щоб подолати політичну кризу в Україні, потрібно просто виконувати закони і дотримуватись Основного Закону» часто тотожні тезі: «Для того, щоб не було антизаконної влади, треба просто визнати її законною».

Між іншим, саме внаслідок неможливості остаточно гарантувати законність законодавства останнім механізмом захисту від тиранії має стати конституційно закріплене право народу на повстання проти будь-яких узурпаторів влади, на якому наполягав ще *Т. Джефферсон*. Не випадково згідно зі статтею 20 чинної Конституції Німеччини, що пережила прихід тоталітарної влади фактично конституційним шляхом, «якщо інший вихід не можливий, всі німці мають право на спротив будь-кому, хто зробить спробу усунути цей лад».

Подібне положення передбачав і український конституційний проєкт 1993 р., який після всенародного обговорення і схвалення було покладено під сукно. Нарешті, президентський проєкт нової Конституції, підготовлений для президента *В. Ющенка* групою фахівців на чолі із *В. Шаповалом*, також містить подібне положення. Згідно зі статтею 5 цього проєкту ніхто не може узурпувати державну владу: «народ, кожний громадянин України мають право чинити опір будь-кому, хто посягає на незалежність і територіальну цілісність України або насильницьким шляхом здійснює спробу змінити конституційний лад, якщо передбаче⁵². (Хоча, на превеликий жаль, у ньому знову не прописаний ефективний механізм імпічменту президенту.)

Із попереднього, між іншим, стає зрозумілою і марність намагань уникнути антидемократичних переворотів шляхом деталізації Основного Закону. Наприклад, прийнята як реакція на попередній військовий режим Конституція Бразилії містить понад 300 (!) статей і, намагаючись детально регулювати всі сфери суспільного життя, видається екзотичною за своєю дріб'язковістю⁵³.

Тобто ми потрапляємо в ситуацію своєрідної «квадратури кола», за якої сам принцип верховенства закону вступає в суперечність із забезпеченням законності, гарантування головних засад правової держави — прав і свобод громадян. За такої ситуації набуває сили конституційно закріплений статус президента як «гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина» (стаття 102 чинної Конституції України). Президент має повноваження для введення надзвичайного стану, а згідно з Конституцією П'ятої французької Республіки у разі, коли «нормальне функціонування органів державної влади, створених у відповідності із Конституцією порушено, Президент Республіки вживає заходів, що диктуються обставинами»⁵⁴.

У зв'язку з цим необхідно згадати і цілісну концепцію так званих невід'ємних прав президента, пов'язану з їх розширювальним тракту-

ванням на етапі гострих системних криз. «Заяви про невід’ємні права часто виникають у критичні моменти історії нації. За часів громадянської війни... *Авраам Лінкольн* видав цілу низку указів, які виходили за загальноприйняті межі президентської влади і узурпував повноваження Конгресу, що були надані йому Конституцією. ... *Лінкольн* обійшов Конституцію, щоб врятувати націю. В подальшому Конгрес і Верховний суд схвалили дії *Лінкольна*. Це схвалення надало додаткової законності теорії невід’ємних прав, яка з плином часу змінила інститут президентства»⁵⁵.

Це, крім іншого, свідчить про те, що, оголошуючи дострокові парламентські вибори в Україні, Президент *В. Ющенко* діяв саме відповідно до своїх повноважень гаранта Основного Закону і відповідно до його духу. Але, на жаль, унаслідок своєї традиційної непослідовності в останньому указі президента про розпуск Верховної Ради головною підставою для цього акта вже була не її антиконституційна діяльність, про що оголосив сам президент своїм першим указом, а неієздатність законодавчого органу, зумовлена відсутністю кворуму внаслідок виходу з його складу представників на той момент пропрезидентських фракцій (що зараз насправді дає підстави тим, хто сьогодні саботує діяльність Верховної Ради, зокрема лідеру комуністів *П. Симоненку*, звинувачувати президента у свідомо спланованому антиконституційному перевороті).

Отже, за такої ситуації гранично актуалізується проблема співвідношення політики і моралі, контролю і впливу на існуючий політичний режим ззовні, забезпечення політичної відповідальності глави держави, яка не підпадає під поняття кримінальної відповідальності (президент завжди може заявити, що вчиняючи ті чи інші дії, він мав на меті благі наміри, що негативні результати його дій пов’язані з активною протидією їм, що, нарешті, вони дадуть позитивний результат у більш віддаленій стратегічній перспективі). Але дуже важливо, щоб належну моральну і політичну оцінку отримували не тільки політичні дії президента, а й тих законодавчі акти, які приймаються в країні за ситуації, коли Основний Закон стає пустою декларацією абстрактних загальнодемократичних гасел (як це багато в чому має місце в українській Конституції) або просто вичерпує себе і вже не може більше бути юридичною істиною в останній інстанції. Внаслідок цього констатація відповідності йому прийнятих законодавчих актів на рівні Конституційного Суду мало що дає з погляду визначення реальної моральності, справедливості цього законодавчого акта. Треба пам’я-

тати, що «при викладі та розвитку позитивних законів розуміння справедливості відіграє важливу роль. Методологія давно визнала, що відповіді на конкретні правові проблеми взагалі не можна строго вивести з державних законів. ...Що здійснення правосуддя провинно включати оцінки, зокрема розуміння справедливості...»⁵⁶.

До того ж між поточним законодавством і загальними положеннями Основного Закону є надто великий «зазор» (про небезпеку чого попереджає відомий американський політолог *А. Даль*). Наприклад, здійснювана в Україні багато років руйнівна модель приватизації прямо не суперечить положенням Основного Закону, вона просто не корелюється з ними. Тому надзвичайно важливим є існування в країні особливої політичної інституції, що була б не формою правління, а формою своєрідного «всенародного контролю», що ґрунтується не стільки на суто юридичному, скільки на так званому природному, звичаєвому або прецедентному праві, яке встановлює безпосередню залежність між юридичним змістом законодавчого акта і його відповідністю моральним критеріям. Ось що з цього приводу, зокрема, зазначає відомий німецький юрист *Г. Радбрух*: «...правовий припис може підноситись до об'язку сумління лише тому, що він сам слугує моральній меті і спрямований на втілення моралі. Значення права ґрунтується на моралі, бо мета права спрямована на моральну мету»⁵⁷.

Більше того, як абсолютно правильно зазначає *Д. Раз*, «звичайним явищем політичного життя є те, що закріплення права спеціальним законодавчим або конституційним актом не вилучає його із сфери політичної боротьби, просто це приводить до посилення ролі судів у визначенні проблеми, самі суди чутливі до політичних чинників і їхні ухвали міркують на політичних міркуваннях»⁵⁸.

Інший відомий західний дослідник *Д. Ролз* у фундаментальній праці «Теорія справедливості» прямо зазначає, що за такої ситуації представниками свого роду загальнодержавного третейського суду, суду честі повинна стати своєрідна «палата мудреців»: «В ідеалі, ті хто наділений вищим розумом та судженням, повинні виступати постійною силою на боці справедливості й загального блага, такою силою, яка хоч завжди слабка сама по собі, часто може зрушити шальку терезів у потрібному напрямку, коли вже більші сили не забезпечують рівноваги»⁵⁹.

Вже згадуваний *Д. Раз* прямо прив'язує цю надзвичайно важливу функцію політичної влади, пов'язану із забезпеченням реалізації політичної відповідальності як синтезу позитивного і природного права,

до конкретного політичного інституту, а саме верхньої палати парламенту. «Природно, що риси базової політичної культури менше піддаються змінам, ніж її тимчасові домовленості. Інколи слушно радять, і звичайно такі поради сприймаються як слухні, захищати стабільність базової політичної культури інституційними домовленостями, які почасти ізолюють її від повсякденного тиску політики. Це може бути зроблене двопалатним законодавчим органом з відповідними директивами, що точно визначають захист фундаментальних положень політичної культури як частку ролі другої палати»⁶⁰. Однак і це ще не все. Справа в тому, що сукупність неформалізованих і некодифікованих норм і правил політичної поведінки як пересічних громадян так і політичних еліт, достатньо жорстко детермінована всім укладом суспільного життя, який у свою чергу має витoki в культурно-історичних традиціях, що знову-таки відображається у національному менталітеті. Як лаконічно сформулював цю тезу *К. А. Гельвецій*, «закони зобов'язані своєю силою звичаям»⁶¹. Причому в країнах, де протягом століть існувала можливість безкризового еволюційного розвитку, а отже, певною мірою моральний закон переважав над юридичним імперативом, над правом, домінує конституційний устрій, що безпосередньо спирається на політичний лад: або взагалі немає Конституції як певного корпусу юридично однозначних принципів суспільного життя (Велика Британія, де започатковано традицію так званого природного права), або Основний Закон має гранично загальний характер свого роду маніфесту, основних принципів суспільного життя (США).

Навпаки, так звана континентальна модель сучасної західної демократії, або власне правової держави, виникає в країнах, що проходять довгий перехідний період перманентної кризи, коли влада повинна весь час задавати аморфному неструктурованому суспільству, в якому ще не запрацювали механізми ринкової самоорганізації, чіткі, а то й жорсткі законодавчо зафіксовані «правила гри», параметри колективної поведінки, невиконання або відхилення від яких тягне за собою санкції. Не випадково цей напрям сучасної демократичного державотворення, символом якого став знаменитий Кодекс *Наполеона*, започатковано більш як століття тому саме в нестабільній Франції.

Конституція писана значно більшою мірою орієнтується не стільки на традицію, скільки на сучасність, не тільки на відтворення існуючих архетипів політичного керівництва і збереження сталості й спадковості, а й на так зване державне будівництво, тобто здатність до вирішення поточних проблем, пов'язаних з новими тенденціями і навіть

на віддалену перспективу, соціально-економічними і політичними ідеалами, яких ще тільки потрібно досягти. Все це передбачає форми політично-правового регулювання суспільного життя, які у разі потреби передбачають не тільки моральний осуд, а й повноцінний суд: адміністративне, а у разі потреби і кримінальне покарання за невиконання чітко виписаного параграфу закону.

Але за будь-яких обставин мовою теорії держави і права в цьому випадку йдеться про особливий тип політичної мотивації, що ґрунтується не просто, як у попередньому випадку, на «природному», «прецедентному», «позитивному», «звичаєвому» праві, яке все ж базується на універсальних цінностях щодо «рівності, свободи, справедливості, прав людини, загального блага для народу», тобто системі цінностей, «що задає ідеальну модель життя, належний устрій суспільства»⁶², а безпосередньо на моральних нормах, які регулюють людські стосунки за допомогою так званих негласних правил, що максимально зближує право з моральними традиціями і колективними звичками.

Такій мотивації масової свідомості притаманний великий ступінь інерційності, як у вимірі новаторства, так і консерватизму, в тому числі в царині політико-правових традицій або нововведень. У сучасній соціології зроблено спроби винайти об'єктивні параметри та класифікаційні шкали для наукового визначення особливостей менталітету як особливої форми адаптивної поведінки. Найбільш загальною є класифікація типів адаптивної поведінки, запропонована відомим американським соціологом *Р. Мертоном*: ритуалізм, конформізм, інновація, ретреатизм, заколот. Інший соціолог — *П. Штомпка* розвиває концепцію «культурної травми» перехідного періоду. Російський соціолог *Ю. Левада* виокремлює чотири різновиди вимушеної зовнішніми обставинами адаптації: таку, що підвищує, таку, що знижує; таку, що ізолює; руйнівну. В контексті ж цього дослідження слід зазначити, що згідно з рівнем сучасних знань «інновація частіше поширена в суспільствах зі значним культурним акцентуванням успіху і полягає у використанні інституціонально заборонених, проте часто таких, що бувають ефективними, засобів досягнення багатства і влади, індивід при цьому концентрується на цілях без відповідного засвоєння інституціональних норм, що регулюють шляхи і засоби їх досягнення»⁶³. Причому, як свідчить аналіз на новітніх етапах націотворення стосовно формування саме цих характеристик менталітету, величезну роль справляли не скільки традиція, скільки представники творчої національної інтелігенції, які свідомо творили новітню національну ідею,

синтезуючи універсальні стадіальні й етнічні характеристики, фактично задаючи параметри особливого духовного ладу країни⁶⁴.

Сам менталітет, на противагу концепції представників знаменитої школи французьких «Анналів», є величиною дуже мінливою, що власне і довели радикальні протягом десятиліття зміни стратегічних орієнтацій масової свідомості тих самих японців і німців, котрі завдяки своїм «творчим меншостям» «розгорнули» психологію боротьби, реваншу і тоталітарної одновимірності в бік ефективної міжнародної економічної конкуренції і створення таких специфічно національних моделей, в яких ця специфіка обумовлена не міфологією абсолютної винятковості, а свідомим акцентом на культивуванні таких складових національного характеру, які «дають» найбільший «позитивний ефект» саме в гармонізації суспільного життя і реалізуються на інституціональному рівні як у політиці, так і економіці (ці процеси докладно досліджував *Б. Гаврилишин* у відомій книзі «Дороговкази в майбутнє»).

9.2.2. Універсальні принципи самоорганізації влади у соціологічному вимірі

Отже, маємо складну комбінацію таких, що взаємодіють, і водночас взаємно конкурентних форм суспільної організації, які власне і формують політичний процес. Більше того, стало очевидним існування нерозривного зв'язку між вищеописаними стратегічними системними функціями і певними політичними інститутами, які за них «відповідають».

Але все ще немає відповіді на принципове питання: яким чином вказані системні стратегії синтезуються в оптимальній антикризовій системі влади, яка, б до того ж, типологічно належала до демократії? Які з перерахованих вище системних функцій будуть у цьому випадку першорядними, а які другорядними? Нарешті, можливо, цільність, монолітність влади визначається її одновимірністю, як заявляє багато українських політиків, зокрема *Ю. Тимошенко*, мотивуючи це тим, що всі так звані змішані форми політичного правління (парламентсько-президентські і президентсько-парламентські) грішать принциповою роздвоєністю, непослідовністю і неефективністю державного управління, а тому, мовляв, потрібно переходити або до чистого президентства, або парламентаризму (причому чинний прем'єр фактично стає на позицію комуністів, підтримуючи ідею чисто парламентської моделі).

Для відповіді на ці запитання спробуємо оцінити перелічені вище системні виміри політичного життя з погляду їх функціональної ефективності й, відповідно, доцільності, а то й обов'язковості існування в структурі моделі влади інноваційного типу, з приводу базових параметрів якої (зокрема, й ефективності окремих політичних інститутів), як було показано у першій главі дослідження, не вщухає полеміка, в тому числі щодо ефективності існуючих і давно апробованих класичних західних демократичних форм правління.

Вже на рівні міфології як особливого бінарного бачення світу, а пізніше осмислення діалектики «янь» і «інь», понять, що в стародавній китайській філософії набули відчутного системно-натурфілософського забарвлення, було зафіксовано універсальність дуалізму будь-якої системної самоорганізації. Справді, будь-яка система (соціальна або природна), яка перебуває в режимі підтримання балансу своїх основних структурних компонентів, одночасно взаємодіючи із зовнішнім оточенням, у процесі цієї взаємодії керується двома протилежно спрямованими векторами, мотиваціями. Йдеться про функцію відтворення і перетворення, складний саме діалектичний баланс яких і забезпечує функціонування будь-якої системи в режимі самовідтворювальної якісної відносно несталості цілісності, а наростаючий їх антагонізм призводить до неминучої руйнації. Власне, справжня таємниця діалектичної логіки або діалектичного методу полягає в тому, що «жива суперечність», нестійкий синтез двох універсальних функцій самоорганізації покладено в основу будь-яких систем, як форм сталості відтворюваності певної якості на противагу зовнішній ентропійній однорідності. Тобто фактично велика не ідеалістична «Логіка», яку намагались побудувати в радянські часи цілі покоління філософів, які переосмислювали гегелівську систему, це якраз і є не що інше, як *віддзеркалення у формах мислення реального несталого синтезу двох універсальних функцій — відтворення і перетворення, тобто діалектичність самого буття* (Т. Парсонс у відомій «Системі соціальної дії» говорить про універсальність принципу двоїчності в будь-якій системній самоорганізації).

Отже, далеко не випадково практично всі видатні мислителі епохи Нового часу так чи інакше зафіксували на понятійному рівні цю несталу рівновагу двох універсальних функцій, що взаємодоповнюють і водночас взаємно заперечують одна одну. Причому вельми показово те, що багато видатних мислителів при цьому виходять із позитивістської установки щодо існування системної однорідності соціуму і природи.

Той самий *О. Конт* поділяє свою фундаментальну «соціальну фізику» (первісна назва знаменитого «позитивізму») на «соціальну статистику» і «соціальну динаміку».

Не можна не згадати і своєрідних загальносистемних підходів, що мають витoki у філософському об'єктивізмі *Шеллінга*, де натурфілософське бачення змикається з міфологічним і навіть міфопоетичним. Зокрема, видатний історіософ *О. Шпенглер* у надзвичайно цікавій праці, що вийшла посмертно під назвою «Першооснови», спираючись на гераклітівську традицію в процесі пошуків «першопитань», знаходить свій «прафеномен» у фундаментальному поділі Всесвіту на єдність макрокосму і розмаїття мікркосму (близьким до шпенглерівського є поділ буття *Б. Кроче* на універсальні категорії «єдність» і «відмінність») ⁶⁵. *О. Богданов (Малиновський)* у новаторській «Тектології» поділяє наукові підходи на структурно-інституціональний та функціональний (у наш час остаточне усвідомлення діалектичного синтезу згаданих вище форм системної адаптації пов'язане з появою терміна «структурно-функціональний аналіз») ⁶⁶. *Т. Парсонс* узагалі весь час працює в дуальній типологічній схемі. У параграфі «Типи соціальних орієнтацій» ми знаходимо парні категоріальні визначення системних архетипів людського буття: «універсалізм» — «партикуляризм»; «досягнення» — «аскрипція»; «ефективність» — «нейтральність» і «досяжність»; «дифузність» і «конкретність» ⁶⁷. Нагадаємо, що саме з принципом універсального роздвоєння буття в його гранично динамічному режимі пов'язане базове поняття синергетики біфуркація.

Е. Дюркгейм виокремлює «органічну солідарність» і «механічну солідарність», намагаючись описати механізм соціального відтворення і перетворення через уявлення про типи зв'язку в механіці та біології між майже однорідними, легкозамінними мікроелементами, зчепленими між собою гравітаційною силою і складними, специфічними функціональними особливостями, властивими організмам клітинного типу.

Категорія «суспільно-економічна формація», яку *К. Маркс* запозичив з натурфілософії *Г. Гегеля*, тоді як той узяв її з природничих наук (геології), містить у собі два універсальні системні виміри, застосовані видатним соціологом і економістом до характеристик соціальних утворень. Справді, «формація» як термін — це певна стала, практично незмінна структура (в цьому розумінні це поняття застосовується, наприклад, у геології), і водночас це процес, становлення (в цьому розумінні поняття «формація» близьке до «формування»). І хоча сам *К. Маркс* чітко не диференціює ці смислові понятійні визначення, все ж він гово-

рить про формацію як живий організм, який перебуває у стані постійного становлення, і водночас як про певну чітко визначену структуру, що визначається панівним конкретно-історичним типом виробництва.

Неокантіанці, переосмислюючи кантівський поділ універсальних форм рефлексії на чистий і практичний розум через розрізнення наук про природу і наук про дух, фактично також фіксують два якісно різні об'єкти пізнання: науки про природу досліджують структурно окреслені природні утворення, що описуються у кількісних показниках, а науки про дух мають справу з історичною реальністю і ціннісними вимірами буття (похідними цієї методології є категоріальна пара системного і життєвого світів у *Ю. Габермаса*). Близьке до зазначеного і бачення універсальної дихотомії соціальної цілісності, запропоноване *К. Мангеймом*, що передбачає поділ соціального знання на утопію й ідеологію, які пов'язані в першому випадку з орієнтованістю людської діяльності на майбутнє, поступ, а в другому — на відтворення сталих форм світогляду як не менш важливого механізму соціальної адаптації⁶⁸.

Поняття «закрите суспільство» і «відкрите суспільство», не в протиставленні, як пізніше у *К. Поппера*, а потім *Дж. Сороса*, а у своєрідному конфліктному взаємодоповненні запропоновані *А. Бергсоном*. По суті ті самі смисли як віддзеркалення тих самих універсальних функцій буття на естетично світоглядному рівні *А. Шопенгауер* фіксує в поняттях волі та уявлення, *Ф. Ніцше* — в діонісійському та аполлонівському началах. Близький за змістом запропонований соціологом *М. Моссом* поділ соціальних систем на інтросоціальні та інтерсоціальні⁶⁹. Втім, є і суто соціологічні, психологічні й навіть міфологічні спроби інтерпретації згаданої суперечності на системному рівні. Дуже близький у своїх концептуальних розвідках *Ф. Тьонніс* уже дає власне соціальне визначення базових типів, або еталонів (моделей), суспільства, які можна перекласти як «спільнота» і «спільність». Як і *Е. Дюркгейм*, німецький дослідник описує дві базові соціальні моделі за типами зв'язку, який у першому випадку має механічний характер в тому розумінні, що є гранично формальним, нормативним, зведеним заздалегідь до визначених ритуальних відносин, а в другому, навпаки — неформальним, таким, що відбувається в межах міжособистісного спілкування (відповідно застосовуються поняття «формального» та «неформального»).

У психологічному аспекті ці універсальні функції означені *З. Фрейдом* у такій парі категорій, як «ерос» — «танатос», а *К. Юнгом* — в «екстраверсія» — «інтроверсія».

Але дослідники не зупинились на цьому. Вони намагались віднайти парадигмальні стратегії, які конкретизують механізм самоорганізації на універсальному рівні. Зокрема, вже згадуваний *О. Богданов (Малиновський)* розділив «основні організаційні механізми», або за сучасною термінологією — «механізми самоорганізації систем», на «механізм, що формує» і «механізм, що регулює» (за термінологією автора розділу — «універсальні функції перетворення і відтворення»), виокремивши в кожному з них три додаткові парадигми: в першому випадку функція формування розпадається на «кон'югацію» — як форму універсального гармонійного зв'язку, ланцюговий зв'язок, а також «інгресію». Відповідно, «механізм, що регулює» функціонально конкретизує консервативний відбір, рухливу рівновагу та прогресивний відбір.

Але при цьому знову залишається невирішеним питання узгодження між механізмами загальної самоорганізації і соціальними процесами.

В. Парето, навпаки, звертається до так званих залишків — тобто первісних стратегічних мотивів людської поведінки, що залишаються після зняття всіх суб'єктивно-ідеологічних психологізованих нашарувань, часто пов'язаних з прямою фальсифікацією історичної реальності, а то й свідомим приховуванням своїх реальних намірів (тут проглядає відчутний вплив фрейдистської методології). Відомий вчений пропонує три терміни: «апетити», «смаки» та «нахили». На його думку, вони максимально повно характеризують розмаїття реальних стратегічних мотивацій людини, які вона часто-густо приховує за різними ідеологізованими практиками. Треба наголосити, що в цьому випадку йдеться про, так би мовити, соціологізовані фізіологічні потреби, визначення, які перебувають немовби на межі між біхевіористсько-біологічною, раціонально-вольовою та емоційною мотиваціями. Наприклад, *Парето* трактує термін «апетит» розширено — це просто бажання якоїсь речі. Точно так само, як слушно зазначає Р. Арон, за підходом *В. Парето*, «смаки» — це не просто уподобання, а «схильності» — стратегічні мотивації, які вже втратили суто пристосовницький характер, притаманний інстинктивній поведінці тварин, водночас вони є базовими, первісними для соціальної самоорганізації.

Із цих родових ознак, ставлячи завдання побудови саме «соціологічного синтезу» вчений виводить шість класів, які потім поділяє на певні види:

- перший клас — інстинкт комбінацій;
- другий клас — непорушність агрегатів;

- третій клас — потреби вияву почуттів у зовнішніх діях;
- четвертий клас — залишки, що належать до соціальності;
- п'ятий клас — цілісність індивіда і його залежність від будь-чого;
- шостий клас — сексуальні залишки.

Загалом ієрархічна структуризація так званих залишків залишається нез'ясованою. Цікавою є хіба що кількість запропонованих парадигм, їх у *Парето* шість (що буде пояснено нижче)⁷⁰.

Можливий варіант і, так би мовити, змішаного підходу, коли дослідники пропонують одночасно природничо-наукову і соціальну системології, які намагаються синхронізувати й узгодити за парадигмальним змістом. Зокрема, можливо, найбільший авторитет у галузі побудови фундаментальних теоретичних систем *Т. Парсонс* у програмовій праці «Про соціальні системи» виокремлює чотири базові механізми мотивації поведінки людини як самостійного індивіда (проблема доступу до можливостей — інший як «постачальник можливостей»; проблема кооперації — інші як «партнери»; проблема розподілу — інший як «споживач»; проблема винагороди — інші як «джерело прибутку»). Крім того, вчений розглядає чотири базові зміни в людській поведінці у будь-якій спільноті, називаючи це проблемою прав на «володіння відносинами», або ще менш визначено — «орієнтацією на конкретне задоволення в межах символічної моделі».

Знову виокремлюються чотири базові зміни або парадигми: «проблема використання вдалого випадку» (включаючи третього партнера); «проблема експресивної лояльності» (включаючи «катектичну прив'язаність» та «символізм лояльності»); проблема оцінки реципієнтом соціальних об'єктів, що оцінюються; проблема оцінки респондентом, соціальних об'єктів, що оцінюються.

Але й це ще не все. *Т. Парсонс*, як зазначалось, намагається узгодити власне універсальні форми соціальної орієнтації з більш загальними системами самоорганізації. У дослідженні під назвою «Система сучасних суспільств», покликаному продемонструвати ефективність застосування розробленого ним загальносоціологічного методу в розробці конкретної цивілізаційної типології, він прагне узагальнити й одночасно спростити власні концептуальні побудови, «прив'язуючи» їх до сфер суспільного життя, а також типи суспільств⁷¹ (див. табл. 1 на с. 356).

Утім, залишаються абсолютно незрозумілими критерії такої типології, реальна відповідність універсальних функцій системним цивілізаційним вимірам суспільства, а також те, яким чином соціетальне суспільство як соціальна система співвідноситься з іншими його ви-

Таблиця 1. Типи суспільств

Підсистеми	Структурні компоненти	Аспекти процесу розвитку	Основна функція
Соціетальне суспільство	Норми	Включення	Інтеграція
Відтворення зразка чи фудицитарна підсистема	Цінності	Генералізація цінностей	Відтворення
Політика	Колективи	Диференціація	Ціледосягнення
Економіка	Ролі	Підвищення адаптивного потенціалу	Адаптація

явами, які в запропонованій таблиці належать до загального з ним класу підсистеми.

Незрозумілим є і жорстке закріплення таких структурних компонентів, як колективи, лише за політикою, ролей — за економікою, «відтворення зразка» — за цінностями, а соціетального суспільства — за нормами. Хіба ті самі економіка і політика не пов'язані з цінностями і нормами?

А головне залишається, знову-таки, принципово не з'ясованим — як взаємодіють загальносистемні механізми адаптації, такі як «включення», «генералізація», «інтеграція», «диференціація», що «працюють» навіть на рівні механічних і фізичних систем, з власне соціальними вимірами самоорганізації.

На думку автора, найцікавішим і найпродуктивнішим з погляду «намацування» синтезу загальносистемних і загальносоціологічних вимірів у їхній взаємній змістовій кореляції є творчий здобуток видатного російського вченого, основоположника американської теоретичної соціології *П. Сорокіна*, дослідження якого вплинули і на самого *Т. Парсонса*.

Сорокін робить надзвичайно цікаву спробу класифікувати загальносоціологічні теорії за об'єктами дослідження системної самоорганізації, що домінують у них. Він класифікує соціологічні теорії за такими напрямками:

механічна школа (соціальна механіка, соціальна фізика, соціальна енергетика, математична соціологія *В. Парето*);

систематична і географічна школа Ле-Пле;

географічна;

біологічна школа (біоорганізова гілка, расизм, соціал-дарвінізм);

біосоціальна школа (демографічна школа);

біопсихологічна школа (інстинктивістська соціологія);

соціологічна школа (неопозитивістська гілка, *Е. Дюркгейм*, *Л. Гумплович*, формальна соціологія, економічна інтерпретація історії — *К. Маркс*);

психологічна школа (біхевіоризм, інстинктивізм, інтроспектизм);

психосоціологічна школа, що намагається побудувати фундаментальну теорію соціальної організації, яка була б одночасно єдиною системою соціології і широким світоглядним синтезом з іншими суспільними науками⁷².

Але, знову-таки, одразу впадає в око відсутність чітких системних критеріїв такої класифікації, її умовність, відсутність диференціації між емпіричною і теоретичною соціологією, напрямками дослідження психології і навіть вищої нервової діяльності.

М. Туган-Барановський у фундаментальній праці «Соціалізм як позитивне вчення», також прагнучи системно охопити соціальну реальність, виокремлював п'ять парадигмальних систем соціалістичного ладу — державний соціалізм (колективізм), державний комунізм, синдикальний соціалізм, комунальний комунізм і соціалізм, анархічний комунізм і соціалізм⁷³.

За *М. Вебером*, котрий, як і *К. Маркс*, робив акцент на первинності соціологічних вимірів універсальних механізмів самоорганізації, так звані універсальні види соціальної дії поділяються на цілераціональну, ціннісно-раціональну, афективну й традиційну.

Нарешті, не можна не згадати талановитого українського дослідника *М. Сциборського*, який у своїй концептуально змістовній «Націократії» виокремлює шість універсальних парадигм, або форм, соціального зв'язку — демократію, соціалізм, комунізм, фашизм, диктатуру, націократію, ефективно очищаючи класичні ідеології як універсальні стратегії соціальної дії в широкому соціологічному сенсі від зайвої заполітизованості й суб'єктивної упередженості, яких вони набувають у тоталітарних суспільствах⁷⁴.

За видатним соціологом *К. Мангеймом*, існує п'ять ідеологічних і утопічних дискурсів, які описують реальну багатовимірність соціуму — «бюрократичний консерватизм», «консервативний історизм», «ліберально демократичне мислення» «соціально-комуністична концепція»,

«фашизм», який дослідник справедливо трактує скоріше в анархо-синдикалістському, ніж нацистському дусі⁷⁵.

Отже, як свідчить аналіз «базових змінних» у діапазоні від природно-наукових гранично об'єктивізованих визначень типу «похідна», «змінна», «факт», «зразок», «алгоритм», паттерн, базовий елемент, підсистема до загальносоціологічних понятійних універсалій — «пра-феномен», «архетип», «стратегія», «дискурс», «парадигма», і, нарешті, психологізованих визначень усіх розглянутих вище фундаментальних напрямів дослідження цивілізаційних процесів, таких як «еталон», «потреба», «мова», «елемент», «стиль», «ідеальний тип» і навіть «ідеологія», яких дослідники висували від двох до десяти і більше, фіксується одне й те саме — характеристика універсальних вимірів системної самоорганізації, що виявляються у всіх сферах суспільного буття, віддзеркалених в універсальних світоглядно-духовних мотиваціях індивідуальної і масової спільнотної поведінки, яка є реакцією на багатоманітність і динамізм самої соціальної реальності.

Проведений вище аналіз переконливо свідчить про те, що на шляху до побудови багатовимірного парадигмального синтезу різні дослідники прагнули і багато в чому досягли позитивних результатів у пошуку універсальних стратегій системної самоорганізації, досліджуючи різноманітні сфери соціального буття (політику, економіку, психологію, суспільну психологію і ідеологію), а також біологічні й навіть фізико-хімічні процеси. Причому багатьом із них, як було показано вище, вдалось не тільки описати тотожні за змістом фази і алгоритми забезпечення гомеостазису здавалося абсолютно якісно різнотипних систем, а й переконливо показати принаймні на рівні аналогії можливість моделювати форм соціальної організації на досоціальних системах і навпаки.

Причина цього явища, очевидно, полягає в *усвідомленні нерозривності зв'язку між універсальними формами самоорганізації живої і неживої природи і людського соціуму*. Будь-яка соціальна система, подібно до будь-якого відносно сталого об'єкта, в кінцевому підсумку забезпечує свій гомеостазис, лише зберігаючи мінливий баланс між відтворенням і перетворенням (у неживій структурній сталості вони мінімально гнучкі й здатні до видозмін).

Лаконічно цю ідею формулюють українські вчені *В. Кузьменко* і *О. Романюк* такою тезою: «у системному аналізі існує таке поняття, як складні самоорганізуючі системи. До них, зокрема, належать живі організми, біосфера загалом, держава, суспільство і, нарешті, все людство. Ці системи, як би вони не відрізнялись за структурами і сту-

пеннями складності, мають спільні закони самоорганізації»⁷⁶. В цьому плані потрібно визнати правомірність підходу основоположників синергетики, які досліджують взаємозв'язок між соціальними і навіть неживими системами, втім, так і не розв'язуючи проблеми системного аналізу своєрідної онтологічної діалектики відтворення і перетворення, а також змісту похідних від неї змінних на рівні ентропійних процесів, що відбуваються у неживому всесвіті і, водночас, соціумі⁷⁷.

За такого підходу стає зрозумілим, що універсальні виміри саме людської природи — такі як воля, розум, емоції в їх індивідуальному і колективно-груповому вимірах (коли згадані функції «працюють» на формування економічних політичних і духовних спільнот на основі раціональної вольової чи міжособистісної емоційної соціальної домінанти), справді відрізняються від біологічних і навіть неживих системних цілісностей (окремих особин і різномісних стадних форм) лише як специфічні механізми гранично можливого непристосовницького функціонування відносно середовища, але є похідними від них у загальноадаптивних вимірах.

Простіше кажучи, на відміну від тварини, яка нехай і максимально активно, але пристосовується до природи, людина активно пристосовує цю природу під власні потреби, подекуди змінюючи її в повному, а то й негативному, сенсі до невпізнанності, створюючи штучний світ із власними законами адаптивної поведінки систем. Але це не означає, що людина може (як здається тоталітарній свідомості, що зазіхає на зміну як природи людини, так і «природу» самої природи, прагнучи її підкорити, поставити собі на службу тощо) порушити загальні закони саме пристосовницької поведінки щодо загальних принципів забезпечення виживання будь-яких форм соціуму без зниження, а то й падіння адаптивного потенціалу форм соціальної організації.

Отже, між найбільш загальними формами адаптивної поведінки, похідної від функції відтворення і перетворення на рівні біологічних і соціальних «організмів», відмінність може полягати лише в ступені активного впливу на навколишнє середовище та протидії йому. Причому сам характер реакцій системи, а отже, і стратегій «відповідей» на зовнішні «виклики» (термін *А. Тойнбі*) в загальному вигляді справді має достатньо обмежену кількість варіантів.

Власне, є лише три універсальні проблемні ситуації, якими визначається поведінка будь-якої цілісної організованої структури в діапазоні від механічної, фізичної, хімічної до біологічної і, нарешті, соціальної (наймобільнішої) форми забезпечення власного гомеостазису.

Але реакція на кожну з цих трьох проблемних ситуацій у межах двох універсальних принципів самоорганізації суттєво відрізняється. Перша проблемна, точніше майже безпроблемна, ситуація пов'язана з максимальною слабкістю сигналів, що надходять іззовні, достатньою комфортністю буття системи. Отже, збереження зовнішніх загально-системних параметрів вимагає від системи мінімум зусиль, адже зміни в навколишньому середовищі настільки незначні, що практично не потребують від неї будь-якої перебудови. Тобто компенсація незначних відхилень від заданої «норми», усталених параметрів відбувається в межах традиційних несуттєвих компенсаторних реакцій у межах задалегідь визначеної загальносистемної домінанти власної ідентичності. Система стабілізує ситуацію в поточному режимі автоматичної **реакції**, «за ходом справи», мінімальними зусиллями, не виходячи за межі динамічного стереотипу звичної поведінки.

Одночасно ця система у своєму активно пошуковому вимірі за найбільш слабких сигналів ззовні «обмежується» пошуком потенційних захисних сил, не стільки мобілізуючи їх, скільки постійно шукаючи нові можливості виживання, інстинктивно, так би мовити, «тримаючи порох сухим», постійно відновлюючи так званий неспецифічний імунітет, «обмежуючись» моніторингом можливих майбутніх загроз. І в тому числі здійснюючи активне пошукове дослідження зовнішнього середовища з метою з'ясування його «слабких місць» і залучення ззовні елементів, що потенційно можуть бути інтегровані до системи і додаткових джерел енергії.

Наступний за «силою» «виклик», або стресор, може оцінюватись як нестандартна, хоча поки що неаварійна і навіть неавральна ситуація. Ця ситуація вже вимагає від системи «підвищеної уваги», залучення певних додаткових ресурсів, мобілізації раніше незадіяних потужностей і навіть використання резервів, спрямованих на стабілізацію існуючого алгоритму буття. Отже, йдеться про активнішу, ніж у попередньому випадку, позицію щодо відтворення власної ідентичності, **компенсацію** впливу будь-яких деформуючих чинників.

Відповідно на рівні перетворювально-евристичної функції системи має місце одночасний активний пошук нових засобів і резервів підвищення її можливостей та адаптивної потужності для опору хворобливим, руйнівним агентам, які підвищують здатність більш ефективного опору, з одночасною максимально можливою мінімізацією власних енергетичних ресурсів, тобто йдеться вже про активацію захисних механізмів системи.

Нарешті, третій універсальний варіант динамізації адаптивної поведінки — це стресова ситуація, яка перебуває на межі з дистресовою (*Г. Сельє*): виникнення найбільш серйозних загроз, коли система посправжньому перевіряється на міцність, життєстійкість, здатність до виживання за найнесприятливіших умов. В обох гомеостатичних базових змінних синхронно максимально мобілізується, відповідно відтворюючи, регенеруючи і вишукуючи ресурси, здатність до витримування граничних навантажень у поточному режимі, пошуку засобів до максимального використання вже наявних ресурсів (під дією зовнішнього «тиску» система, перейшовши в «глуху оборону», навіть деформується так, щоб новий, раніше не знайомий надподразник завдавав їй якомога менше шкоди); вона функціонує в режимі резонансності за третім законом *Ньютона*: «дія дорівнює протидії», водночас **трансформуючись** так, щоб зайняти більш вдалу екологічну нішу, яка б краще відповідала її системним родовим властивостям.

У режимі ж перетворення система практично одночасно, або з невеликим запізненням, здійснює пошук і оперативне застосування максимально нестандартних «відповідей» на потенційно катастрофічні виклики і докорінно перебудовує свою структуру, тобто реструктурується, набуваючи якісно нових властивостей, докорінно підвищуючи рівень власної адаптивності.

Отже, саме шістьма взаємопов'язаними універсальними стратегіями вичерпується режим самоорганізації макро- і мікросвіту, біологічного і соціального світів. Ідеться про синхронізовані в процесі адаптивної поведінки як між собою, так і з відповідними стилями другої універсальної парадигми універсальні функції самоорганізації: реакцію, **компенсацію, трансформацію** на рівні **відтворення; орієнтацію, активацію, реконструкцію** відповідно на рівні **перетворення**. Підкреслимо, саме ці шість фундаментальних еталонних дискурсів **визначають і вичерпують специфіку всього розмаїття систем на різних рівнях їхньої складності**. Тобто в цьому випадку вже можна говорити не про діа-, а про своєрідну «тетралектику», тобто складний багатовимірний **синтез шести системних вимірів, що одночасно конфліктують і взаємодіють між собою, так би мовити, є наскрізними на всіх щаблях людської історії**, як в архаїчних, так і розвинених суспільствах, віддзеркалюючись із тим чи іншим ступенем адекватності в різноманітних продуктах духовної рефлексії, зокрема в різних типах ідеології.

Згідно з ідеєю уніфікованості самоорганізації на соціальних та до-соціальних рівнях власне людські форми рефлексивного цілісно емоційного і практично-перетворювального ставлення до світу в цілому можуть впливати лише на масштаб цілеспрямованих змін навколишнього середовища, *але не змінюють законів поведінки самих соціальних систем, необхідних і достатніх умов їх самозбереження.*

Ця відмінність виявляється в тому, що відносно навіть найбільш активних біологічних видів соціальна поведінка описується в поняттях не просто реакції на зовнішні зміни, а свідомої **синхронізації** з процесами зовнішнього середовища як форми специфічної соціальної адаптації, найбільш активного пристосування в режимі невтручання. Далі спротив системи посилюється, вона прагне до компенсаторної дії стосовно небажаних відхилень з одночасною **модифікацією** як власної структури з метою адекватнішої реакції на зміну обставин; нарешті, в соціальних системах відбувається не просто трансформація власної сталої цілісності й навколишнього середовища, а їх **модернізація**, що знову-таки, збільшує ступінь відносної незалежності людини від будь-яких небажаних для неї чинників.

Відповідно, на рівні **перетворення** власне соціальна активність також має свою окреслену специфіку. Це вже не просто **орієнтація, активація, реструктуризація** системи задля збереження власного гомеостазу, а відповідно інновація, мобілізація, реконструкція, як форми універсальної, наскрізної у соціальному часі і просторі, притаманної, хоча знову-таки неоднаковою мірою, і архаїчним, і розвиненим суспільствам.

Урешті-решт, з певною мірою адекватності саме ці загальні синергетичні параметри віддзеркалюються в різноманітних духовних продуктах, включаючи й класичні ідеології і навіть парадигмальні особливості концепцій видатних мислителів всіх часів і народів в різних галузях суспільствознавства, кожна з яких, як відомо, так чи інакше зазіхає на своє монопольне право адекватного опису соціальної реальності. Взагалі до ідеї так званого *неокласичного синтезу світова суспільна думка підходила протягом усієї всесвітньої історії*⁷⁸.

Зокрема, уже в межах стародавньої як китайської, так і індійської філософії було зроблено перші ефективні спроби багатовимірного синтезу саме шести класичних філософських шкіл Індії (індуїзм) та Китаю (неоконфуціанство), кожна з яких була пов'язана з розкриттям однієї з базових смисложиттєвих стратегій, які пізніше, в епоху Нового часу, були окреслені у вигляді класичних ідеологій⁷⁹. Причому

му, якщо говорити про так зване «небесне ці», як про головний принцип самоорганізації всесвіту, то китайське Небо має саме шість універсальних форм вияву: «В коментарях вказується, що шість постійних небесних чисел, по суті, становлять шість видів ці»⁸⁰.

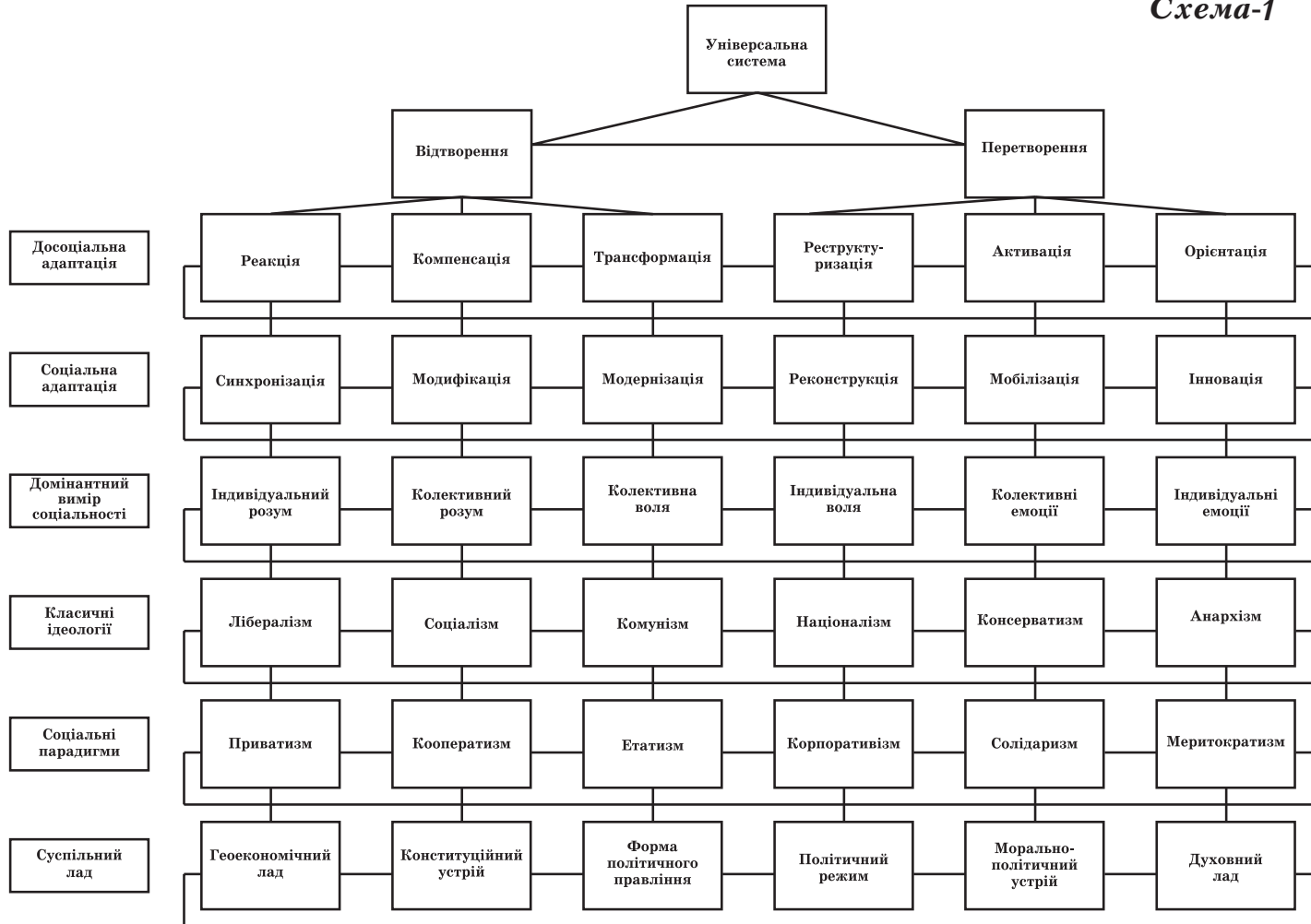
Більше того, в стародавніх східних філософських системах вже було усвідомлено чітку кореляцію між загальними принципами універсальної самоорганізації космосу (5—7 першоелементів) і соціальними й навіть психологічними «відповідниками» індивідуальної і колективної поведінки людей у режимі узгодження базових вимірів людської природи, спрямованих на ефективну адаптивну реакцію, на ті чи інші «виклики історії» (А. Тойнбі) із загальними принципами самоорганізації системи.

Сказане можна узагальнити в концептуальній схемі, що є методологічною базою подальших інноваційних розробок і рекомендацій як у царині політики, так і економіки. (Поняття неокласичного синтезу виникло як назва одного із сучасних економічних вчень⁸¹. Але ця тема потребує самостійного дослідження⁸².)

Адже зі **«Схеми-1»** (див. стор. 364) видно, що оскільки кожна з універсальних пошукових стратегій нерозривно пов'язана з одним із принципово «нездоланих» універсальних вимірів людської природи (індивідуальні та колективні вияви людської волі, розуму чи емоцій), то реальне створення «нової людини» («білявої бестії», «агресивного звіра» нацизму, «гвинтика» радянської командно-адміністративної системи або «соціального атома» у броунівському русі некерованого ринку), на яке зазіхає будь-який тоталітарний лад, у принципі неможливе.

Інші парадигмально-ідеологічні стратегії, які намагається заперечити, а то й знищити тоталітарний устрій в ім'я одного з ідеологічних фетишів, лише витісняються на периферію соціального життя, так би мовити, «в тінь», де вони продовжують працювати у стихійному, викривленому, такому самому неконструктивному вигляді, як своєрідне «своє інше» (Г. Гегель) або, простіше, «зворотний бік медалі» панівної тоталітарної ідеології.

Це, у свою чергу, дозволяє зробити важливі уточнення щодо типології сучасних ідеологій. Справа в тому, що практично всі класичні ідеологічні бренди, такі як **«соціалізм»**, **«комунізм»**, **«націоналізм»** були використані в тому числі в політичних програмах різноманітними тоталітарно-екстремістськими силами, які подекуди деформували їх до невпізнаваності. Сказане до певної міри стосується і поняття **«анархізм»**, яке, як видно зі схеми, пов'язане, з творчим елітно-меритократичним

індивідуалізмом, який насправді не має нічного спільного з хаосом, дезорганізацією і тотальною некерованістю суспільного життя.

Тим більше, що спроби знайти адекватні замітники ідеологічним парадигмальним «брендам», в тому числі на політологічному рівні (наприклад, замість «комунізму» вживати поняття «державний капіталізм», «комунітаризм»; замість соціалізму — «соціал-демократія»; консерватизму — різноманітні варіанти соціально-християнських і соціально-католицьких політичних партій, а націоналізму, відповідно термін «анархо-синдикалізм»), багато в чому ще більш ускладнюють розуміння стратегічних витоків будь-якої ідеології, її зв'язку з універсальними механізмами самоорганізації, так би мовити, занадто політизують і прагматизують проблему рівня соціологічної політології.

Саме тому на «*Схемі-1*» поряд з графою «ідеологія» міститься графа «соціальна парадигма», яка більш чітко вказує на справжні об'єктивні витoki принципів самоорганізації соціальної системи, що одночасно нерозривно пов'язані з тими чи іншими вимірами власне людської природи, а тому не можуть бути довільними і такими, що конструюють соціальну дійсність, виходячи з суто суб'єктивного бачення організаторів як форм політичного, так і економічного життя. Так, духовним відповідником функції *синхронізації* є *приватизм*, як функціональний аналог ліберального ідеологічного бренду, виразниками якого виступає *економічна еліта; модифікації* — *кооператизм* як системна суть справді соціалістичної ідеології, *етатизм* як реальна функція *модернізації*, що приховується за безмежно розмитим поняттям *комунізму*.

У парадигмі перетворення — це *меритократизм* як аналог загальносистемної *інноваційності*, тобто функція інтелігенції у високому значенні цього гегелівського поняття — духовний каталізатор розвитку суспільства, максимально дистанційований від будь-яких формальних владних інституцій *солідаризм*, тобто орієнтація на граничну міжособистісну духовну спільність, власне спілкування у соціально-психологічному сенсі — як справжній системний аналог ідеології так званого *консерватизму; корпоративізм* як *реконструкційна* стратегія максимальної вертикальної консолідації влади на націоналістичних у конструктивному розумінні цього поняття засадах.

Таким чином, проведений аналіз, у тому числі запропонована типологічна схема, в якій показаний органічний зв'язок парадигмальних стратегій соціального буття з існуючими типами класичних ідеологій, а останніх — з універсальними механізмами адаптивного збереження гомеостазу будь-яких систем, дозволяє спростувати вкрай обмежене

бачення, так би мовити, «одновимірного» функціонування як економічних, так і політичних інститутів. Зі «Схеми-1» також стає зрозумілим, що число 6 у типології основних класичних ідеологій не є довільним і випадковим; воно безпосередньо корелюється як із фундаментальними засадами системної організації, так і свідомим використанням цих засад у колективній та індивідуальній соціальній дії (в широкому парсонівському розумінні цього поняття практично в усіх царинах суспільного життя). А це, у свою чергу, дає змогу уникнути розмивання змісту основних системних парадигмальних стратегій, використання яких є обов'язковим при вирішенні завдань, які виникають на рівні як окраїнного, так і надкраїнного типу соціуму. (Зокрема, у в цілому цікавій книзі В. Макаренка «Головні ідеології сучасності» суто описовий підхід до їх класифікації призвів до граничної невизначеності саме системних характеристик класичних ідеологій, неприпустимого змішування їх смислу і введення на рівних з ідеологічними парадигмами, такими як лібералізм, консерватизм, анархізм, соціалізм, націоналізм, вторинних ідеологічних брендів (комунітаризм), суспільних теорій, в яких у синкретичному вигляді містяться головні ідеологічні стратегії (марксизм) або навіть ідеологічних брендів масових політичних рухів, не пов'язаних з фундаментальними принципами системної самоорганізації (фемінізм, екологізм)⁸³.

Зокрема, стає зрозумілим, що жодна з існуючих політичних ідеологій насправді не може бути основою ефективного суспільного, а отже, і політичного ладу. І тому, між іншим, декларації будь-якої політичної партії «взявши владу, перебудовувати суспільство на основі сповідуваної нею ідеології», свідчать якраз про екстремістський характер цієї партії. Справді адаптивним може бути лише суспільство, і в тому числі політична влада, яка працює в режимі динамічної моделі, в межах якої акцент переноситься на ті ідеологічні цінності й принципи самоорганізації, які на теперішній момент є найбільш ефективними і відповідають тим завданням, які стоять перед суспільством.

Саме така діяльність у режимі постійного перенесення акценту з однієї системної функції на іншу і характеризує ефективність політичних і економічних еліт, і, навпаки, намагання «застовпнути» лише одну із парадигм, видати її за єдино можливу, правильну для всіх часів і всіх народів, є яскравим показником тоталітарності влади, незалежно від того, йдеться про екстремістськи-комуністичну, націоналістичну чи ліберальну ідеології.

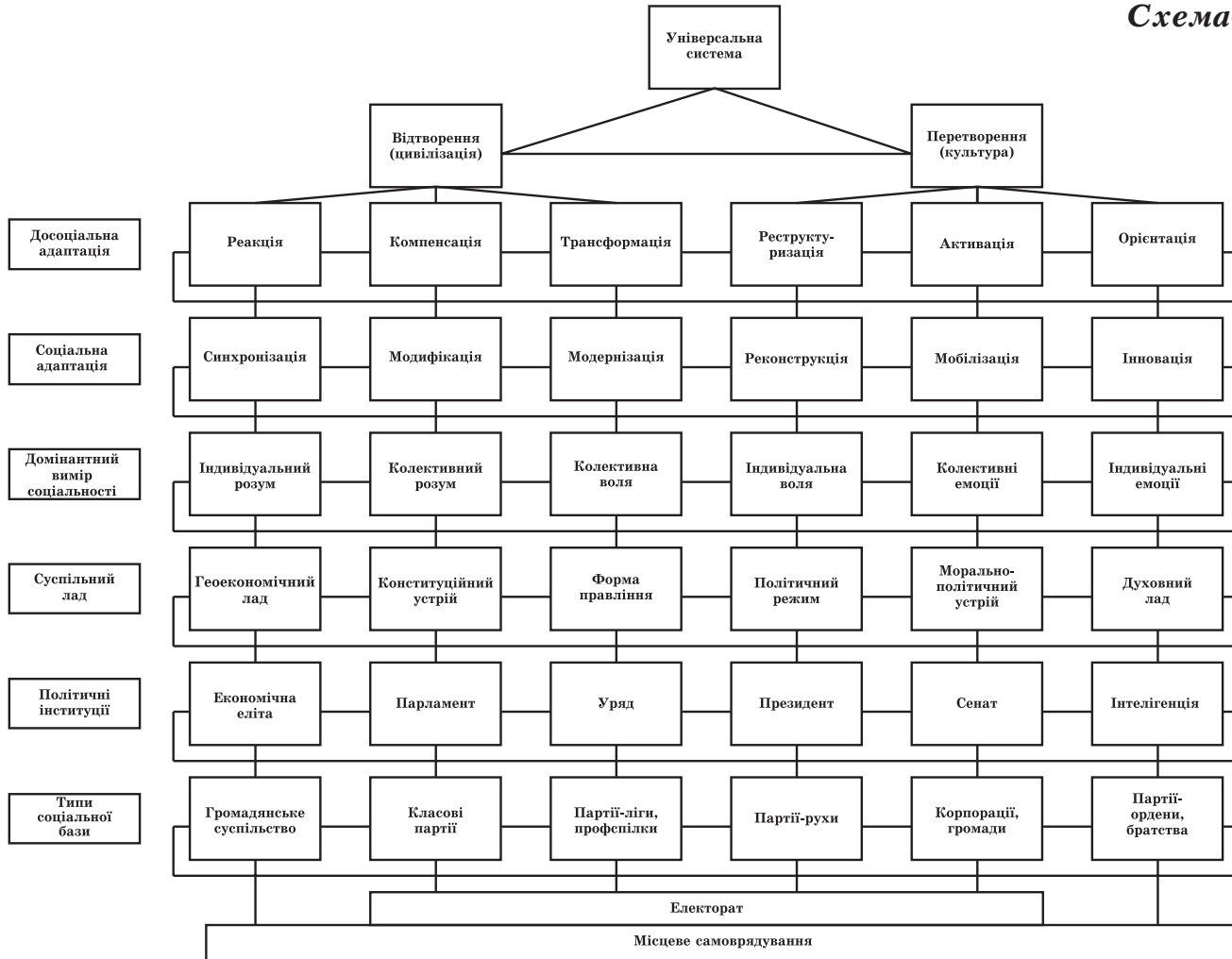
Все це дуже важливо для оцінки політичних програм різноманітних партій, оцінки їх справжніх намірів і місця в політичному спектрі, що, наприклад, в українському політичному житті, де кількість офіційно зареєстрованих партій вже наближається до 150, є надзвичайно складною проблемою.

Нарешті зі **«Схеми-1»** стає зрозумілим, що запропонований на початку розділу справжній системний поділ скоріше не гілок, а підсистем у системі влади як універсальних функцій самоорганізації будь-якого політичного життя не на традиційну виконавчу, законодавчу і судові гілки влади, а на **геоекономічний лад**, який також є невіддільною складовою політичного життя, **конституційний устрій**, або конституційний лад, **форму політичного правління, політичний режим, моральний політичний устрій** і, нарешті, **духовний лад** є зовсім не випадковим. Він відображає реалізацію в політичному житті універсальних дискурсів соціального, і ширше, позасоціального буття як такого. Тому саме цей поділ повинен бути покладений у основу дослідження оптимальної моделі влади інноваційного типу, пошук якої для України є безпосереднім завданням цього дослідження. Насправді, попри певну конфліктність функцій відтворення і перетворення в процесі еволюції будь-якої держави, вони не тільки взаємозумовлюють, доповнюють одна одну, а й підсилюють у межах діалектичного синтезу, тобто становлять саме діалектичну, тобто таку, що передбачає взаємопроникнення протилежностей, суперечність. Адже конструктивний розвиток суспільства у всіх імовірних його виявах можливий лише за умов їх максимальної сталості та збалансованості основних похідних від базисних принципів, у противному разі найменший поштовх, спричинений реформаторською перебудовою, а тим паче включення в уже існуючу структуру якісно нових елементів замість «розбудови» неминуче призведе до руйнації будівлі всієї держави як карткового будиночка.

9.3. Українська влада і політичне новаторство

9.3.1. Поділ влади як синтез функціонально-інституціональних парадигм сучасної демократії

Отже, очевидно, що підтримання максимального рівня адаптивності політичної системи, або, мовою сучасної теорії систем, підтри-

мання її гомеостазу, пов'язане з більш широким методологічним контекстом: забезпеченням максимального балансу, гармонійної взаємодії між функціями збереження, відтворення. Причому потрібно наголосити, що, з погляду загальної теорії організації систем, згадана дуалістичність політичних інституцій насправді притаманна будь-якій формі політичного устрою, незалежно від декларацій про «чистоту» її парламентського, президентського чи навіть монархічного ідеалів. Більше того, вона існує у будь-якій формі соціального і навіть природного буття, яка має хоча б відносно структурований вигляд. Причиною такого стану речей є, як зазначалось, багатопардигмальний характер будь-яких, зокрема соціальних, процесів об'єктивного світу, спроба ігнорувати який у волюнтаристичному режимі призводить лише до різкого падіння ефективності та, врешті-решт, може спричинити розпад будь-яких соціальних утворень.

Як видно зі **«Схеми-2»** (див. с. 368), вона є похідною від **«Схеми-1»** і конкретизує вже власне соціальні універсальні практики, нерозривно пов'язані з загальноуніверсальними адаптаційними механізмами до політичних процесів⁸⁴. Для кращого розуміння цієї спадковості перші дві рубрики **«Схеми-2»** дублюються з другою і третьою рубриками **«Схеми-1»**. Водночас на соціальному рівні додатково до характеристики універсальної системної дуальності відтворення і перетворення залучено категоріальну пару «цивілізація» — «культура». Попри всі дискусії стосовно змісту цих категорій, кожна з яких має мало не декілька сотень визначень, важливо зазначити, що і вони є нічим іншим, як віддзеркаленням все тих же загальносистемних парадигм, відтворення і перетворення в контексті філософії історії.

Причому, незважаючи на дійсну змістову близькість, у деяких аспектах майже тотожність, зумовлену самою синтетичною природою згаданих функцій, яка є запорукою ефективного гомеостазу, все-таки можна визначити не тільки певні смислові відтінки, що відрізняють ці поняття, а й категоріальні доміанти, які містяться в цій співвідносній категоріальній парі. Цивілізація, так чи інакше, пов'язується з підтриманням і відтворенням певної соціальної структури, забезпеченням її безперерйного функціонування, формальною організаційною впорядкованістю всіх елементів цієї структури; максимальною алгоритмізованістю, а то й формалізованістю зведеного до чіткої статусності соціального буття. Цивілізація — це соціальне життя, яке тяжіє до наслідування певного взірця, еталону, ретельного дотримання існуючих стандартів, без чого неможлива ефективна робота будь-якого со-

ціального інституту. Звідси велика кількість спроб «розвести» поняття «цивілізація» і «культура» за принципом «матеріальне — духовне виробництво». Проте це не зовсім так. Насправді обидва ці поняття обіймають всі сфери суспільного буття. Техніка, організація матеріального виробництва є свого роду ідеалом цивілізаційного існування, гранично абстрагованого від ціннісно-емоційних характеристик, об'єктивізованого, врешті-решт, такого, що орієнтується на отримання матеріальних благ як головну стратегію соціального буття. І в цьому плані марксистська концепція першості економічного базису відносно духовної надбудови є своєрідною методологією бачення всесвітньої історії під цивілізаційним кутом зору. Але, з іншого боку, гіпертрофія цивілізаційного виміру суспільної самоорганізації призводить до неминучої «заорганізованості» соціуму, втрати ним винахідливості й ініціативи, знову-таки в усіх без винятку сферах суспільного життя, граничною прагматичною й утилітарною орієнтованістю, яка в принципі не дозволяє вдосконалення, розрахованого на стратегічну перспективу. І в цьому плані необхідно уточнити знамениту тезу *О. Шпенглера* про те, що цивілізація є загибеллю культури. Насправді, гіпертрофована цивілізаційна парадигма призводить до втрати системного гомеостазису будь-яким соціумом і його неминучого розпаду.

Що ж до культури, то це поняття, витоки якого, пов'язані з механізмом культивування ґрунту під час сільськогосподарських робіт, воно передбачає стратегічну орієнтацію на радикальне перетворення соціуму. Подібно до того, як, рекультивуючи ґрунт, людина створює з первісної природи якісно нове штучне середовище, максимально зорієнтоване на задоволення її потреб, культурний алгоритм буття передбачає максимально можливі в межах збереження системних цілісностей якісні зміни існуючої соціальної системи, спрямовані на максимальне її вдосконалення, набуття раніше не властивих функцій. Більше того, поняття культури пов'язане з ідеєю культу, служіння певному ідеалу, меті, тобто не утилітарного, прогностно орієнтованого, базованого на ціннісно-емоційних індивідуальних і колективних мотиваціях ставлення до дійсності. Це стратегія, ідеалом якої є гранична антиконверсія, антитехніцизм, антипрагматизм соціального буття, і в цьому плані первинність, базисність саме духовного чинника стосовно матеріально-технічної надбудови.

Але в разі розриву з цивілізаційним виміром культурно-суб'єктивний чинник також стає системно-деструктивним. Він тяжіє до перетворення саме на культтоталітарну зацикленість на ролі соціальних ін-

ститутів або конкретних особистостей, які імітують свою здатність, взагалі ігнорувати об'єктивні чинники і дисципліну суспільної організації суспільних інституцій. За таких обставин культурний вимір набуває виразного ірраціонально-міфологічного забарвлення, а філософія історії, тобто розуміння її логіки перетворюється на міфологію історії. *Фактично втрата діалектичного синтезу між культурним і цивілізаційним алгоритмами соціальної адаптації призводить до деформації як функції відтворення, так і перетворення і неминучої руйнації соціальної системи, адже абсолютизація спочатку відносного ситуативного переважання ролі однієї з функцій як необхідної умови динамічності й адаптивності системи змінюється на їх неконструктивну за Г. Гегелем так звану абстрактну тотожність*⁸⁵.

Політологічний вимір системного синтезу відтворення-перетворення — конституційного устрою і реального політичного режиму з їх акцентом на об'єктивних і суб'єктивних сторонах соціального життя помітив уже Ш.-Л. Монтеск'є: «Відмінність між природою правління та його принципом у тому, що його природою є те, що робить його таким, яким воно є; а принцип — це те, що примушує його діяти. Перша є його особливим ладом, а друга — людськими пристрастями, які рухають ним»⁸⁶.

Причому мислитель чітко фіксує не просто взаємозалежність і взаємодоповнюваність цих двох універсальних функцій, втрата яких перетворює будь-які новаторські починання, зокрема політичні псевдореформи, на занепад держави: «Природа держави змінюється двома шляхами: або тому, що державний лад виправляється, або тому, що він розкладається. Якщо він змінюється, зберігаючи свої принципи, — це означає, що він виправляється; якщо в процесі змін він втрачає свої принципи, — це означає, що він розкладається»⁸⁷.

Отже, аналіз базових понять загальносоціологічного розуміння історії ще раз підтверджує гіпотезу щодо соціального способу буття як синтезу двох універсальних системних алгоритмів системної самоорганізації. Зі «Схеми-2» видно, що подібний підхід дає можливість сформулювати загальні системні вимоги до інноваційної моделі влади на загальному рівні, пошуки якої вже довели українське суспільство до системної загальнонаціональної кризи, спростувати відверті міфи, що склались навколо цієї проблеми.

Зокрема, стає зрозумілою повна концептуальна неспроможність намагань винайти черговий раз форму правління відповідну саме сучасному стану вищого розвитку демократії, яку, як зазначалось, вба-

чають у демократії парламентській. За такого підходу стає нарешті зрозумілим, що головний принцип ліберальної демократії, згідно з яким парламент, тобто саме законодавчий орган, розглядається як центральний інститут всієї системи поділу влади саме тому, що ідеалом західної демократії є правова держава, тобто панування писаного закону коштом природного права, є цілковито хибним. Адже реальна багатовимірність поділу влад, як було показано вище, нерозривно пов'язана із суб'єктивно-ціннісними інституціональними мотиваціями, які в межах культурно-перетворювальної парадигми стають домінуючими.

Отже, системно й організаційно інститут парламентаризму нічим не кращий від інституту президенталізму і може домінувати як найбільш оптимальна форма влади, як це видно зі **«Схеми-2»**, лише в контексті домінанти в суспільстві кооперативно-економічних форм консолідації, на тлі безперервного функціонування ринкової економіки, яке забезпечується або винятково сприятливим геополітичним і гео економічним розташуванням країни, або її монопольними перевагами, що надають додаткову ренту світовій системі поділу праці, що власне і породжує стратегічну мотивацію на відтворення статус-кво за принципом «від добра добра не шукають». Саме це і призводить до зменшення частки політичних інститутів, орієнтованих на мобілізаційно-консолідуєчу стратегію політичного і економічного життя. Зокрема, у післявоєнній Європі «працювали» обидва ці чинники: західноєвропейські держави користувалися перевагами перебування у «світосистемному ядрі» (*І. Валлерстайн*), а також отримували додаткові дивіденди у статусі форпосту західного світу, що демонструє переваги західного способу життя світу соціалізму і перебуває під економічною опікою і «військовою парасолькою» США.

Очевидно, і **«Схема-2»** це наочно демонструє, що ліберальний принцип держави «нічного сторожа» неприйнятний вже навіть для парламентських форм правління з урядовою домінантою («система кабінету», «міністеріалізм», «канцлерство»), які більшою мірою орієнтуються на контрольовані механізми виконавчої влади, в тому числі свідому модернізацію держави під керівництвом і безпосереднім контролем урядової команди.

На думку автора, аналіз **«Схеми-2»** з високим ступенем наукової новизни дає змогу розв'язати ряд принципових дискусійних політологічних проблем, безпосередньо пов'язаних із розробкою оптимальної для України моделі влади і, тим самим, фактично продемонструвати

високий рівень інноваційного потенціалу запропонованого методологічного підходу дослідження оптимальності сучасних політичних інститутів і конституційних устроїв на стику загальної соціології та теоретичної політології.

По-перше, аналогічно до того, як у «*Схеми-1*» стосовно окремих ідеологій встановлюється зв'язок між типами об'єктивної системної самоорганізації та вимірами людської природи, така сама кореляція існує і стосовно типів політичних устроїв. Йдеться, наприклад, про нерозривний зв'язок інституту президентства, що, як впливає зі «*Схеми-2*», спирається на принцип корпоративізму зі здатністю максимально мобілізувати індивідуальну волю кожного окремого індивіда не як члена якоїсь зрівняльної спільноти (головна засада принципу етатизму), а неповторної особистості, здатної суттєво вплинути на успішність поставленого завдання у сфері своєї компетентності. Більше того, як впливає з цієї таблиці, ідеологія націоналізму у високому сенсі цього слова (на запитання про власні політичні переконання *Ш. де Голль* завжди заявляв, що є націоналістом) також корелюється з ієрархічно підпорядкованою корпоративною колективною волею, або, за *Ж.-Ж. Руссо*, «волею всіх», і аж ніяк не зводиться до «націоналістичної диктатури», з якою наші комуно-ліберали фактично отожднюють будь-яку форму президентського правління, тобто президенталізм як такий⁸⁸.

Відповідно, така політична інституція, як Сенат, що спирається на принцип солідаризму, та інтелігенція як особливий неформальний позаінституціональний тип влади, корелюються з такими надзвичайно важливими вимірами природи людини, як індивідуальні й колективні емоції. А це, у свою чергу, означає, що всі концепції, побудовані на раціоналізації влади, як в індивідуальному, так і в колективному вимірах, а також зрівняльно-колективному баченні вольових характеристик (протилежність лібералізму і етатизму тут, як зазначалось, позірні), і декларують примат кодифікованого позитивного права над правом природним, що базується на моралі, не повинні розглядатися як єдино можливі мотивації політичної самоорганізації. Саме тому суто об'єктивістські моделі влади, що спираються на примат закону і писаної конституції, не можуть бути самодостатніми. Відомий англійський правознавець *Д. Ллойд*, аналізуючи так звану чисту теорію права *Г. Кельзена*, зазначає: «За Кельзенем, право має справу не з фактами людської поведінки, а з нормами, які є правилами або взірцями поведінки. В питанні ж про те, на чому повинна базуватись сама пра-

вова норма, Кельзен апелює до законодавчої влади як істини в останній інстанції, позбавленої будь-яких суб'єктивних мотивацій, що явно міфологізує цю гранично суб'єктивістську і навіть тенденційну установку: влада парламенту повинна... залежати від вищої норми, яка наділяє юридичною силою право про безумовний пріоритет волі Парламенту... незалежно від того, буде вона змінена самим Парламентом в майбутньому чи ні. Проте на чому базується сама ця норма? — питає Кельзен. І відповідає: вона є базовою нормою... або першоосновою всієї системи метафізичної субстанції, недосяжної для розуміння в правових цілях. Подібні розмірковування нагадують ідею світобудови, що спирається на слона, причому за правилами не можна запитувати, на чому стоїть сам слон»⁸⁹.

Таким чином, ідеологічна заангажована установка на ігнорування багатоманітності універсальних форм системної самоорганізації в царині державності, зокрема абсолютизування ліберально-об'єктивістських форм політичного правління, в яких відверто гіпертрофується роль парламенту, уряду і, як видно зі схеми, економічних еліт, що прагнуть нав'язати політичним інститутам ринкові мотивації (*Д. Ллойд* підкреслює, що подібний підхід базується на домінанті прагматичного раціонального інтересу в людській мотивації), веде до відвертої архаїзації, а, отже, і міфологізації бачення механізмів функціонування сучасної демократії, від чого вже один крок до своєрідного ліберального тоталітаризму. Зокрема, той самий *Г. Кельзен*, за словами *Д. Ллойда*, перетворює Конституцію як вищий, свого роду божественний Регламент суспільного життя на фетиш який нічим не відрізняється від Комуністичної Держави або нацистського Вождя.

Звідси несправедливі оцінки апарату державної виконавчої влади, які дають класики лібералізму, абсолютизуючи значення кодифікованого права та економічної мотивації, яку вони ототожнюють зі свободою: «Ми забули, що так чи інакше всі ці істинно *ліберальні* реформи зменшили обов'язкову кооперацію в соціальному житті і збільшили добровільну. Ми забули, що в тому чи іншому сенсі зменшили область урядової влади і збільшили поле дії, де кожний громадянин може вільно діяти. Ми втратили з поля зору ту істину, що лібералізм звичайно захищав свободу особистості проти примушувальної дії держави»⁹⁰.

Ще відвертіший інший класик лібералізму *Людвіг фон Мізес*: «Тут також існує тільки одна альтернатива — деспотичне правління свавільних чиновників або правління народу, що здійснюється за допо-

могою дотримання законів... Так звана «держава добробуту» насправді є тиранією тих, хто перебуває при владі»⁹¹.

На основі аналізу «Схеми-2» можна зробити важливий концептуальний висновок: осмислення влади, синхронізованої із загальною теорією самоорганізації, дозволяє вийти за межі класичного розуміння поділу так званих гілок влади. Зокрема, і це надзвичайно важливо мати на увазі, в українській ситуації інститут президенталізму нерозривно пов'язаний з найважливішими системними функціями — як консолідації суспільства, так і забезпечення його стратегічних змін, водночас спрямованих на збереження системної якості держави, максимальне застосування духовного чинника в процесі реструктуризації суспільства.

Ось чому критикуючи формально-юридичний погляд на поділ влади, що ігнорує роль влади як панування, спрямованого на захист громадян, «Гегель бачив принцип поділу влад не в системі стримувань і противаг, а в комплексності різних функцій різних гілок влади»⁹².

Варто наголосити, що, з погляду загальної теорії організації систем згадана дуалістичність політичних інституцій насправді притаманна будь-якій формі політичного устрою, незалежно від декларацій про «чистоту» її парламентського, президентського чи навіть монархічного ідеалів. Більше того, вона існує у будь-якій формі соціального і навіть природного буття, яка має хоча б відносно структурований вигляд. Причиною такого стану речей є діалектичний характер будь-яких, зокрема соціальних процесів об'єктивного світу, спроба ігнорувати який у волюнтаристському режимі призводить лише до різкого падіння ефективності та, врешті-решт, може спричинити розпад будь-яких соціальних утворень. Адже функціональна суперечність, закладена в самому способі самоорганізації кожної соціальної системи, якій хоча б упродовж якогось часу вдається зберігати свою відносну сталість. Тому, наприклад, варіант змін до українського Основного Закону, запропонований комуністичною партією, який передбачає ліквідацію посади президента взагалі, є не просто неефективним, він суперечить об'єктивним законам функціонування влади, а, отже, також нав'язує їй тоталітарну установку на одновимірне бачення політичних процесів, що в принципі виключає ефективність політичного правління.

Більше того, ліквідація посади президента є не що інше, як гранична тінізація тієї системної функції, яка пов'язана з роллю всенародно обраного одноосібного лідера, і не тільки не усуває небезпеки узур-

пації влади, а навпаки, дозволяє узурпувати максимальні повноваження або керівникам інших владних інституцій (уряду, парламенту), які не мають належної легітимності для реалізації місії визначення стратегічного курсу країн, чи управлінням, які за статусом істотно поступаються Главі держави (В. Ленін з його безмежними диктаторськими повноваженнями був лише головою Раднаркому, а Й. Сталін перетворив суто бюрократичну посаду генерального секретаря на пост одноосібного тирана, що має безмежні й практично неконтрольовані повноваження).

Сама історія радянського парламентаризму незаперечно свідчить про повну міфологічність ідей демократизації влади, тим більше за ситуації гострої загальнонаціональної кризи, шляхом усунення інституту президентства як начебто ідентичного антидемократичній формі правління.

У дійсності справжня демократія, тобто влада, яка ефективно слугує інтересам переважної і найбільш продуктивної у творчому плані більшості суспільства, як це видно зі **«Схеми-2»**, становить складний багатовимірний синтез найважливіших стратегій суспільного життя, а за великим рахунком і універсальних підсистем забезпечення гомеостазу системи як певної сталої структури, що зберігає якісну відмінність своїх характеристик від навколишнього середовища в цілому. Причому зі **«Схеми-2»** випливає, що до головних системних функцій влади, оформлених у певні політичні інститути як самостійні *«гілки влади»*, входять не тільки парламент і президент, а й уряд, який є важливою і водночас самостійною складовою самоорганізації влади, зокрема в процесі модернізації країни, а тому урядовий інститут як специфічна *«гілка влади»* повинен мати функції, принципово відмінні від президентської влади.

Важливо зазначити, що всі спроби створювати повноцінну президентську республіку в Україні, базуючись на формальній американській конституційній моделі президентства, за якої глава держави безпосередньо очолює уряд у поточному режимі, є непродуктивними саме в контексті тих завдань побудови потужної виконавчої вертикалі та національно орієнтованої влади, яку ставлять перед собою розробники подібних проектів. Зокрема, йдеться про проект української Конституції партії *«Свобода»*.

Між іншим, сказане є актуальним і для дискусій, що точаться в західній політології стовно оптимальної форми правління. Адже на тлі світової фінансової кризи суспільство масового споживання, *«благо-*

денства» відходить у минуле практично назавжди і для західного світосистемного ядра. А це означає, що і ліберальні міфи про поділ на гілки влади, які б, взаємно стримуючи «судили одна одну», надаючи свободу вільного ринкового розвитку економіці, теж відходять у минуле. Проблема ефективного президентства і взагалі мобілізаційно-перетворювального сегмента влади стає все більш актуальною і для європейських парламентських країн. Адже навіть прем'єр у статусі канцлера надто залежить від парламенту і водночас недостатньо легітимний для самостійних дій, що свого часу відчули і *О. Бісмарк*, і *У. Черчилль*, і *М. Тетчер*. У зв'язку з цим у відомій книзі «Мораль права» *Л. Фуллер* справедливо зазначав, що «попереду нас очікують безпрецедентні за масштабами і важливістю проблеми інституціонального проектування. У вирішенні цих проблем юристам буде належати далеко не остання роль. Велика небезпека полягає в тому, що ми легковажно перенесемо на нову ситуацію ті традиційні інститути і процедури, які вже продемонстрували помилки, допущені при їхній розробці. Будучи юристами, ми, природно, схильні надавати кожній державній функції «судовий вигляд»⁹³.

Причому відомий російський дослідник феномену держслужби справедливо вважає, що такий підхід щодо процедурного ставлення до влади призводить до втрати її зв'язку з так званою внутрішньою мораллю і не дає можливості розглянути державні інститути не просто як взаємоконтролюючі суто юридичні інстанції, а як систему взаємопов'язаних інститутів, які функціонально взаємодіють і забезпечують ефективність роботи влади як цілісної системи⁹⁴.

З іншого боку, аналіз уряду як особливої управлінської структури етатистського типу, в межах якої високопрофесійні управлінці, не мають виборчо-політичної легітимації своєї діяльності, виконують важливу функцію організації громадян держави як підданих, що зобов'язані формально дотримуватись існуючого законодавства (значенита максима, що незнання закону не звільняє від відповідальності за його недотримання) вимагає особливої організації цієї інституції, яку *М. Вебер* пов'язував з домінантою так званої раціональної харизми.

Йдеться перш за все про особливий кодекс професійної бюрократії, в якому були б ретельно прописані права і обов'язки державних функціонерів всіх рівнів, а також механізми заміщення посади згідно з принципами конкурсного відбору, так чи інакше було сформульовано «Кодекс честі» професійного державного службовця. На жаль, за всі роки існування української незалежності, попри всі декларації необ-

хідності проведення адміністративної реформи, реформа урядової влади, яка б дозволила створити в Україні повноцінний інститут державної бюрократії у західному політичному розумінні цього поняття, так і не відбулася. Українські дослідники справедливо зазначають, що не тільки форма політичного правління, а й відсутність повноцінної управлінської бюрократії є гальмом на шляху розвитку української демократії⁹⁵.

Надзвичайно важливим аспектом інноваційної трансформації ефективної моделі влади, в якій набули б повноцінного розвитку всі основні інститути системної самоорганізації, є розуміння ролі верхньої палати парламенту в системі бікамералізму як повноцінного Сенату, що не має нічого спільного ні з палатою регіонів, яку намагався запровадити ще *Л. Кучма* через референдум, ні з палатою мажоритарного представництва, яка б доповнювала і збалансовувала систему неефективного партійно-пропорційного представництва нижньої палати, ні навіть з екзотичною «палатою панів», в якій би засідали українські олігархи, звільнивши місце професіоналам у нижній палаті, як пропонують деякі українські політологи.

У зв'язку з цим, хотілося б звернути увагу на один надзвичайно важливий аспект системного моделювання політичної влади. Зазначаючи, що Сенат є надзвичайно важливою інституцією, функції якої забезпечують важливі виміри адаптивного потенціалу політичного ладу, не можна не звернути увагу на один парадокс. Традиційно цей інститут пов'язується з функцією стабілізації суспільного життя, консервування його в сталих алгоритмах, інерційність яких може легко переростати в їх реакційність. Звідси поширена в ліберально орієнтованій у методологічному ключі політології теза про рудиментарність верхньої палати, мало не її необов'язковість в структурі сучасних демократичних суспільств саме тому, що фактично цей інститут є *пережитком додемократичного суспільного ладу*. Причому реалії немовби підтверджують таку версію — це і ускладнений цензовий характер обрання верхніх палат, і еволюційно поступовий характер їх переобрання, скоріше схожого на еволюційну ротацію, і, нарешті, еталонний традиціоналістський характер британської палати лордів, яка тривалий час складалась переважно з довічних перів і «відверто» мала свої витоки в аристократичній феодальній установі, що називалась «палата панів» та призначалась монархом, і, захищаючи абсолютизм саме з реакційних позицій протистояла буржуазним законодавчим зборам — нижнім палатам, які вносили не тіль-

ки у політичну владу, а й у весь суспільний лад динамічне модернізаторське начало.

Більше того, як відомо, з верхніми палатами так чи інакше пов'язані солідаристсько-корпоративістські принципи організації суспільства, що знову-таки мають свої витoki у феодалному цеховому ладі, який було взято за основу італійським фашизмом і німецьким нацизмом. Тому, коли великий *Ш.-Л. Монтеск'є* у фундаментальній праці «Про дух законів» зазначає важливість і необхідність створення Сенату, виникає логічне запитання, чи не перебуває мислитель в полоні методологічних стереотипів абсолютної монархії: «можна створити певну установу, яка сама собою стане взірцем і правилом у царині моралі... сенат, доступ до якого відкривається віком, чеснотами, розсудливістю характеру, заслугами. Такі сенатори, поставлені перед обличчям народу як певна подоба богів, прищеплять йому почуття, які глибоко укорінять в усіх родинях»⁹⁶.

Звідси сентенції типу: «адже сьогодні двопалатність вже не має значення типової риси явища парламентаризму»⁹⁷. І розмірковування на тему, що, мовляв, єдиний випадок, коли двопалатність має сенс, це коли друга палата є регіональною. Тому дуже важливо, що в Україні нарешті з'явилася програмна публікація нинішнього міністра юстиції *Миколи Оніщука* «Бікамералізм: тренди для України», в якій автор не тільки обґрунтовує необхідність введення в Україні системи бікамералізму для розвитку української демократії, а й справедливо підкреслює, що оцінка верхньої палати як «консервативного гальма» в процесах сучасного державотворення є абсолютно неправильною, а за цією політичною інституцією повинні бути закріплені важливі, мобілізаційні антикризові функції, що, як видно зі «*Схеми-2*», межують з інноваційними. Проте, запропонувавши формувати верхню палату парламенту в Україні за мажоритарним принципом, як так зване доповнення до пропорційної системи обрання нижньої палати, автор по суті нівелює власні новаторські заявки, оскільки подібного роду верхня палата за своїм представництвом не зможе виконувати покладені на неї зазначені функції⁹⁸.

Насправді Сенат як специфічна форма політичного контролю справді нерозривно пов'язаний з корпоративно-солідаристською складовою соціальної бази суспільства, орієнтованою на інноваційно-мобілізаційну стратегію розвитку як політики, так і суспільного життя. Більше того, з одного боку, безпосередньо сполучаючись з інтелігенцією країни, яка формує духовний лад (всі спроби зробити ефек-

тивною роботу Конгресу української інтелігенції виявились марними), з іншого боку, Сенат безпосередньо системно пов'язаний з інститутом президентства, орієнтованим на стратегічне перетворення і вдосконалення суспільства.

Отже не випадково сам *Ш.-Л. Монтеск'є* весь час підкреслює функцію Сенату як установи, що є безпосередньою опорою одноосібної виконавчої влади: «Сенат користувався великим авторитетом. Царі часто закликали сенаторів для участі у своєму суді і не виносили на розгляд народу жодної справи, яка б попередньо не була обговорена в сенаті»⁹⁹. «Питома вага участі сенату у виконавчій владі була настільки значною, що, за словами Полібія, всі іноземці вважали Рим Аристократією»¹⁰⁰.

Але в чому власне полягає функція збереження державницької традиції за *Ш.-Л. Монтеск'є*? «Державці повинні радіти, що мають підданих, для яких честь дорожче життя, для яких вона є стимулом не тільки мужності, а й вірності»¹⁰¹. Тобто йдеться про збереження традиції таких чеснот, які не тільки гарантують захист держави, а й є *необхідною передумовою відновлення творчого новаторського потенціалу будь-якої політичної спільноти!* Отже, йдеться про те, що Сенат як осередок найбільш високоморальних і професійних представників всіх основних сфер суспільного виробництва, не пов'язаних із приватно-класовими політичними інтересами, виступав каталізатором ланцюгової реакції інноваційності й новаторства не тільки в політиці, а й у процесі творчої самореалізації, яке отримало назву «героїчного ентузіазму» (*Дж. Бруно*), «життєвого пориву» (*А. Бергсон*), «волі до життя» (*Ф. Ніцше*), «пасіонарності» (*Л. Гумільов*).

За такого підходу (і це видно зі **«Схеми-2»**) сам термін «консерватизм» не тільки не є адекватною оцінкою ідеології у її системному вимірі, якій відповідає Сенат як системна інституція влади, а навпаки, маскує інноваційну сутність цієї мобілізаційної парадигми. Ця назва є своєрідною даниною антипрогресистській, антираціоналістичній, антиутилітарній ліберальній і комуністичній формам ідеологічного екстремізму з боку ціннісно орієнтованої стратегії духовної консолідації політичних спільнот у дусі «органічного солідаризму» *Е. Дюркгейма*. Подібна традиція веде свої витoki від «Філософії права» *Г. Гегеля*, політологічно-цивілізаційну традицію якого розвивали *О. Шпенглер* у працях «Пруссактво і соціалізм», «Роки рішень», *Е. Юнгер* у праці «Робітник. Панування і гельштадт», *К. Шмідт* у знаменитій «Диктатурі», нарешті, *К. Мангейм* у «Консервативній

думці», де вони обстоювали ідеї «консервативної революції» як корпоративного солідаризму і духовного меритократичного аристократизму, що, підкреслю, були несумісні з нацистським ідеалом влади. Це і зумовило конфлікт усіх вищезгаданих мислителів з «плебейським» расовим націонал-соціалізмом.

За подібного підходу усталеність цінностей, які відстоює корпоративна палата, є *запорукою її саме інноваційної, а не консервативної функціональної орієнтації* (тут можна провести аналогії з феноменом Ренесансу як духовним революційним переворотом стадіального масштабу, який виключно за формою був поверненням до минулого). По суті, йдеться про постмодерністський вимір одного з основних інститутів політичної влади, з притаманним йому позараціональним трактуванням особистості й антипрогресистською орієнтованістю. І, навпаки, як зазначалося, ультраліберальний парламент, як показує і наш досвід, цілком може мати олігархічно-реакційну спрямованість (утім, як і сам екстремістський лібералізм, синонімом якого є поняття неоконсервативного курсу).

Що ж до британського еталона бікамеалізму, то і тут «згідно з консультативним документом уряду, надрукованим у 2003 р., у майбутньому в Палаті не повинно залишатись жодного спадкового пера. Що ж до довічних, тобто таких, хто отримав цей титул за ті або інші заслуги, то їм буде надано можливість відмовитись від нього і тим самим зберегти своє членство в Палаті»¹⁰².

Першим, хто найбільш послідовно сформулював ідею не аристократично-спадкового, а саме професійного-корпоративного представництва у верхній палаті, був *Алексіс де Токвіль*. Більше того, він дає гранично вичерпну характеристику цієї інституції в контексті тих завдань, які стояли і завжди стоятимуть перед сучасними державами: «Я цілком згоден з тим, що в добу рівності було б нерозумно й несправедливо створювати інститут спадкових функціонерів, але ніщо не заважає замінити їх якоюсь мірою виборними службовцями. Вибори — це демократичний засіб, який дає змогу функціонерів зберегти незалежність перед обличчям центральної влади тією самою або й більшою мірою, ніж давало змогу спадкове право в аристократичному суспільстві.

В аристократичних країнах живе величезна кількість багатих і впливових громадян, які можуть обходитися своїми власними силами й коштами і яких нелегко утискувати, тим більше таємно. Саме завдяки їм верховна влада виказує загальну поміркованість та стриманість.

У демократичних країнах таких індивідуумів, звісно ж, немає. Але там можна створити щось подібне до цього штучним чином.

Я цілком певен, що знову створити аристократію неможливо, але гадаю, що приватні особи, виступаючи від асоціацій, можуть створювати вельми багаті, вельми впливові і вельми сильні організації, одне слово, організації, рівні аристократичним магнатам. У такий спосіб можна було б досягти багатьох найважливіших політичних переваг аристократії, уникнувши її небезпечних вад. Політична, промислова, торговельна й навіть наукова чи літературна асоціація завше діятиме як освічений і могутній підданий, якого не можна ні зігнути за своїм бажанням, ні утискувати потайки і який, відстоюючи свої власні права перед обличчям влади, рятує загальні свободи»¹⁰³.

Особливо варто підкреслити, що цитується висловлювання не просто видатного політолога Нового часу, а глибокого дослідника американського демократичного устрою, прихильника представницької демократії і нещадного критика «старого режиму» абсолютистсько-бюрократичної Франції. Фактично *А. де Токвіль* був першим політологом, який усвідомив принципову сутність Сенату як політичної структури в системі сучасної влади, що повинна протистояти як надмірній зрівняльності загально електорального представництва з його зайвими популістськими орієнтаціями, так і тиску згори, від виконавчої влади, з її узурпаторськими апетитами і прагненням «приручити», «опустити» верхню палату. Звідси ідея *корпоративного представництва, яке не має нічого спільного ані з середньовічними цехами, ані тим більше із сучасними економічними корпораціями, що їх представляють різні типи монополій та олігополій виключно в матеріальній сфері життя.*

В'ячеслав Липинський у знаменитих «Листах до братів хліборобів» фактично конкретизує і поглиблює основну згадану вище тезу *А. де Токвіля*, і, якщо вже говорити про справді видатних знавців традиції українського гетьманату, то саме він, один з найглибших українських мислителів, розробляв модель української мобілізаційно-авторитарної «класократії», на основі принципів формування верховної влади на засадах професійного корпоративізму, тобто обрання високопосадовців від різних сфер життя: «Ми хочемо аристократії, здорової, міцної, до творчості здатної, а не штучного консервування аристократії здегенерованої і безсилої. Ми думаємо, що таку нову аристократію витворить в своїх класових організаціях кожний український клас на підставі власної класової традиції і власної класової селекції.

Найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т. д. — ось нова українська аристократія»¹⁰⁴.

Нарешті, *Микола Сциборський* підкреслює, що корпоративно-синдикалістський (об'єднання за сферами виробництва) принцип представництва дає змогу досягти додаткової консолідованості суспільства, адже партії, створені на засадах різноманітних політичних ідеологій, скоріше представляють приватні інтереси окремих соціальних груп, які більше роз'єднують, а не гуртують суспільство. Тому «соціальний зміст нації визначають у дійсності не монархісти, консерватисти, республіканці, клерикали, демократи, ліберали, радикали, соціалісти та ін., лише її продукційні групи». Отже, в політичній системі істинної націократії «Всі *органічні* клітини суспільства (виробничі групи) будуть зорганізовані в синдикати (спілки) *відповідно до своєї праці, професій і господарських функцій*. Основними групами, що репрезентуватимуть у синдикатах *інтелектуальну й фізичну* працю нації, є: *продукуюча інтелігенція* — поділена на різні фахові підгрупи (учені, техніки, педагоги, літератори, лікарі, службовці і т. д.); *робітництво* всіх родів промисловості й транспорту, різних виробничих категорій; *селянство й сільськогосподарське робітництво*; ремісництво; *власники промислових і торгівельних приватних підприємств тощо...*»¹⁰⁵.

Не випадкова і тема не тільки контролю, а всіякого заохочення глави держави до дій, що сприяють вищим інтересам нації. Саме тому *Ш. де Голль* у критичні для його країни дні політичної кризи 1968 р., спровокованої ззовні міжнародними компраторськими антинаціональними силами, безпосереднім знаряддям у руках яких стала Французька комуністична партія, зробив відчайдушну спробу через референдум реформувати Сенат, створивши політичний інститут, який би фактично став його політичною «правою рукою» в реалізації головних обов'язків президента — захисту національних інтересів держави. Більше того, дії президента не були випадковими. Саме таку модель корпоративного Сенату він намагався запровадити ще під час післявоєнного референдуму з приводу прийняття Конституції, яку, на превеликий жаль, тоді вперше не підтримали французи (що, власне, і закінчилось створенням Четвертої парламентської республіки, яка, як і передбачав *Ш. де Голль*, значною мірою і спричинила ту загальнонаціональну кризу, з якої він же вивів країну, створивши П'яту Французьку Республіку). «Генералу ввижається «корпоративний пар-

ламент», що складається з ряду курій: селянської, промислової, розумової праці і т. д. «Корпоративний парламент» займається проблемами господарства і соціальним облаштуванням. ...Проект «корпоративного парламенту», мабуть, був пов'язаний з ідеєю участі, яку де Голль через 27 років, уже будучи президентом Франції, намагався втілити в проекті закону «Про реформу Сенату» і місцевих органів самоврядування, що був відхилений на референдумі 27 квітня 1969 р.»¹⁰⁶.

Особливо хотілося б підкреслити важливість тези *М. Сціборського* про те, що «натомість синдикалізм націократії — уважаючи державу основою політичного та економічного розвитку національного суспільства — своїм устроєм *ще більше злитує її монолітність*, бо перетворює окремі, об'єднані в синдикатах, соціальні групи в організми, що стають *нерозривними функціональними частинами* самої держави, *кермуючи* нею, *контролюючи* її чинність в інтересах *цілої нації*»¹⁰⁷.

Отже, йдеться ще про одну надзвичайно важливу функцію сенату, пов'язану з тим, що корпоративна складова і корпоративний сектор у сучасному суспільстві мають відігравати не меншу, якщо не більшу консолідуючу роль, аніж громадянське суспільство, про яке стільки писали і пишуть у контексті побудови в Україні демократичної держави (див. «Схему-2»).

Слід зазначити, що, незважаючи на декларовані національно-духовний корпоративізм і солідаризм, фашизм в Італії упритул наближався до радянської системи. Йдеться про підміну корпоративізму цеховою, насамперед економічною, клановістю, навіть не профспілково-синдикалістського, а радянсько-відомчого типу. Як ми вже знаємо, це шлях своєрідного поглинання верхньою палатою, побудованою на засадах своєрідної сучасної кастовості, нижньої палати, тобто власне парламенту, що на практиці призводить до відтворення політичних форм ранньобуржуазного застійного абсолютизму.

За формальної необов'язковості на практиці членство у фашистській партії було необхідною умовою висування в парламент Італії. Цей факт, а також попереднє відсіювання кандидатів так званою «Великою фашистською радою» саме за принципом належності до партії або граничної лояльності до неї максимально зближували італійський фашизм із радянським комунізмом.

Нижня палата, що була перейменована в Палату фашію і корпорацій, також впритул наближалася до радянських «верховних рад», до яких формально кандидати делегувалися за корпоративним принципом «трудовими колективами», а насправді кулуарно відбиралися ке-

рівними партійними структурами. При цьому фактично палата фашио починала виконувати суто дорадчу функцію «обслуговування» виконавчої влади, що офіційно формулювалось як «співробітництво з урядом у виданні законів». Справді, дуже нагадує радянську систему принцип висування до італійського парламенту кандидатів за так званою корпоративною системою єдиним списком із розрахунку два кандидати на кожне місце в нижній палаті (правда, радянський варіант «народовладдя» не тільки відкидав висування кандидатів групами виборців або їх самовисування, а й передбачав зведення делегованих «згори» кандидатів до кількості мандатів)¹⁰⁸.

І в цьому плані дуже показово, що той самий *М. Сціборський* у «Націократії», яка розвивала і поглиблювала фундаментальні принципи «класократії» *В. Липинського* і була написана з позицій європейського корпоративізму та солідаризму, вже на ранньому етапі зародження фашизму, даючи йому змістовну типологічну характеристику, з глибокою аналітичною проникливістю підкреслював ті небезпеки, які породжує цей, за його словами, «державно-політичний устрій»: «...Відкидаючи з найбільшою непримиримістю устрій політичної демократії, визначаючи принципи диктаторського правління в певних обставинах і засадничо заступаючи устійнені принципи авторитарності нормального державно-політичного устрою, — ми водночас задивляємося на деякі засади диктатури фашизму з певною критичністю. *Перманентна* диктатура з правила схильна позначати життя надмірним урядовим етатизмом і витворювати культ своєманітної «поліційної держави», що гальмують розвиток суспільства та індивідуальності.

...Сила фашизму в тому, що ...касаючи гнилий егоцентризм демократії й комуно-соціалізму, ...він зумів ...людину поставити на службу нації, посилюючи в ній розхитаний інстинкт *соціяльності* й ослаблене почуття *обов'язку*. Слабкість фашизму в надмірному урядовому централізмі його системи, що утруднює процес творчої *індивідуалізації* громадянина. Було б трагічно, коли б ця прикмета загальмувала його розгонів поступ. Бо це могло б викликати ще більший маразм і ще більший розклад нашої епохи»¹⁰⁹.

Усе вищезазначене дозволяє спростувати хибні твердження про те, що в межах сучасного демократичного суспільства верхня палата є слабким політичним інститутом і виконує переважно декоративно-представницькі функції, скоріше пов'язані з історичною традицією, ніж реальною потребою в плідному політичному органі (якщо держа-

ва не має федеративного устрою). Насправді, витіснення повноважень повноцінного корпоративного Сенату, системна функція якого полягає в максимальній консолідації суспільства на етико-емоційних засадах, спричинено реальною історичною ситуацією функціонування західної демократії в умовах суспільства масового споживання, гарантовано високих стандартів якості життя, за яких потреба в консолідації на емоційно-ціннісних засадах, необхідність у домінанті в будь-яких соціальних спільнотах неформальних особистісних стосунків мінімізується. За таких обставин особлива системна роль Сенату, як і інституту президентства, тимчасово відходить у тінь, що не означає як відсутності потреби в подібному органі, так і можливості і навіть необхідності різкого посилення його повноважень відповідно до тих викликів історії (*А. Тойнбі*), які, як це видно зі **«Схеми-2»**, пов'язані з інноваційно-мобілізаційною стратегічно-перетворювальною стратегією розвитку країн, і навіть надкраїнних геополітичних утворень фактично нецивілізаційного типу (про що докладніше йтиметься нижче).

Більше того, саме зважаючи на тему цього дослідження, варто підкреслити, що справжній повноцінний Сенат, який би відповідав своїм системним функціям у структурі владної багатопрадигмальності, за весь час існування західної демократії так і не створено!

Аналіз запропонованої схеми дає можливість усвідомити проблему, яка турбувала багатьох видатних дослідників в галузі політології, починаючи з *А. Гамільтона* і *Ш. Монтеск'є*. Суть цієї проблеми полягає в тому, що якщо справді розглядати суд як так звану самостійну гілку влади, то вона є або занадто слабкою і недостатньо легітимною (кулуарний механізм обрання, часто неможливість переобрання, зокрема, довічний статус суддів, а також відсутність реальних важелів для реалізації судових санкцій, що примушує суд занадто зближуватись з урядово-виконавчою гілкою влади, часто перетворюючи служителів Феміди на простих державних бюрократів), або, навпаки, фактично починає узурпувати повноваження інших гілок влади, передусім законодавчої, як це спостерігається в США, де, отримавши право скасування законодавчих актів, судові інстанції всіх рівнів де-факто беруть активну участь у законодавчій роботі.

Зі **«Схеми-2»** видно, що в моделях політичної влади, які базуються на парламентській формі правління, максимально дотичній до економічної сфери життя, верховна судова влада перш за все орієнтується на вищий законодавчий орган — парламент. Адже в парламентській республіці перевага надається саме верховенству закону, гра-

нично точній і однозначній кодифікації законодавчого акта, однамнітності його трактування й обов'язковості дотримання. На рівні Основного Закону, верховенство якого власне визначає політичний лад, саме Конституційний суд покликаний забезпечити порівняння проєктів законодавчих актів або самих законодавчих актів з еталонно бездоганним Основним Законом, трактування якого дуже близьке до згаданої вище концепції держави і права *Г. Кельзена*. Більше того, в наш час цю еталонність підсилює загальний та універсальний характер міжнародного права, принцип якого за посередництва того самого Конституційного суду як особливу Загальну Декларацію, Основний Закон правової держави як такої повинні брати до відома і виконання національні держави практично без будь-яких обговорень. І, навпаки, за ситуації, коли Основний Закон стає неможливо або недоцільно виконувати, тому що він припиняє ефективно працювати, а експертиза законодавчих актів на відповідність Основного Закону, яка є основною функцією Конституційного суду, втрачає сенс, значення цього інституту, як і органу, якому він підпорядкований, — парламенту, з «системною об'єктивністю» стає менш ефективним і менш актуальним, подібно до того як у періоди стабільності та розквіту мінімізується актуальність інституту президентства і так званої слабкої палати — Сенату.

Насправді інститут Конституційного суду є похідним і залежним від колегіальних форм влади, які значною мірою і надають йому легітимність, затверджуючи призначення або навіть призначаючи суддів вищої юрисдикції. І в цьому плані дуже показово, що вирішальну роль у створенні так званої європейської, або австрійської, моделі конституційного контролю відіграв саме *Г. Кельзен*, який вважав, що «діяльність конституційного суду може забезпечити верховенство конституції і затверджувати ієрархію правових норм на чолі саме з конституцією, як основоположні норми»¹¹⁰. Тому перевагу потрібно надавати не європейській, а американській, або так званій змішаній, традиції, за якою Верховний суд, знаходячись у структурі Верхньої палати, має достатню легітимність для того, щоб оцінювати не тільки законодавчі акти на відповідність Основному Закону, а й конституційність конкретних дій вищих посадових осіб, політичних та економічних дій фізичних і юридичних суб'єктів політичної та економічної діяльності¹¹¹.

За такої ситуації вища судова інстанція починає спиратися на Сенат як на свій політичний базис, що у зв'язку зі своєю системно-функ-

кціональною особливістю більше орієнтований не на кодифіковане, а на природне право, більш безпосередньо пов'язане з мораллю, не з судом, а з осудом, не з законом, а зі справедливістю і, врешті-решт, значно більшою мірою спирається на особливості менталітету нації, ніж міжнародні універсальні кодекси й однозначність правил економічної гри.

Принагідно нагадаємо, що і сьогодні членами палати лордів є так звані судові лорди — юристи, яких призначає монарх із числа членів Вищого апеляційного суду. Статус судового лорда має також лорд-канцлер, котрий, як правильно зазначає *В. Шаповал*, є унікальною державно-правовою фігурою. Обіймаючи низку судових посад, він одночасно очолює палату лордів, у цілому є членом кабінету, якому підпорядковане державне управління у сфері юстиції, немовби поєднуючи у своїй особі принцип єдності, а не протиставлення законодавчої виконавчої і судової гілок влади. Більше того, маючи рівні повноваження з іншими членами палати лордів лорди-юристи фактично не беруть участі в загальних засіданнях палати, якщо на них не розглядаються питання судоустрою, але «засідання самих лордів-юристів визначаються як форма діяльності вищого суду Великобританії — суду палати лордів. Нарешті, до складу палати лордів входять так звані духовні лорди. Це ієрархи церкви, які презентують її тут»¹¹².

Такий повноцінний Сенат, створений за корпоративно-солідаристським принципом меритократичного представництва, повинен отримати і право порушення процедури імпичменту, рішення про який остаточно приймалося б на всенародному референдумі (*див. «Схеми-2»*).

Дуже важливим аспектом системного осмислення політичної влади як багатопарадигмальної системи максимально динамічного забезпечення загального гомеостазу суспільства є усвідомлення важливості ролі так званих неформальних гілок влади: економічної еліти та інтелігенції, які виконують надзвичайно важливі, такі, що багато в чому конкурують і водночас взаємодоповнюють одна одну, місії саме в політичному житті суспільства.

У першому випадку йдеться про незаангажований і дистанційований вплив на політику, передусім на Главу держави або уряду з боку найбільш видатних представників національного капіталу, а також використання ними своїх прибутків на підтримку найперспективніших проектів, яке не має нічого спільного з нашим «ходінням олігархів у владу» і створенням фіктивних партій для лобювання приватних, пе-

реважно антинаціональних, економічних інтересів. З цього приводу відомий французький політолог *Раймон Арон* у праці з дуже важливою в цьому контексті назвою «Демократія і тоталітаризм» зазначав: «Не стану заперечувати, що в деяких випадках представники капіталу чинили тиск на державних діячів. Безсумнівно, проте, інше: не вірно, начебто меншість, що керує великими промисловими концернами, утворює єдину групу зі спільним світоглядом і єдиною політичною волею. Ніколи і ніде господарі економіки не створювали клас, що усвідомлює себе таким.

Наскільки можна судити з минулого досвіду, не вірно і те, що представники великих економічних інтересів «тиранять» політичних діячів, нав'язуючи їм свої рішення. Ті, хто керує справами у великих промислових компаніях, можуть і законним шляхом впливати на політику країни, називати їх деспотами, що смикають за нитки політичних маріонеток, означає поступатися істиною на угоду міфології»¹¹³. Тобто з цього пасажу можна зробити висновок, що в нормальному суспільстві економічна влада, залишаючись незалежною від політичної, може і повинна впливати на неї як національний, а не компрадорський капітал.

Нарешті, в будь-якому суспільстві, яке здатне ефективно здійснювати функцію самоорганізації, величезну роль відіграє особлива соціальна група не просто не заангажованих, а дистанційованих від поточних прагматичних інтересів представників творчої праці, які користуються загальнонародним авторитетом і водночас здатні виступати не тільки як інтелектуали, що виконують стратегічно-прогностичну функцію відносно перспектив розвитку держави і навіть світу, а й як «честь і совість країни» (вислів належить поету *А. Вознесенському*), вартіві, які чатують у мороці ночі людського буття, виступають як духовна аристократія — меритократія (*К. Янг*), тобто найкращі, обрані. Системну функцію цієї соціальної групи досліджували видатні суспільствознавці, починаючи від *Платона* і закінчуючи *М. Вебером*, *К. Мангеймом*, *А. Тойнбі*, який висунув поняття «творча меншість»¹¹⁴. Ідеться про особливу «владу», вплив якої на суспільство, як довели той самий *М. Ганді*, *Л. Толстой*, може бути величезним. Так звана четверта влада — ЗМІ має стати лише ретрансляторами думки вищих авторитетів нації, що знаходяться «над битвою» і виступають вищими арбітрами нації (в стародавні часи це були верховні жерці). Наші ж письменники і поети подібно до бізнесменів вдають із себе в парламенті державних мужів (принаймні за часів УНР

видатні культурні діячі були вимушені здійснити похід до влади за браком справжньої політичної і бюрократичної еліти, в чому скоріше не їх вина, як вважає багато хто з нинішніх ліберало-комуністичних «борців» з українським націоналізмом, а біда.

Отже, підіб'ємо підсумок. Аналіз засвідчив, що мобілізаційно-пошукова складова політичних інститутів спрямована не на кількісне, а на якісне перетворення суспільства, тобто вирішення завдання, яке зараз стоїть перед Україною, вимагає принципової зміни політологічної парадигми у баченні суті конституційної реформи. Ця зміна повинна полягати в моделюванні, створенні та розбудові таких політичних інститутів, які насамперед пов'язані з мобілізацією емоційно-вольової складової соціуму, здатності консолідувати його на неформальних міжособистісних засадах, спираючись на альтруїстичні, а не утилітарно-прагматичні (як це відбувалось усі роки так званої незалежності) засади. Такими інститутами передусім мають стати інститут президентства, який максимально сприятиме заохоченню і реалізації особливого авторитарного у позитивному значенні цього поняття типу лідерства, і Сенат як особлива установа, функцією якої стане максимальний синтез моралі і політики в державному житті.

Водночас, подібно до того, як повноцінна демократія («Схема-2») — це не що інше, як багатопарадигмальна складова основних класичних ідеологій, кожна з яких не розглядається як монополю самодостатня президентська форма правління, попри зміщення акцентів на мобілізаційно-консолідуючій функції влади, передбачає повноцінне існування таких політичних інститутів, як уряд і парламент, а також неформалізованих центрів владного впливу (економічна еліта і творча інтелігенція). З тією лише відмінністю, що як за способом обрання, так і за особливостями функціонування парадигмально ліберально-етатистські політичні інститути також повинні до певної міри «зміститись» у бік індивідуалістично-персоналізованих механізмів здійснення влади, зокрема політичної відповідальності, максимально долаючи системно притаманну їм анонімність у прийнятті рішень, формалізовану процедурність, зайвий популізм і прагматизм в управлінських мотиваціях. Щодо соціальної бази, то, як видно зі «Схеми-2», її утворюють різноманітні форми політичної консолідації, в тому числі партії-ліги, партії-ордени, братства, інститути громадянського суспільства, партії-рухи тощо¹¹⁵.

Отже, не випадково «системний підхід справив такий сильний вплив на політичну науку, що в її сучасному вигляді категорія «полі-

тичної системи» стала витіснити співвідносні з нею категорія «держави», «державного інституту», «державного управління» і т. ін. Системний підхід і категорія політичної системи можуть бути застосовані до суспільств різноманітних типів, в тому числі традиційних, західних, східних тощо, що робить їх надзвичайно привабливим методологічним інструментом для дослідників-політологів»¹¹⁶.

9.3.2. Системно-цивілізаційний аналіз української влади

Спробуємо коротко сформулювати інноваційні аспекти і виміри не «змішаної», не «парламентсько-президентської», не «напівпрезидентської», а саме *попередньо президентської республіки, яка зможе поєднати в собі переваги існуючих парламентських і президентських республік і навіть парламентських монархій*. Автор розділу вже багато років пише, що «за основу» тут можна взяти, звичайно відповідно доопрацювавши та врахувавши нашу специфіку, деґоллівську модель П'ятої Французької Республіки (за основу саме тому, що справді комплексною системною формою правління, недореформовану за задумом її засновника чинну модель П'ятої республіки, все-таки назвати не можна).

Йдеться про таку модель влади, над якою наполегливо працювали засновник плебісцитарного президентства — *Луї Наполеон*, видатні західні та вітчизняні політологи *М. Вебер*, який брав активну безпосередню участь у розробці Веймарської конституції, *К. Шмідт*, *В. Липинський* та *М. Сціборський*; видатні політики — *Т. Рузвельт*, *Ф. Франко*, *Ш. де Голь*.

Насамперед новаторського підходу потребує уточнення функцій глави держави, адже головною вадою існуючої моделі французького президентства, яка практично залишилась у спадок від Третьої і Четвертої парламентських, а також Веймарської президентської республік, є так зване роздільне або розділене правління, за якого можлива ситуація, коли прем'єр-міністр і президент не є членами однієї політичної команди, причому перший спирається на парламентську більшість (вперше, як зауважує *М. Дюверже*, цей надзорсткий і неконструктивний поділ влад було закладено в американську політичну систему так званого класичного президентства). Причому він був пов'язаний із благою метою підсилити відповідальність і передбачува-

ність глави держави, завдяки процедурі висування його кандидатури від однієї з двох партій¹¹⁷. Але у разі відсутності у Конгресі пропрезидентської партії виникає якщо не конфлікт, то принаймні неузгодженість між гілками влади. В деголлівському «напівпрезидентстві», де прем'єром стає глава найпотужнішої фракції, цей конфлікт може набути, і не раз набував, характеру відвертого протистояння, яке саме по собі свідчить про початок політичної кризи в країні¹¹⁸. Тому для України введення такого ноу-хау, яке фактично відбулось у процесі «політреформи», дуже небезпечно!

Більше того, про принципові недоліки вже згадуваного біцефального поділу виконавчої влади, що закладає конфлікт між прем'єром і президентом, який різні фахівці називають співжиттям або співіснуванням, пише і відомий французький правознавець *Ф. Бенетон*¹¹⁹. Методологічно тут має місце установка на те, що запорукою від перетворення потужного національного лідера на компрадорського тирана є знову-таки створення додаткової системи стримувань і противаг, можливість блокувати діяльність президента, так би мовити, зв'язуючи його по руках і ногах.

Насправді, саме системний підхід дає змогу усвідомити той факт, що справжній механізм ефективного президентства повинен передбачати ***не тільки реальну відповідальність лідера, а й максимальне заохочення його до активних реформаторських, а якщо потрібно, і антикризових дій.*** Більше того, вся система інноваційної влади повинна «працювати» на відтворення і просування в усі владні інститути яскравих непересічних особистостей, так званих харизматичних і навіть авторитарних лідерів, здатних у критичній ситуації брати на себе всю повноту відповідальності, консолідувати суспільство і досягати стратегічної мети подолання системної кризи і відродження держави.

Щодо поняття авторитаризму то це окрема дискусійна тема. Зазначимо лише, що в західній політологічній традиції це поняття має не тільки негативне значення і веде свої витoki ще з античних часів, коли обраний і уповноважений на дії, пов'язані із захистом вітчизни, які становлять сьогодні посадові обов'язки президента, лідер мав офіційний титул «стратег-автократор» (який, наприклад, у супердемократичних Афінах більше тридцяти разів отримував геніальний державець *Перікл*¹²⁰).

На відміну від обох варіантів владних повноважень глави держави у варіантах української Конституції (базовому 1996 р. і за «політич-

ної реформи»), президент повинен мати чіткі підстави для розпуску нижньої палати парламенту. Зокрема, він повинен мати право, яке передбачене у деяких існуючих президентських республіках: розпускати Законодавчі збори у разі неприйняття парламентом бюджету в обумовлені терміни або його нездатності протягом визначеного часу здійснювати нормальну законотворчу роботу. Більше того, не просто «після відповідних консультацій», як передбачено Конституцією Франції, а з подання та за кваліфікованою підтримки Сенату (який може мати офіційну назву Національна рада), глава держави повинен отримати право розпускати парламент (який, нарешті, припинить бути Верховною Радою) і з мотивів його політичної відповідальності за діяльність, що суперечить національним інтересам країни, гарантом яких виступає президент.

Разом з тим, і ці положення не містяться в проекті Конституції, підготовленому командою президента, парламент обома палатами повинен отримати право висловити вотум недовіри прем'єр-міністру, *після реалізації якого глава держави зобов'язаний особисто очолити уряд і далі нести персональну відповідальність за вихід країни із важкої політичної кризи, що об'єктивно потребує перенесення управлінського акценту з тактичних прем'єрських на стратегічні президентські системні функції* (на вимогу парламенту глава держави, у разі якщо вони також отримують вотум недовіри, також зобов'язаний відправити у відставку чотирьох міністрів із діючого кабінету).

Президент має очолити уряд і в тому випадку, якщо парламент другий раз кваліфікованою більшістю не затвердить запропоновану ним кандидатуру прем'єр-міністра (одночасно у разі потреби розпустивши Законодавчі збори).

Використовуючи досвід П'ятої Французької Республіки, можна запровадити положення, згідно з яким абсолютною більшістю обох палат парламенту можна виголошувати імпичмент і прем'єр-міністру¹²¹.

Нарешті, справді інноваційна модель національно орієнтованої влади, крім позитивно-правових виконавчої та законодавчої гілок, повинна мати морально-правову її вертикаль, що започатковується на рівні територіальних та професійних громад і, проходячи через проміжну ланку культурно-національних автономій, типологічно споріднених із німецькими землями, іспанськими кортесами або англійськими графствами, має увінчуватися повноцінним Сенатом — Національною радою. Взагалі, у конституціях більшості розвинених країн до кандида-

тів у депутати верхньої палати застосовується значно вищий віковий ценз, ніж до нижньої. Наприклад, згідно з чинною Конституцією Італії на виборах до палати депутатів голосують після досягнення 18 років, а до сенату — 25. Членом нижньої палати може стати громадянин 25 років, а верхньої — відповідно 40 (те саме і в Чехії). У Франції право обирати до Сенату надається з 35 років. Тенденція вищого вікового цензу кандидатів до верхньої палати спостерігається практично в усіх двопалатних системах країн світу. Крім того, наприклад, в Італії донедавна на виборах до цієї владної інституції потрібно було набирати не просту, а кваліфіковану більшість голосів.

З позицій простого регіонального представництва залишається незрозумілим і те, навіщо в більшості країн термін повноваження сенаторів перевищує термін перебування на посаді президента і членів нижньої палати, причому, як правило, сенати переобираються поступово (на одну третину кожних два-три роки). Звідси й друга назва верхньої палати — Сенат, тобто «представництво найстарших», а в нашому випадку — найдосвідченіших, таких, що вже встигли зарекомендувати себе.

Більше того, статті 59 чинної італійської Конституції сформульовано положення, що фіксує суть верхньої палати, створити яку необхідно в Україні: «Президент Республіки уповноважений призначити довічно сенаторами п'ять громадян, що прославили Вітчизну видатними досягненнями в соціальній, науковій, художній і літературній галузях». У французькій системі цивільно-адміністративного права існують також Ради прюдомів — дослівно «бездоганно чистих у своїй чесноті людей», які реалізують запроваджену французьким президентом «систему участі» — співробітництва між працею і капіталом, що становить основу справжнього корпоративізму.

Необхідність і важливість існування в структурі поділу влади інституції, яка б формувалася на територіально-корпоративних засадах, обстоювали такі мислителі як *Б. Спіноза*, *Д. Юм*, *А. Токвіль*, *Е. Берк*, *Б. Констан*, *А. Гамільтон*, *Ж.-Ж. Руссо*, *М. Вебер* та інші видатні розробники корпоративно-солідаристської моделі національної держави, що здійснювали антикризові реформи вже у ХХ ст.

Надзвичайно цікаву концепцію верхньої палати, що корелюється з його ідеєю плебісцитарного президентства, розробив *М. Вебер*. Він цілком слушно вважав, що верхня палата за складом повинна мати змішаний характер, до неї мають входити професійні юристи й вища бюрократія, а також найвидатніші представники творчої інтелігенції

основних професій. Очевидно, таке представництво важливе передусім для федеральних і наближених до федеральних державних структур. Такий Сенат не тільки контролює законодавчі збори і Президента, а й надає їм консультації з важливих загальнодержавних проблем. «Утім, така державна рада, яка дає публічні консультації — адже смисл правильно побудованої верхньої палати саме такий — це місце для самовираження безпартійної політичної думки політичної інтелігенції, що не служить, але має службовий досвід, особливо — політично досвідчених державних діячів, — могла б, безсумнівно, надати цінні послуги сучасним політичним лідерам і притому якраз у парламентській державі. Правда, із сьогоднішніх структур такого типу цій меті відповідають лише вельми небагато які»¹²².

М. Вебер чудово усвідомлював, що верхня палата повинна уникати дублювання законотворчої діяльності, або за термінологією сучасного словника політичної думки, мати асиметричний характер і водночас бути найавторитетнішим третейським суддею в конфліктах між урядом і парламентом. Він підкреслював: «або представництвом інтелігенції, яка добре зарекомендувала себе у політиці, управлінні, господарстві, науці і техніці. Правда, в останньому випадку — тільки консультативним, таким, що критикує і (завдяки відкладальному veto) забороняє, органом. Отже, формально вона може бути нерівноправною палатою. Політично ж було б бажано, щоб у таких верхніх палатах професійні представники зацікавлених осіб були присутніми — принаймні — лише поряд з представництвом 1) державно-політичної інтелігенції і 2) культурно-політичної освіти, тобто щоб до них належали, наприклад, усі міністри і бургомістри великих міст, які вийшли у відставку, а поряд з ними — представники культурно-політичних важливих кіл (представники шкільних учителів, викладачів вищої школи, діячів мистецтва, журналістів)»¹²³.

Перед нами чітка конкретизація моделі корпоративного сенату в структурі сучасної демократичної політичної влади. Значною мірою ця модель відповідає ідеалу конструктивного політичного консерватизму, який реалізується сьогодні у Великій Британії (після реформи палати лордів вона стала максимально наближеною до еталона, намальованого *Максом Вебером*). Причому такий сенат відповідатиме сучасній парламентській системі, яка насправді аж ніяк не зводиться лише до партійно-коаліційного парламентаризму законодавчої влади.

Саме справжній Сенат повинен отримати право вирішувати найскладніші питання, що є на стику писаного права і моралі (до таких

питань, зокрема, належать дозвіл реклами алкоголю і тютюну, масового продажу населенню вогнепальної зброї, легалізації проституції, визначення критеріїв порнографії у ЗМІ, узаконення одностатевих шлюбів, дозволу і умов існування подвійного громадянства, введення смертної кари тощо).

На відміну від Конституційного суду, саме Сенат уповноважений вирішувати питання не тільки щодо неконституційності тих чи інших законодавчих актів, **а й антиконституційних дій конкретних посадових осіб.**

У праві законотворення якраз Сенату передусім належать дорадчі функції: в структурі сучасної двопалатності має зберігатися і право тимчасового відкладального вето стосовно президентських законопроектів, а також законопроектів повноцінної нижньої палати парламенту. Свої незначні статусні повноваження «рада мудреців» компенсує загальнонаціональним моральним авторитетом, зберігаючи, однак, право законодавчої ініціативи з питань культури, духовності та етнонаціотворення.

Також дуже важливо, щоб Сенат був уповноважений на здійснення подання президенту про розпуск нижньої палати за її антиконституційну діяльність, подібно до глави держави (що передбачено чинною конституцією Франції) отримав право кваліфікованою більшістю голосів додатково виносити законопроект, на який наклав вето президент або пододала президентське вето нижня палата, на всенародний референдум, який у разі схвалення його на всенародному обговоренні повинен вважатися прийнятим.

Не випадково, крім індексів рівня життя, поважні організації, як, наприклад, знаменитий «Дім свободи» або «Демократичний аудит Швеції», вводять такі гранично суб'єктивізовані показники стану не тільки економічних, а й політичних інститутів, як ступінь свободи громадян (у методиках *Ф. Катрайта, Д. Нейбауера, Т. Ванханена, К. Боллена, Т. Гара та інших* учених є суттєві розбіжності, що не дозволяють уніфікувати ці показники).

Самі критерії політичної відповідальності лідера за подібних обставин все більше суб'єктивізуються, тобто стають все більш залежними від морального авторитету тих, хто уповноважений його засуджувати.

Якою ж мірою міряти чесність і компетентність вищих посадових осіб? Політична відповідальність лідера має бути максимально розведена з кримінальною: через висловлення недовіри на всенародному референдумі глава держави звільняється, так би мовити, за

«профнепридатністю» або невідповідністю займаній посаді. Саме таким шляхом пішли французькі політики, замінивши формулювання підстави для порушення процедури імпичменту і спростили його. Нещодавно парламент Франції вніс зміни до Конституції, в яких чітко розрізняються поняття політичної і кримінальної відповідальності. Причому підкреслюється, що це зроблено, аби уникнути ризику послаблення функцій глави держави через можливе його притягнення до відповідальності на підставі загального права, оскільки президент не повинен підлягати судовому переслідуванню в загальному порядку. Зокрема, замість терміна «вища зрада» тепер підстава для порушення процедури відсторонення Глави держави формулюється як «нехтування своїми обов'язками, очевидно несумісне з виконанням його мандата».

Саме Сенат, в якому органічно поєднуються функції правового суду і морального осуду, і повинен насправді оголошувати референдум, на основі якого виносити рішення про імпичмент Президенту, а також іншим вищим посадовим особам, як це передбачено основними законами США і Франції. До речі, такий механізм містився у проекті конституції, який пройшов всенародне обговорення у 1993 р. і був заблокований *Л. Кучмою* і *О. Морозом*, а тепер його відновлено в президентському проекті змін до Конституції, адже за політологічними метафорами про дух і букву закону приховується надзвичайно складне і неоднозначне співвідношення права і правди (справедливості); права і правила (закон і підзаконний акт); указу і наказу (формалізована і неформалізована інструкція, розпорядження); закону і норми (правила).

Питання ж про кримінальну відповідальність глави держави, вже після його відсторонення від влади через механізм імпичменту, вирішуватиме Верховний суд, який, також перебуваючи в структурі Сенату, набуде авторитетності, якої не вистачає судовій гілці влади внаслідок її слабкої легітимності (надто кулуарне обрання і відсутність реальних засобів реалізації своїх рішень). У зв'язку з цим мало хто звертає увагу на те, що в знаменитій концепції поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, *Ш.-Л. Монтеस्क'є* орієнтувався саме на британську традицію, згідно з якою Верховний суд знаходиться в структурі палати лордів. На жаль, *Ш. де Голль* так і не зміг створити справжній «корпоративно-територіальний» Сенат — «видатну соціальну і духовну асамблею», що складалася б із «курій»: селянської, промислової, різних видів розумової праці тощо¹²⁴. Після того як на

всенародному референдумі його задум не було підтримано, «перший серед французів» оголосив про свою добровільну (!) дострокову відставку і з невимовною гіркою визнав: «Французи більше не бажають бути французами: з величчю покінчено!»

Принагідно хочу зазначити, що механізм відповідальності представника уряду має бути уніфікований за всією виконавчою вертикаллю: глави-губернатори культурно-територіальних автономій, існування яких, як показує європейський досвід, зовсім не тотожне федералізації країни, повинні призначатись президентом, але громадяни українських «земель» залишають за собою право знову-таки через референдум висловити їм вотум недовіри, отримання якого означатиме автоматичну дострокову відставку керівника місцевої влади. У випадку непереобрання глави держави на наступний термін керівники виконавчої влади найбільших територіальних одиниць «земель», яких залишить новий глава держави, мають пройти через процедуру референдуму в обов'язковому режимі.

Отже, подібний інститут не поділу, а синтезу природного і позитивного права одночасно повинен стати інкубатором для становлення нового типу національної еліти. З тією лише відмінністю, що для створення повноцінного корпоративного Сенату його членів потрібно обирати з найвидатніших представників мистецтва, бізнесу, війська, науки, а також найбільш авторитетних голів громад. Не випадково свого часу *М. Вебер* зазначав: «...Бундесрат, ймовірно, відродиться і з необхідністю почне обмежувати владу Рейхстагу, а тим самим і його значення як місця відбору вождів»¹²⁵.

Необхідно взяти до уваги і те, що існує модель самоорганізації держави і, відповідно, наддержавних союзів, безпосередньо пов'язана зі стадіально-цивілізаційним переходом від класичного капіталізму до постнекласичних механізмів соціально-політичного й економічного державотворення. Ця модель почала формуватися 1848 р. з початком знаменитої «Весни народів» — другої хвилі становлення європейських суверенітетів на засадах уже не так економічних, базованих на пріоритеті економіки, поділу праці, що руйнує феодальні бар'єри, як духовно-етнічної консолідації у новітню історичну спільність «народ», що за сучасним соціологічним статусом принципово відрізняється від звичайної традиційної народності. Держава-народ, на відміну від держави-нації, формується за ідеальною моделлю так званої Великої Сім'ї, особливого роду родини, що передається інтимно-патерналістськими термінами «Вітчизна», «Батьківщина». *Громада* — це пе-

редусім так звана мала батьківщина, без якої не може бути Батьківщини великої, родовід, без якого немає справжнього *Народу*.

Батьківсько-материнська символіка у ставленні до «території проживання» тут далеко не випадкова; вона зумовлена присутністю найміцнішої емоційно-етичної й навіть естетичної патріотичної мотивації, надає ставленню громаді до батьківщини ступеня вищої синівської прихильності. Адже не можна любити людство взагалі й навіть державу як таку, але можна любити рідну землю.

Окрім класичної нації-держави, в межах Європи почалося формування духовно екзистенціального націоналізму, пов'язаного зі становленням у соціологічному розумінні народу, про що пише *Ю. Габермас* у розділі монографії «Залучення іншого. Чи має майбутнє національна держава?»¹²⁶. *Е. Дюркгейм* формулював такий тип екзистенційного націоналізму в терміні «динамічна гущавина», «органічна солідарність», *Ф. Тьонніс* — «спільність». Але в будь-якому випадку йдеться про консолідуюче значення «малої батьківщини», *не просто громадянство, а драгоманівське громадівство* (можна також згадати так зване хуторянство *М. Куліша*).

В європейській політичній традиції така демократія, як народовладдя у повному соціологічному значенні цього слова, нерозривно пов'язана з низовою ланкою місцевого самоврядування, якою є комуна як добровільна спільнота, сформована не за партійним принципом, а за принципом взаємної підтримки і передусім неформального авторитету (такому баченню і відповідає модель української громади).

Самоврядування такого типу нерозривно пов'язане з особливим федеральним державним устроєм, за моделлю якого, до речі, побудовано більшість європейських країн, що є федераціями земель, кортесів, провінцій, графств як особливих, насамперед культурно-етнічних, автономій, а не абстрактних областей, так званих малих батьківщин з їхньою культурною і мовною унікальністю, що відіграє вкрай важливу роль у відтворенні творчого потенціалу нації. До речі, це дедалі більше починають усвідомлювати в європейських країнах (вивчення в гімназіях Франції «архаїчних» мов на кшталт бретонської тощо). За подібного підходу культурний плюралізм етнонаціонального типу має величезний творчий потенціал, як для нації-держави, так і для всього ЄС. А та сама культура басків виявляється потужним джерелом формування нецивілізаційних структур пасіонарного типу¹²⁷. При цьому навіть політичне оформлення культурно-національних автономій має скоріше не сепаратистську, а структуруючу функцію¹²⁸. Тому

сам український Сенат має складатись із двох палат: палати корпорацій і палати громад, які обираються за двоступеневою системою і певними цензовими обмеженнями, що гарантують представництво справді найдостойніших у професійному і моральному вимірах.

Шкода, що всі вищезгадані проблеми так і не стали предметом серйозного обговорення в процесі підготовки так званої політреформи. А всі існуючі проекти двопалатного парламенту, не мають нічого спільного із функціями повноцінного Сенату.

Як же забезпечити для глав держави оптимальний режим «батоба і пиндика», тобто максимального сприяння новаторству глави держави і жорсткого контролю з метою запобігання зловживанням владою? Власне, з цією проблемою пов'язані пошуки оптимального терміну можливого перебування президента при владі і його наступного переобрання. Адже обирати президента на три-чотири роки без права переобрання з метою запобігання узурпації ним влади, як практикується у деяких латиноамериканських країнах, — це позбавити його можливості реалізувати стратегічний курс розвитку держави. Один шестирічний термін (Бразилія) одночасно є недостатнім для довготривалої програми модернізації і містить небезпеку перетворення президентства на хунту. Американський варіант двох чотирирічних термінів, який було запроваджено поправкою до Конституції США у 1952 р., породжує феномен «кульгавої качки», — під час першого терміну правління президент не наважується на важливі кроки. Семирічний термін з правом переобрання, запроваджений *Ш. де Голлем*, дозволяє реалізувати стратегію, але не дає гарантії від узурпації (нещодавно замінено на п'ять років), шестирічний термін повноважень для глави держави, нещодавно прийнятий в Росії, дозволяє реалізувати стратегію розвитку і антикризових дій (якщо вона, звичайно, є), уникнути зайвої політичної напруги, обумовленої виборчою «перезмінкою», але суттєво зменшує гарантії від узурпації влади, перетворення президентського правління на тиранію. Особливо у випадках, коли за зовні демократичними інститутами приховується монархічний дуалізм — процедурна імітація інституту президентства, насправді позбавленого механізму дієвого контролю і відповідальності. Вже не кажучи про десятирічний термін перебування президента при владі, запроваджений *Луї Наполеоном* під час перших в історії західної демократії справді всенародних виборів президента.

Якщо вже говорити про створення справді синтетичної багатопарадигмальної новаторської моделі мобілізаційної влади, що відповідає

сьогоднішнім національним і загальнопланетарним реаліям, розрахованої на перспективу, то для розв'язання цієї проблеми, видається, потрібно послідовно реалізувати ідею справжнього народовладдя, яку *Макс Вебер* називав плебісцитарною демократією. Суть цієї ідеї в такому поділі повноважень і механізмів влади, за якого б чітко встановлювалася залежність між всенародним обранням президента, можливістю оголошення імпічменту президенту через всенародний референдум та правом глави держави виносити на референдум ключові питання державотворення, з метою не лише отримання всенародної згоди, а й досягнення мобілізаційного ефекту, укладання через референдум своєрідного соціального контракту між авторитарним лідером і народом. Потрібно максимально мінімізувати можливість приходу до влади популіста-демагога, який під час загальних виборів вправно використовує ЗМІ, гроші та піар-технології.

Зокрема, після певного перехідного періоду (приблизно десяти років) набуття *не тільки повноважень, а й повноважності*, Сенат разом із Законодавчими зборами (нижньою палатою) повинен отримати право не тільки ініціювати процедуру імпічменту, а й, з метою мінімізації загальноновизнаних у політології негативних аспектів всенародних виборів глави держави на альтернативних засадах (зростання рівня демагогії і популізму, маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою ЗМІ, загальної політичної напруги в країні), *отримати право рекомендації винесення кандидатури чинного президента на переобрання, знову-таки за допомогою всенародного референдуму, на безальтернативних засадах*. Подібний універсальний механізм обрання вождя «за подання» ради старійшин всенародними зборами існував ще у стародавні часи, він є універсальним засобом забезпечення максимальної неформальної легітимності, підтвердження не суто ритуального (спадкового), а реального авторитету авторитарного лідера.

При першому переобранні (термін повноважень — чотири роки) глава держави отримує таке право у разі, якщо за нього поручилась не менш як половина складу сенаторів та третина складу нижньої палати, а зовсім не в автоматичному режимі, як це відбувається сьогодні, наприклад, у Єгипті або Туркменістані. Якщо ж подібного вотуму довіри глава держави не отримує, він висуває свою кандидатуру за чинною в президентських республіках процедурою переобрання на загальних альтернативних виборах.

При другому переобранні задля винесення своєї кандидатури на всенародний референдум на безальтернативних засадах глава держави-

ви має заручитись підтримкою відповідно двох третин складу Сенату та половини складу нижньої палати парламенту. За відсутності такої рекомендації або вотуму довіри — знову загальні альтернативні перевибори. Третє переобрання поспіль навіть видатних політичних лідерів недоцільне, позаяк починає гальмувати формування більш молоді генерачії політиків конструктивно-авторитарного типу. Тому максимальний термін перебування глави держави при владі не повинен перевищувати дванадцяти років поспіль (три чотирирічні терміни).

У разі ж, якщо народ не підтримає кандидатуру глави держави, ви-несену на референдум насамперед верхньою палатою, — це має стати другою, після відмови на ініційованому Сенатом всенародному референдумі в імпічменті Президенту, підставою для дострокового розпуску Верхньої палати парламенту й оголошення чергових загальних виборів Президента країни, на яких попередній глава держави вже втрачає право балотування.

За пропонованого підходу, який передбачає створення такої системи влади, яка б максимально заохочувала виникнення в Україні якісно нової, справді національної політичної еліти, навіть вибори до парламенту повинні ставити мету приходу до вищого законодавчого органу (Законодавчих зборів) лідерів нової формації, створення в межах цього інституту не атмосфери популізму, неолігархізму або культу особи (сьогодні насправді тут панує культ безособовості), а так би мовити, «культу особистості».

Над проблемою забезпечення ефективного народного представництва, крім *М. Вебера*, серйозно розмірковував видатний економіст та соціологіолог, якому багато хто з фахівців приписує введення самого поняття «інновація» в науковий обіг, *Йозеф Шумпетер*. По-перше, дослідник відзначає, що обрання депутатів простою більшістю не гарантує представництва народу в соціологічному значенні цього слова як найбільш творчого ядра нації: «Кожного, хто сприймає класичну доктрину демократії, а отже, вірить, що демократична засада гарантує вирішення питання формування політики згідно з волею народу, неодмінного вразить той факт, що якби ця воля була незаперечною істинною і визначеною, прийняте простою більшістю рішення в багатьох випадках радше перекручувало б, аніж здійснювало б її. Річ ясна, що воля більшості є воля більшості, а не воля «народу». Остання — це мозаїка, яку перша ніяк не може «репрезентувати»... Проте автори різних схем пропорційної виборчої системи робили спроби знайти істинне її вирішення»¹²⁹.

Далі автор зазначає, що «ці схеми зазнали нищівної критики з практичних міркувань. Адже очевидно не тільки те, що пропорційна система сприятиме утвердженню різного роду відхилень, а й те, що вона може перешкодити демократії сформувати ефективний уряд і в такий спосіб стати небезпечним фактором у тяжкі часи»¹³⁰. Вирок ученого категоричний: «Та перш ніж висувати, що в разі послідовного додержання її власного принципу демократія втрачає свою дієвість, варто запитати себе, чи цей принцип справді передбачає пропорційну систему виборів. Фактично — ні. Якщо сприйняття влади є істинною функцією виборців, то аргументація на користь пропорційної системи розвалюється, бо її передумови вже не є обов'язковими»¹³¹.

Варто звернути увагу на те, що застереження, зроблені фахівцем більш як півстоліття тому, сьогодні працюють у нас, як кажуть, «на всі сто». Що, між іншим, яскраво свідчить про повну відсутність неупередженої наукової експертизи в процесі проведення «політреформи» *Мороза* (нагадаємо, що угоду про введення чистої пропорційної системи ще наприкінці 2003 р. підписали між собою комуністи, соціалісти, «Наша Україна» і БЮТ (?))

Утім, далі автор робить важливий концептуальний висновок про те, що і мажоритарна система не може бути достатньо ефективною для забезпечення справді гідного представництва в парламенті¹³².

Якою саме має стати *справді інноваційна виборча система*, механізм якої міг би стати альтернативою нашим виборам без вибору? Загалом слід зазначити, що обидва — і суто пропорційний, і мажоритарний способи обрання депутатів мають суттєві вади. Наприклад, подібно до того, як під час мажоритарних виборів спостерігається практика відтягування собі через підставних кандидатів (зокрема, зі схожими або однаковими прізвищами) частини голосів від найнебезпечніших конкурентів, за «пропорціоналки» фігурують партії-двійники, партії-клони, партії-перевертні, тобто власне псевдопартії, головна мета яких та сама: нечесна перемога над політичним конкурентом.

Причому за наших умов є і власна «специфіка» кожної виборчої системи. Наприклад, мажоритарність більше пов'язана з можливістю тиснути на електорат за допомогою адмінресурсу, підкупати його, проводити в депутати різних «варягів», а пропорційність дає змогу підтасовувати вибори на користь правлячого клану через маніпулювання розміром і конфігурацією округів у регіонах, де політична при-

хильність електорату є стійкою і прогнозованою; ця система є для партій запорукою перемоги у їх відриві від виборців, аби після виборів полишити останніх напризволяще.

Нарешті, суто партійні вибори — як ми могли спостерігати під час двох поспіль виборчих кампаній — задля подолання прохідного бар'єра максимально сприяють створенню аморфних, ідеологічно безбарвних мегаблоків, які підривають сам принцип партійного програмового представництва на різних ідеологічних засадах. А це прямий шлях до тотально безвідповідального парламенту.

Саме тому мірою становлення справжньої демократії дедалі поширенішими стають змішані виборчі системи напівпропорційного типу, що тяжіють не до простого взаємодоповнення, а до органічного поєднання обох виборчих методик, і в цьому розумінні вони типологічно зіставні з ідеєю не просто поділу, а й одночасного системного синтезу гілок влади (наприклад, достатньо поширена модель «змішаного президентства» або просто «напівпрезидентства») або економічних устроїв («змішана економіка»).

Зокрема, ще під час так званих обговорень з так званої політреформи деякі депутати пропонували запровадити напівпропорційну систему одномандатних виборів за принципом «одного голосу, який не передається»: виборці мають обирати лише одного представника від однієї партії, який проходить до парламенту за принципом мажоритарної відносно більшості, тобто перемагає той кандидат від партії, який більше за конкурентів отримав голосів у своєму окрузі (навіть якщо абсолютна більшість виборців віддала свої голоси за його конкурентів). Він разом з іншими колегами по партії, що пройшли в інших округах, формує парламентську фракцію. Такий виборчий механізм, безумовно, прогресивніший, ніж нинішня пропорційна система.

Проте і йому притаманні всі згадані вище вади мажоритарних виборів. Крім того, суттєвим недоліком такого способу обрання народних обранців є те, що нерозкручені партії практично не мають шансів увійти до законодавчого органу. А конкретний склад фракцій у разі застосування персоналізованих партійних виборів такого типу хоч і не був би таким одіозним, як зараз, але все ж не настільки відрізнявся, щоб можна було сподіватися на якісне поліпшення роботи Верховної Ради та коаліційного уряду.

За нинішнього виразного прагнення маніпулювати результатами волевиявлення громадян, окрім максимальної відкритості списків канди-

датів, вона, безумовно, має бути досить прозорою і простою. Тому відразу потрібно відмовитися від складних і багато в чому формалістичних методик обчислення пропорційного представництва із застосуванням так званих дільників у визначенні партійних квот і передачею голосів, що залишилися після поділу загальної кількості отриманих за ту чи іншу політичну силу голосів на певний коефіцієнт, іншим кандидатам від партії. Проблема в тому, що кожна з таких процедур дозволяє суттєво впливати на підсумкові результати голосування (а у нашому випадку просто маніпулювати цифрами).

Недоцільно вводити і механізм преференцій, тобто можливість розташовувати у партійному списку свої «вподобання» за ранжиrom на власний розсуд, що також украй ускладнює підрахунки і часто робить склад вищого законодавчого органу непередбачуваним з погляду можливості потрапляння до нього випадкових людей. Як показує пострадянська практика імітації загальних виборів, небезпечними в аспекті можливості тіньового впливу на результат виборів є й механізми, в яких суттєву роль відграє прохідний бар'єр або загороджувальний пункт.

Але, з іншого боку, сама безпрецедентність завдання стрибкоподібного переходу від тоталітаризму до демократії, навіть не з нуля, не з чистого аркуша, а, можна сказати, з мінусової позначки, потребує якщо не надто екзотичних, то принаймні досить-таки новаторських підходів до реформування політичної влади. (А експериментувати є з чим: фахівці нараховують більше 150 різновидів пропорційної системи.)

Саме до таких оригінальних моделей належить упроваджена *III. де Голлем* так звана мажоритарна система виборів у два тури, яку свого часу було успішно застосовано у П'ятій Французькій Республіці задля подолання анархічної, фіктивної, як і в нас, багатопартійності, котру сам засновник П'ятої республіки називав «партійним феодалізмом».

Система двотурового голосування, за якої до другого туру виходять не двоє кандидатів, а всі, хто набрав 12,5% голосів (а у разі відсутності таких, і менше), справді дала змогу відсіяти і праві, і ліві радикальні партії, посиливши конструктивний політичний центр (у другому турі виборці віддають свої голоси поміркованішим депутатам, у яких більше шансів бути обраними до Законодавчих зборів, а самі партії знімають менш перспективних кандидатів на користь ідеологічно близьких політичних сил).

Нарешті, для нашого випадку суттєво й те, що за двотурового голосування ускладнюється застосування адмінресурсу, а підкуп виборців буквально стає достатньо дорогим задоволенням.

Важливо й те, що ця система витримала випробування часом. Адже, як показує досвід, через об'єктивні і суб'єктивні чинники, що впливають на конфігурацію влади, застосування одних і тих самих виборчих процедур у різних країнах може давати вельми різні й не завжди прогнозовані результати. Французи ж у середині 80-х спробували відмовитися від обрання депутатів у два тури на користь одного з варіантів партійного пропорціоналізму і знову повернулися до деголлівського варіанту виборчої системи.

Проте суттєвою вадою двотурової системи в умовах конкретної української політичної ситуації є те, що вона передбачає наявність у країні вже достатньо розвиненої політичної системи. Але нинішні українські політичні партії навіть найлояльніші західні експерти називають не інакше як квазі- або протопартіями. Як показує досвід, у разі зменшення шансів на самостійне проходження до Верховної Ради наші «партійні боси» блокуватимуться в аморфні політичні конгломерати не на основі близьких програмних засад, а задля потрапляння до загальнонаціональної годівниці.

Тому видається більш доцільним застосування одного з варіантів змішаної виборчої системи, *яка не тільки максимально заохочуватиме партії шукати цікавих непересічних лідерів, а й підштовхуватиме самих лідерів активно розбудовувати ефективні партії, а також суттєво активізує політичну активність громадян. Йдеться про напівпропорційну, так звану плюриномінальну (з обмеженою кількістю мандатів) тримандатну систему виборів із застосуванням елементів панашування (термін похідний від французького дієслова «змішувати»), тобто можливості обирати кандидатів одразу від трьох різних політичних сил.*

Важливою особливістю цієї системи є й те, що в окрузі відбуватиметься лише попереднє, і навіть якоюсь мірою умовне, обрання депутатів, а остаточно питання про їх проходження до законодавчого органу вирішуватиметься лише за результатами загальнонаціонального голосування на основі підрахунку всіх голосів, які набере та чи інша політична сила.

Така суто пропорційна методика усуває надто мажоритарний характер пропонованої виборчої процедури, зокрема блокує потрапляння до вищого законодавчого органу несистемних партій і політи-

ків, заохочує кандидатів не тільки обирати перспективні й ідеологічно близькі політичні партії, а й своєю активною участю на надрегіональному рівні максимально сприяти підвищенню їхнього авторитету у громадян загалом у країні. А це, у свою чергу, допоможе відсікти відверто радикальні, маргінальні й дрібні політичні партії і дасть змогу гранично зменшити застосування загороджувального пункту (в межах 1—1,5%).

Водночас досягнення найвищих результатів на окружних виборах кожним окремим кандидатом від партії має вкрай велике, інколи доленосне, значення, *адже саме отримана на окружних виборах кількість голосів (а не кулуарні тіньові змови) визначатиме його місце у списку своєї партії, а отже, високі показники голосування за нього в окрузі максимально збільшують шанси потрапляння до прохідної частини списків, які формуватимуть своїми голосами самі виборці*. За тієї «політичної геронтократії», що нині панує у нас, це дасть змогу різко підвищити статус молодих і успішних політиків, максимально стимулюватиме партійне керівництво на активну ротацію свого складу.

Оптимальним є, саме тримандатний принцип голосування, бо, з одного боку, можна обирати не тільки традиційно «свою» партію, а й підтримати кандидата від ідеологічно близької нової політичної сили, навіть проголосувати за перспективного так званого неформального лідера від політичної сили, яка до певної міри опозиційна ідеологічним уподобанням виборця. (Втім, можливе і впровадження аналогічної двомандатної схеми, а також застосування так званого кумулятивного вотуму — за відсутності гідних кандидатів виборець віддає всі три (два) голоси одному кандидату і, відповідно, партії, або взагалі голосує проти всіх.)

Наприклад, цілком імовірною є ситуація, коли, голосуючи за націоналістів або демократів, виборець одночасно підтримує справді нову не лише за ідеологічним прикриттям, як переважно було досі, а й за реальними програмовими засадами і складом політичних лідерів, соціал-демократичну партію, на яку є великий попит в електорату, і водночас когось із лідерів БЮТ, які зможуть зберегти вплив на неухильно зростаючу протестну частину електорату.

Що ж до місцевих виборів, то передусім вони мають бути формою не партійного, а особистісного представництва «поважних людей» (*М. Вебер*) і проходити за суто мажоритарною системою в одномандатному окрузі абсолютної більшості: кандидату необхідно

набрати більше половини голосів тих, хто взяв участь у голосуванні. До того ж за тим самим принципом панашування можна навіть дозволити виборцям самостійно вписувати у бюлетень кандидатури претендентів (у разі, якщо ніхто з кандидатів не набрав більше половини від поданих голосів, за наближеною до президентських виборів системою проводиться другий тур серед двох найуспішніших претендентів; переможець визначається за відносною більшістю голосів). На місцевому рівні доцільним є і застосування дострокового відкликання депутата місцевої ради через місцевий референдум, що, до речі, передбачає стаття 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Дуже важливою є проблема, яку, на жаль, не усвідомлює більшість вітчизняних політологів: *урахування взаємозалежності виборчої системи і нинішньої форми політичного правління*. Адже чим краще система виборів забезпечує розмаїття реальних політичних сил у парламенті, тим менше шансів сформуванню в умовах нинішньої поляризації політичних сил дієздатний коаліційний уряд. Пропонована у цьому розділі система виборів до нижньої палати парламенту передбачає існування в країні потужного інституту президентства — на кшталт статусу глави держави у П'ятій Французькій Республіці з функціонально чітко визначеним статусом законодавчих повноважень парламенту, який з Верховної Ради — популістської, корупційної, діяльність якої координує не спікер, а на жаль, Голова Верховної Ради, — має, нарешті, стати однією з палат у системі колегіального представництва.

Що ж стосується рекомендацій сформованої Президентом Національної конституційної комісії з підготовки нового проекту Основного Закону, покликаної усунути нездоланні вади морозівської політреформи, то за такого бачення системи справді української влади сам Глава держави повинен обиратися і перебувати на президентській посаді у позапартійному статусі, а також формувати професійний позапартійний уряд, який, як зазначалося, затверджують Сенат і Законодавчі збори.

На перехідному етапі впровадження такої моделі української влади можна застосувати згадувану вище модернізовану французьку двотурову модель виборів, проте замінивши французьку процедуру самовисування кандидатів у виборчих округах на висування від партій. Водночас реальні повноваження можна реалізувати, лише маючи злагожену команду однодумців і навіть соратників. Тому президент по-

винен бути позапартійним, мати право самостійно призначати прем'єр-міністра, який формуватиме раду міністрів. Парламент, як передбачено деякими конституціями президентських республік, *може не затвердити висунуту Президентом кандидатуру прем'єр-міністра лише у випадку, якщо проти неї проголосує більшість обох його палат.*

Завдяки застосуванню запропонованих або типологічно близьких до них, інноваційних методик виборчої системи, видається, було б створено можливість, максимально врахувавши переваги мажоритарної і пропорційної систем, запровадити виборчу систему, яка б заохочувала, стимулювала і електорат, і політичні еліти до активного вияву свого громадянського обов'язку, максимально сприяючи приходу до законодавчого органу професійних і патріотично налаштованих депутатів.

Підіб'ємо деякі підсумки. Відомий західний історик *Ерік Гобсбаум* у фундаментальній праці «Вік екстремізму. Коротка історія XX віку. 1914—1991» в главі з вельми символічною назвою «Вік катастроф?» зазначав: «Демократичні системи не спрацьовують, коли немає основоположного консенсусу поміж більшістю громадян щодо прийнятності їхньої державної й соціальної системи чи бодай готовності домовлятися про компромісні врегулювання. Це, своєю чергою, дуже полегшується процвітанням»¹³³. Дослідник зазначає низку причин низького антикризового потенціалу парламентських систем. На його думку, парламентські механізми ефективні в періоди економічного добробуту, коли основним завданням є не примноження, а розподіл національного доходу, а громадяни виступають насамперед як споживачі¹³⁴.

У такі часи «парламенти заіснували не так для керування, як для контролю влади тих, хто керує... Вони були засобами, які накреслено, щоб були гальмами, а їм довелося виступати у якості двигунів»¹³⁵. Ось чому «в основі своїй ліберальна політика була вразлива, бо характерна для неї форма уряду, представницька демократія, рідко була переконливим способом керування державами, а обставини Віку Катастрофи рідко гарантували умови, що надали б їй життєздатності, не кажучи вже про дієздатність»¹³⁶.

Звідси дуже важливий для нашого аналізу концептуальний висновок: «XX вік примножив ті випадки, коли урядам доводилося урядувати-керувати. Той тип держави, що обмежувалась забезпеченням основних правил для бізнесу й громадянського суспільства та ще

дбала про поліцію, в'язниці й збройні сили для приборкання внутрішньої й зовнішньої небезпеки, «держава — нічний сторож» політичної мудрості, застаріла, як і ті «нічні сторожі», що надихнули цю метафору»¹³⁷.

Тому особливо слід підкреслити, що за ситуації неухильного наростання, загальносвітової системної кризи пропонувані інновації будуть дедалі актуальнішими не тільки для України, а й практично для всіх держав, які прагнуть ефективно розв'язувати проблеми, що виникатимуть перед ними. Більше того, пропонувана модель влади саме внаслідок існування системних універсальних механізмів самоорганізації є актуальною не тільки для інших держав Сходу і Заходу, а й для побудови ефективних політичних моделей різноманітних геополітичних союзів на зразок ЄС¹³⁸.

Хочеться сподіватись, що вакханалію все більш нелегітимних конституційних змін, що триває в Україні вже декілька років в авраль-но-істеричному режимі, ставлячи суто корисливі економічні й політичні цілі, нарешті буде припинено і під реальною загрозою остаточної втрати української державності наші можновладці нарешті замисляться над тими, якою ж має бути справді українська влада.

Примітки

¹ Адорно Т. Исследование авторитарной личности. — М., 2001. — 412 с.; Фромм Э. Бегство от свободы — М., 1990. — 271 с.; Райх В. Психология масс и фашизм. — СПб.; М., 1997. — С. 31 — 279.

² Розанвалон П. Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку. — К., 2006. — С. 6, 12.

³ Парисон Н., Мэннинг Н. Реформа государственного управления. Международный опыт. — М., 2003. — 495 с.

⁴ Мигранян А. Россия в поисках идентичности (1985 — 1995). — М., 1997. — С. 221 — 327.

⁵ Соловьев Э. Правовой нигилизм и гуманистический смысл права // Квинтэссенция. Философский альманах. — М., 1990. — С. 162 — 236.

⁶ Політологія / За наук. ред. А. Колодій. — К., 2000. — С. 446 — 468.

⁷ Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. — М., 2004. — 480 с.

⁸ Докладніше див.: Сморгун Л. Современная сравнительная политология. — М., 2002. — С. 211 — 224.

⁹ Докладніше про типологічну спорідненість тоталітарного комунізму та екстремістського лібералізму див.: Шморгун А. Китай и постсоветское пространство: поиск цивилизационной альтернативы // Цивилизационные модели и их исторические корни. — К., 2002. — С. 346.

¹⁰ Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек — М., 2005. — 588 с.

¹¹ Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке — М., 2006. — 222 с.

¹² Локк Дж. Сочинения: В 3 т. — М., 1988 — Т. 3. — С. 334.

¹³ Там само. — С. 339.

¹⁴ Шморгун О. Персоналізація влади: законний авторитет чи «авторитет» «у законі»? // Дзеркало тижня. — 2002. — 31 серпня — 6 вересня; Шморгун О. Політична реформа: швидше — не значить краще // Україна молода. — 2004. — № 217; Шморгун О. Українська політреформа в геополітичному вимірі // Персонал плюс. — 2004. — № 3. — С. 24 — 29; Шморгун О. Глас народу й опіум для нього // Україна молода. — 2006. — 4 березня.

¹⁵ Алмонд Г., Пауелл Б., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор — М., 2002. — С. 173.

¹⁶ Берк Э. Правление, политика и общество. — М., 2001. — С. 109.

¹⁷ Леони Б. Свобода и закон. — М., 2008. — С. 155 — 158.

¹⁸ Джефферсон Т. Автобиография. Заметки о штате Виргиния. — Л., 1990. — С. 196 — 197.

¹⁹ Токвиль А. Про демократію в Америці. — К., 1999. — С. 210.

²⁰ Федералист. Политические эссе Александра Гамильтона, Джеймса Мэдисона и Джона Джея. — М., 1994. — С. 78.

²¹ Міл Дж. С. Про свободу. Роздуми про представницьке врядування. Поневолення жінок. — К., 2001. — С. 193.

²² Констан Б. Принципы политики // Классический французский либерализм. — М., 2000. — С. 53 — 54.

²³ Кондорсе Про вибори. — Л., 2004. — С. 32.

²⁴ Вашингтон Дж. Прощальна промова // Невичерпність демократії. — К., 1994. — С. 54.

²⁵ Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990. — С. 688

²⁶ Сціборський М. Націократія. — Вінниця, 2007. — С. 22.

²⁷ Ливий Т. История Рима от основания города. М., — 1989. — Т. 1. — С. 16.

²⁸ Макиавелли Н. Избранные сочинения. М., 1982. — с. 387.

²⁹ Полибий. Всеобщая история. М., 2004. Т. 1. — С. 450

³⁰ Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів. — К., 1998. — С. 87.

³¹ Плутарх. Избранные жизнеописания. М., 1987. Т. 1. — С. 97.

³² Монтескье Ш.-Л. О духе законов. — М., 1999. — С. 136.

- ³³ Там само. — С. 146.
- ³⁵ Там само. — С. 142.
- ³⁵ Григонис Э., Григонис В. Конституционное право зарубежных стран. — СПб., 2002. — С. 100.
- ³⁶ Сартори Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів. — К., 2001. — С. 84. Про це також пишуть інші західні дослідники. Див.: Разделение властей. — М., 2004. — С. 122 — 183.
- ³⁷ Іваницька О. Франко — Каудільйо Іспанії. Політична біографія. — Вінниця, 2002. — С. 279.
- ³⁸ Паречина С. Институт президентства: история и современность. — Минск, 2003. — 285 с.
- ³⁹ Павленко Р. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід. — К., 2002. — С. 35.
- ⁴⁰ Паречина С. Институт президентства: история и современность. — Минск, 2003. — С. 89.
- ⁴¹ Констан Б. Принципы политики // Классический французский либерализм. — М., 2000. — С. 106.
- ⁴² Сморгунов Л. Современная сравнительная политология. — М., 2002. — С. 167 — 191.
- ⁴³ Shils E. Political Development in the New States // Comparative Studies in Society and History. — 1960. — № 2. — P. 10.
- ⁴⁴ Критику етноукраїнської «демократії» авторитарного типу див.: Шморгун О. Ліберальна демократія проти тиранії тоталітарного міфу // Персонал плюс. — 2008, — № 13; Шморгун О. Мобілізаційна влада: мораль права в право моралі // Персонал плюс. — 2008. — № 17.
- ⁴⁵ Див.: Конституции зарубежных стран. — М., 2003. — С. 8 — 49.
- ⁴⁶ Дискусії щодо змісту та співвідношення понять державного (політичного) і конституційного ладу (устрою), а також політологічної категорії «державний» (політичний) режим див., напр.: Лінецький С. Метаморфози державного режиму України (політико-правовий аналіз). — К., 2003. — 147 с.
- ⁴⁷ Франция в поисках новых путей. — М., 2007. — С. 275 — 276.
- ⁴⁸ Хрестоматія із історії держави і права зарубіжних країн. — К., 1998. — Т. 2. — С. 493.
- ⁴⁹ Там самр. — С. 485.
- ⁵⁰ Ачкасов В., Грызлов Б. Институты западной представительной демократии в сравнительной перспективе. — М., 2006. — С. 176.
- ⁵¹ Про традицію деміфологізації законодавчої норми та реальність небезпеки прийняття «антизаконних законів» див.: Баумейстер А. Філософія права. — Вінниця, 2007. — С. 118 — 122.
- ⁵² Конституция Украины. Проект. — www.glavred.info
- ⁵³ Див.: Конституции зарубежных стран. — М, 2003. — С. 288 — 380.

- ⁵⁴ Хрестоматія із історії держави і права зарубіжних країн. — К.: 1998. — Т. 2. — С. 487 — 488.
- ⁵⁵ Жанда К., Беррі Д., Голдман Д., Хула К. Трудным путем демократии. — М., 2006. — С. 365.
- ⁵⁶ Циппеліус Р. Філософія права. — К.: 2000. — С. 77.
- ⁵⁷ Радбрух Г. Философия права. — К.: 2006. — С. 169.
- ⁵⁸ Раз Д. Моральні засади свободи. — К.: 2001. — С. 262.
- ⁵⁹ Ролз Д. Теорія справедливості. — К.: 2001. — С. 323 — 324.
- ⁶⁰ Раз Д. Моральні засади свободи. — С. 262.
- ⁶¹ Афоризмы о власти. Предвидеть — значит управлять. — М.: 2007. — С. 49.
- ⁶² Соціологія права. — К.: 2003. — С. 70.
- ⁶³ Социальные трансформации в России: теории и, практики, сравнительный анализ. — М.: 2005. — С. 373.
- ⁶⁴ Україна: шлях відродження. Економіка, політика, культура. — К.: 1994. — С. 123 — 136.
- ⁶⁵ Spengler O. Urfragen. Munchen, 1965. — S. 4.
- ⁶⁶ Богданов А. Тектология. Всеобщая организационная наука. — М.: 2002. — 496 с.
- ⁶⁷ Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: 2000. — 879 с.; Парсонс Т. О социальных системах. — М., 2002. — 831 с.
- ⁶⁸ Мангейм К. Диагноз нашего времени. — М.: 1994. — С. 7 — 277.
- ⁶⁹ Докладніше див.: Резник М. Введение в социальную теорию. Социальная системология. — М.: 2003. — 525 с.
- ⁷⁰ Арон Р. Этапы развития социологической мысли. — М.: 1993. — С. 403 — 489.
- ⁷¹ Парсонс Т. Система современных обществ. — М.: 1997. — С. 15 — 45.
- ⁷² Див.: Громов И., Мацкевич А., Семенов В. Западная социология. — СПб.: 1997. — С. 196 — 227.
- ⁷³ Туган-Барановский М. К лучшему будущему. — М.: 1996. — С. 257 — 438.
- ⁷⁴ Сціборський М. Націократія. — Вінниця: 2007. — 106 с.
- ⁷⁵ Мангейм К. Диагноз нашего времени. — М.: 1994. — С. 102 — 103.
- ⁷⁶ Кузьменко В., Романюк О. На порозі надцивілізації. Системний аналіз актуальних проблем сучасності. Соціальне прогнозування та футурологія. — Л.: 2001. — С. 9.
- ⁷⁷ Теория организации. — М., 2005. — 954 с.; Капра Ф. Новое понимание живых систем. — М., 2002. — 335 с.
- ⁷⁸ Докладно див.: Шморгун О. Політологічна класика: традиція та постмодерн: Класики політологічної думки. Від Платона до Маркса // Український гуманітарний огляд. — К.: — 2002. — Вип. 8. — С. 9 — 29;

⁷⁹ Докладно див.: Шморгун А. Антитоталитарный потенциал китайской социально-мировоззренческой традиции // Цивилизационные модели и их исторические корни. — К., 2002. — С. 333 — 346.

⁸⁰ *Хиншун Я.* Материалистическая мысль в древнем Китае. — М. — 1984. — С. 46.

⁸¹ Див.: Історія економічних учень. — К., 1999. — С. 371 — 499.

⁸² Як цікаву спробу «намацати» принцип взаємодоповнюючої багатопарадигмальності в економіці див.: Автономов В. Модель человека в экономической науке. — СПб., 1998. — 230 с.

⁸³ *Макаренко В.* Главные идеологии современности. — Ростов-н/Д., 2000. — 476 с.

⁸⁴ Перші розробки цієї моделі див.: Шморгун О. Яка модель влади потрібна для України // Розбудова держави. — 1999. — № 7 — 12. — С. 3 — 19; Про поділ влад та неподільну владу // Розбудова держави. — 1999. — № 6. — С. 16 — 26).

⁸⁵ Див. докладно: Шморгун А. Методологическая функция теории общественно-экономической формации. — К., 1990. — С. 21 — 44; Шморгун А. Понятие «цивилизация» в структуре теории общественно-экономической формации // Социальное познание: формы, принципы, функции. — К., 1989. — С. 57 — 64.

⁸⁶ *Монтескье Ш.* О духе законов. — М.: 1999. — С. 26.

⁸⁷ Там само. — С. 153.

⁸⁸ Докладно про націоналістично-мобілізаційно моделі влади див.: Шморгун А. Этнонациональное развитие человечества и цивилизационный процесс // Цивилизационные модели современности и их исторические корни. — К., 2002. — С. 219 — 251.

⁸⁹ *Ллойд Д.* Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость. — М., 2007. — С. 221.

⁹⁰ *Спенсер Г.* Личность и государство. — Челябинск, 2007. — С. 6.

⁹¹ *Мизес Л.* Бюрократия. — Челябинск, 2006. — С. 65.

⁹² *Мусихин Г.* Власть перед вызовом современности. Сравнительный анализ российского и немецкого опыта конца XIX — начала XX веков. — СПб., 2004. — С. 222.

⁹³ *Фуллер Л.* Мораль права. — Л., 2007. — С. 210.

⁹⁴ Порівняльний аналіз західної традиції формування і функціонування інституту уряду і кадрів високопрофесійної і національно налаштованої бюрократії див.: Оболонский А. Мораль и право в политике и управлении. — М., 2006. — 262 с.

⁹⁵ Цветков В., Горбатенко В. Демократія. Управління. Бюрократія. — К., 2001. — С. 206 — 207.

⁹⁶ Монтескье Ш. О духе законов. — С. 50.

⁹⁷ Шаповал В. Конституційне право зарубіжних країн. — К., — 2000. — С. 134.

⁹⁸ Оніщук М. Бікамералізм: тренди для України // Дзеркало тижня. — 2008. — № 24, С. 4.

⁹⁹ *Монтескьє Ш.* О духе законов. — С. 152.

¹⁰⁰ Там само. — С. 157.

¹⁰¹ Там само. — С. 153.

¹⁰² Великобритания. Эпоха реформ. — М., 2007. — С. 50.

¹⁰³ *Токвиль А.* Про демократія в Америці. — К., 1999. — С. 569.

¹⁰⁴ У цьому випадку В. Липинський вживає термін «клас» приблизно в тому самому значенні, що й Б. Спіноза, тобто як «професійна корпорація». (Липинський В. Листи до братів хліборобів. — К.; Філадельфія, 1995. — С. 242.

¹⁰⁵ *Сціборський М.* Націократія. — Вінниця, 2007. — С. 89.

¹⁰⁶ *Смирнов В.* Голлизм в годы войны. — М., 2000. — С. 22.

¹⁰⁷ *Сціборський М.* Націократія. — Вінниця, 2007. — С. 88.

¹⁰⁸ Див.: История государства и права зарубежных стран. — М., 1991. — С. 225 — 227; Данилов С. Правовые демократические государства: очерки истории. — М., 1999. — С. 246 — 253.

¹⁰⁹ *Сціборський М.* Націократія. — Вінниця, 2007. — С. 56.

¹¹⁰ *Шаповал В.* Сравнительное конституционное право. — К., 2007. — С. 396.

¹¹¹ Див. докладно: Клишас А. Конституционный контроль и конституционное правосудие зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование. — М., 2007. — 495 с.

¹¹² *Шаповал В.* Конституційне право зарубіжних країн. — К., 2000. — С. 140.

¹¹³ *Арон Р.* Демократия и тоталитаризм. — М.: 1993. — С. 120.

¹¹⁴ Докладно див.: Шморгун А. Этнонациональное измерение глобальных цивилизационных тенденций Нового и Новейшего времени // Цивилизационные модели современности и их исторические корни. — К., 2002. — С. 293 — 299.

¹¹⁵ *Дюверже М.* Политические партии. — М., 2002. — С. 165 — 189, 318 — 369.

¹¹⁶ Политические системы и политические культуры Востока. — М., 2007. — С. 16.

¹¹⁷ Разделенная демократия. Сотрудничество и конфликт между Президентом и Конгрессом / Под общ. ред. проф. Д. Тарбера. — 416 с.

¹¹⁸ Франция в поисках новых путей. — М., 2007. — С. 295 — 305.

¹¹⁹ Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М., 2002. — С. 325 — 340.

¹²⁰ Авторитарна модель: мистецтво неможливого // Перехід-IV. — 2001. — № 2. — С. 69 — 83; Чим авторитарна влада відрізняється від диктаторської? // Політологічні читання. — 1994. — № 1. — С. 74 — 104; Шморгун О. Яку владу нам обрати? // Укр. політ. альтернатива. 2006 — № 1(5). —

С. 20 – 44; Шморгу́н О. Национально-копоративный авторитаризм: Шарль де Голль // Цивилизационные модели и их исторические корни. – К., 2002. – С. 321 – 333.

¹²¹ Докладно див.: Оптимальна модель української влади в контексті порівняльного цивілізаційного аналізу (стаття) // Вісник УВКР . – 2004. – № 10. – С. 5 – 17; Szmorhun O. Reforma konstytucyjna w Urkainie: problem projektu zorientowanego narodowo // Nowa Urkaina. Zeszyty historyczno-politologiczne – Krakow, 2006. – № 1. – S. 149 – 164.

¹²² Вебер М. Политические работы. 1895 – 1919. – М., 2003. – С. 60.

¹²³ Там само. – С. 61.

¹²⁴ *Gaullе Ch. de.* Memoires d'espoir. Le renouveau. 1958 – 1962. L'effort. 1962... – Paris: Ploп, 1970, 1971. – P. 178.

¹²⁵ Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990. – С. 688.

¹²⁶ Хабермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії. – К., 2006. – С. 155 – 204.

¹²⁷ Испания. Анфас и профиль. – М., 2007. – С. 43 – 56.

¹²⁸ Великобритания. Эпоха реформ. – М., 2007. – С. 48 – 49.

¹²⁹ Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія. – К., 1995. – С. 337 – 338.

¹³⁰ Там само. – С. 338.

¹³¹ Там само.

¹³² Там само.

¹³³ Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку. 1914 – 1991. – К., 2001. – С. 129.

¹³⁴ Там само. – С. 130 – 131.

¹³⁵ Там само. – С. 132

¹³⁶ Там само. – С. 131.

¹³⁷ Там само. – С. 132.

¹³⁸ Шморгу́н О. ЄС як перспективна модель геополітичного союзу неоцивілізаційного типу // Антологія творчих досягнень / НАН України. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин. – К., 2007. – Вип. 3. – С. 58 – 71.

УДК 37:001.895

ББК 74.04

Ф42

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Конверський А. Є,
доктор філософських наук, професор, член-кор. НАН України;
Андрущенко В. П.,
доктор філософських наук, професор, академік АПН України.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролеєв,
О. К. Микал, В. О. Рябенко, О. О. Шморгун, С. В. Курбатов, М. В. Ліпін,
А. А. Машталер, Г. В. Ільїна.

Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред.
Ф42 В. Г. Кременя. — К.: Педагогічна думка. — 2008. — 472 с.

ISBN 978-966-644-095-5

У монографії досліджується проблема інновації — актуалітету сучасної соціополітичної теорії і суспільної практики. Автори розкривають сутність інновації в її концептуальному, історичному та методологічному вимірах, розглядають вплив інноваційного мислення на розвиток економіки, політики, міжнародного права, культури, людини. Особливе місце в роботі займає аналіз інноваційного розвитку освіти в контексті творчості.

Книга розрахована на викладачів, науковців, аспірантів, всіх, кого цікавлять проблеми прогресивного поступу в Україні.

УДК 37:001.895
ББК 74.04

ISBN 978-966-644-095-5

© АПН України, 2008
© Інститут обдарованої дитини, 2008
© Педагогічна думка, 2008